

ГОДИШЊАК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

<https://doi.org/10.46630/gsrj.18.2020>

ПЕРИОДИКА

Серија
Годишњаци

Департман за србистику
Филозофског факултета у Нишу

Годишњак за српски језик

Главни и одговорни уредник Издавачког центра
Проф. др Душан Стаменковић

Уредник серије
Доц. др Татјана Трајковић

Уредништво

- Проф. др Јордана Марковић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Проф. др Горан Максимовић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Проф. др Софија Милорадовић (Институт за српски језик САНУ)
Проф. др Срето Танасић (Институт за српски језик САНУ)
Проф. др Недељко Богдановић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Проф. др Марина Јањић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Проф. др Надежда Јовић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Проф. др Бобан Арсенијевић (Karl-Franzens-University of Graz,
Institut für Slawistik)
Проф. др Мирјана Илић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)
Проф. др Никола Рамић (Универзитет у Крагујевцу, ФИЛУМ)
Др Првослав Радић (Универзитет у Београду, Филолошки факултет)
Проф. др Михај Радан (Universitatea de Vest din Timișoara, Facultatea de Litere, Istorie și
Teologie)
Проф. др Валентина Бонцолова (Великотърновски универзитет Св. Св. Кирил и
Методий, Филологически факултет)

Секретар

Доц. др Ивана Митић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет)

Адреса
Филозофски факултет у Нишу
18000 Ниш
Тирила и Методија 2

Copyright © Филозофски факултет у Нишу

Сва ауторска права задржана. Забрањено је свако неовлашћено
умножавање, фотокопирање или репродуковање делова текста

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

ГОДИШЊАК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

Година XXXI, број 18

Ниш
2020

САДРЖАЈ

Марина С. Јањић ПРОБЛЕМИ И ИЗАЗОВИ У РЕАЛИЗАЦИЈИ НАСТАВЕ СРПСКОГ КАО ЈЕЗИКА ОКРУЖЕЊА И ОБРАЗОВАЊА У ШКОЛАМА НА ПОДРУЧЈУ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ	7
Ивана Д. Милошевић ГЕРМАНИЗМИ У <i>РЕЧНИКУ ЖАРГОНИЗАМА ЈУЖНЕ ПРУГЕ</i>	21
Кристина Р. Митић КОВЧЕЖИЋ ВУКОВИХ ИДЕЈА	35
Сара Н. Немат ФОНЕТСКИ ДИЈАЛЕКТИЗМИ КАО ОБЕЛЕЖЈЕ КЊИЖЕВНОУМЕТНИЧКОГ СТИЛА ВИОЛЕТЕ ЈОВИЋ У РОМАНУ <i>ПРЕОБРАЖЕЊЕ</i>	45
Никола М. Санковић О ИМЕНИЦАМА СА СЕКУНДАРНИМ ЗНАЧЕЊЕМ НОСИОЦА КАРАКТЕРНЕ ОСОБИНЕ У <i>РЕЧНИКУ СРПСКИХ ГОВОРА ВОЈВОДИНЕ</i>	63
Бранимир В. Станковић ПОСТПОЗИТИВНИ ЧЛАН И ДЕМОНСТРАТИВНЕ ЗАМЕНИЦЕ У УРБАНОМ ПИРОТСКОМ ВАРИЈЕТЕТУ	79
Ђорђе В. Шуњеварић СЛОЖЕНИ ПРИДЕВИ У МАРЕТИЋЕВОМ ПРЕВОДУ ХОМЕРОВОГ СПЕВА <i>ИЛИЈАДА</i>	103

ПРИКАЗИ

Кристина Р. Митић БОШКО СУВАЉЦИЋ <i>КЊИГА О ВУКУ</i>	117
---	-----

ПРОБЛЕМИ И ИЗАЗОВИ У РЕАЛИЗАЦИЈИ НАСТАВЕ СРПСКОГ КАО ЈЕЗИКА ОКРУЖЕЊА И ОБРАЗОВАЊА У ШКОЛАМА НА ПОДРУЧЈУ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Актуелна демографска кретања у свету и код нас имају свој рефлекс и на образовне токове у Србији, а посебно се актуелизују изазови у настави српског језика. У низу значајних промена, најупечатљивија је она која се тиче интегрисања деце миграната у наш школски систем и то пре свега у основне и средње школе у местима у чијој околини се налазе прихватилишта за мигранте. Оваква новонастала ситуација представља велики изазов за учитеље и наставнике српског језика који нису на иницијалном нивоу образовања обучени за извођење наставе српског као страног. Додатна проблемска ситуација у настави настаје убацивањем ученика азијаната у већ постојећа одељења и њихово укључивање у текуће наставне процесе чиме се настава поставља на ниво рада у комбинованом одељењу. Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, Уницеф, Група за децу и младе „Индиго” и високообразовне институције у Србији учинили су напоре да помогну наставницима српског језика у превазилажењу овог проблема организацијом стручних семинара, мониторингом и пружањем консултативне стручне помоћи у настави српског као језика окружења и образовања. У раду се анализира дидактички оквир наставне реализације српског као језика окружења и образовања, указује се на ставове и мишљења учитеља и наставника српског језика о раду са ученицима азијантима и изводе се закључци у вези са унапређењем наставне праксе ове нове лингвометодичке дисциплине.

Кључне речи: настава српског језика, српски као страни, српски као језик окружења и образовања.

¹ marina.janjic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је настао у оквиру пројеката: „Динамика структура српског језика”, пројекат Министарства науке Републике Србије, бр. 178014; и „Српски језик некад и сад: лингвистичка истраживања”, који се реализује на Филозофском факултету у Нишу бр: 360/1-16-10-01.

Увод

У оквиру пројекта подршке наставницима који реализују наставу српског као језика окружења и образовања са ученицима азилантима, у суорганизацији: Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, УНИЦЕФ³-а, Групе за децу и младе „Индиго” и Филозофског факултета у Нишу, на пролеће 2018. године организована је посета школама у пограничним општинама источне и јужне Србије⁴ које похађају ученици мигранти тражиоци азила. Ова посета представљала је у извесном смислу мониторинг након претходно одржане обуке⁵ о принципима организације наставе српског као језика окружења и образовања. Овога пута, подршка супервизијског тима подразумевала је посету школама и одељењима са мигрантским учесницима и опсервацију наставе српског језика према предвиђеном протоколу заснованом на принципима нове лингвометодичке дисциплине: методике наставе српског као језика окружења и образовања. Након завршеног часа, следио је појединачни разговор са учитељима и наставницима српског језика о начину рада са азилантским ученицима, да би на крају радног дана био организован састанак рефлексije са свим наставницима из града који у својим одељењима имају мигрантске ученике у циљу превазилажења практичних проблема у раду са мигрантском децом. Настава српског као језика окружења и образовања представља нов начин рада и велики изазов за актуелне наставнике у креирању и извођењу наставног процеса. Језичка баријера и културолошке разлике представљају значајне моменте са којима се наставници морају суочити и превазићи их. Како би им олакшали ове задатке теоретским и практичним решењима, тимови подршке⁶ кренули су у сусрет овим изазовима. Врхунац посете школама представљао је управо састанак рефлексije са свим наставницима из тог места на коме се отвара жива дискусија о изазовима, проблемима, предлозима за њихово решавање и примерима добре праксе. Такође, ове посете биле су и мотивационог карактера у охрабривању наставника да буду истрајни у помоћи деци азилантима и олакшају њихово укључивање у образовни систем у миграционим условима.

³ Међународни дејчи фонд Уједињених нација који се брине о квалитету њиховог животног стандарда.

⁴ У питању су општине: Пирот, Бела Паланка, Димитровград, Врање, Бујановац и Прешево.

⁵ У организацији Министарства просвете РС, Центра за образовне политике, УНИЦЕФ-а и Индиго организована је обука под називом: *Подршка наставницима српског језика у реализацији наставе српског језика за ученике мигранте*. Обука је реализована два пута по два дана и то: у Пироту 7. и 8. 12. 2017. и Нишу 21. и 22. 12. 2017. Водитељ обука био је аутор овог текста.

⁶ Тимове подршке на подручју читаве Србије чинили су представници универзитета (међу којима и сам аутор), наставници практичари са искуством у раду са ученицима избеглицама/ мигрантима, као и представници Министарства просвете, школских управа, Уницефа и Групе за децу и младе „Индиго”.

1. Методологија наставног рада

Методика наставе српског као језика окружења и образовања представља најмлађу грану лингвометодике, у класи наставе српског као страног језика. Она је настала као резултат учесталих миграционих кретања, односно пораста броја и/миграната који се у дужем временском периоду задржавају у нашој земљи. Такође, повећава се и број пословних људи из иностранства који са својом породицом проводе један животни период у нашој земљи. Према Уставу Републике Србије (2006) деца страних држављана имају право на бесплатно школовање у нашој земљи, што се детаљно експлицира и у *Закону о основама система образовања и васпитања* (Члан 6).

У току прошле школске године учитељи и наставници српског језика у основним и средњим школама ухватили су се у коштац са не баш тако једноставним професионалним изазовом, а то је интеграција азилантских ученика у редовне наставне токове са превасходним задатком усвајања српског језика као страног. И поред тога што су учествовали на стручном семинару обуке за рад са ученицима азилантима, ова методологија рада се јако разликује од наставе матерњег језика (што је њихова примарна професионална оријентација) за шта су едуковани на иницијалном нивоу студија и чиме су се бавили током своје просветне делатности.

Оквир програма језичке подршке – методички приручник намењен наставницима српског језика у раду са ученицима азилантима представља тимски рад професора Филолошког факултета у Београду⁷ који су сачинили оперативни садржај обуке увођењем у најважније постулате наставе српског као страног у правцу модификације ка посебностима рада са азилантским ученицима. Најважније карактеристике овог програма обуке јесу: учење српског као страног усмерено на исходе и компетенције, доминација комуникативне методе, интеркултуралност и трансјезичност. У фокусу наставног рада јесте развој језичких вештина: слушање и разумевање, читање, писање и говорење, као и упознавање са граматичким садржајем. Будући да је овде реч о интеграцији ученика азиланата у наставни процес регуларне наставе српског језика и књижевности, указало се на начин рада у комбинованом одељењу. Оваква наставна интеграција заснована је на креирању разноврсних ситуација учења за азилантске ученике који су се, онолико колико то дозвољава њихово познавање српског језика, макар и делимично укључивали у садржај наставног рада са нашом децом. Те ситуације учења представљају прави методички маневар и највећи изазов за учитеље и наставнике. Најпре, овакав методички подухват у својој основи заснован је на Заједничком европском оквиру за живе језике (2003) према модулима

⁷ Проф. др Јулијана Вучо, доц. др Љиљана Ђурић, проф. др Весна Крајишник, мср Никица Стрижак, мср Мина Сукновић, проф. др Јелена Филиповић потписују методички приручник: „Од српског као страног језика до српског као језика окружења и образовања: *Оквир програма језичке подршке*” (Београд 2018).

(најнижи ниво – модул 1, средњи ниво – модул 2 и виши ниво – модул 3)⁸ у којима су наведене: теме и животне ситуације које могу представљати наставни садржај ситуације учења (лично представљање, време, здравље, образовање, куповина...); затим, даје се препорука метода и активности које могу бити примењене у ситуацијама учења, ако и комуникативне функције које треба развити (постављање и одговарање на питања, молбе и изрази захвалности, именовање боја, бројање до 100...). На основу овакве матрице, учитељ/наставник српског језика креира ситуације учења за мигрантске ученике настојећи да их макар и парцијално укључи у редовне наставне токове са осталим ученицима. У извођењу наставе српског за азилантске ученике, посебно је наставницима драгоцену примена индивидуализоване наставе у више нивоа сложености, тако да се наставни садржај диференцира на наставу српског као матерњег за постојеће одељење и наставу српског као страног (тј. српског као језика образовања и окружења) за ученике азиланте тако да се њима дају задаци сходно нивоу њиховог познавања српског језика и прилагођени њиховим потребама и посебностима.

Посебно треба истаћи врлине КЛИЛ методе – тј. начина интегрисаног учења српског језика уз садржаје других наставних предмета. „Када је у питању настава српског као страног језика за децу и одрасле тражиоце азила свакако не смемо заборавити опште принципе добре наставе: интегративност, интердисциплинарности, прилагођеност узрасту, индивидуалним потребама ученика, као и потребама заједнице у којој живе” (ВУЧО И САР. 2018: 18). Посебности КЛИЛ⁹ наставе (интегрисано учење језика и садржаја) која постоје незаобилазна у настави Ј2 у свету, а сада и код нас, леже у спајању четири међузависна процеса: садржај, когницију, културу и комуникацију у циљу учења страног језика. Другим речима, изучавајући садржаје из различитих културолошких тема других наставних предмета, наставник их комбинује са дидактичким поступцима карактеристичним за наставу страног језика (маркирање и учење непознатих речи, превођење, разумевање прочитаног, реписивање, запамћивање, разговор о тексту...).

Дакле, настава српског језика као страног (тј. језика окружења и образовања) базирана је на чињеници да ученици азиланти не могу за тако кратак временски рок достићи ниво језичке компетенције једнак изворном говорнику српског језика па се акценат ставља на комуникацију и преношење информација, а не на граматичку коректност и доследност (значи, може се грешити, али је важно да је информација разумљива). Будући да је њихово познавање српског на ниском нивоу, а да многи од њих, поред матерњег, владају и енглеским језиком, у учионици се може успоставити и трансјезична комуникација, тј. дозвољава се употреба свих језичких средстава у току

⁸ Модул 1 је намењен узрасној групи од 6 до 10 година; модул 2 ја намењен узрасту од 10 до 15 година и модул 3 је намењен полазницима старијим од 15 година.

⁹ CLIL = Content and Language Integrated Learning

говорног чина ради остваривања комуникације (тј. у реченицу на српском језику може се убацити и по нека енглеска или реч на фарсију). Тако долази до прекључивања кода, тј. преплитања више језика у саставу једне реченице. Трансјезичност је карактеристика наставе српског као језика образовања и окружења искључиво на почетном нивоу усвајања српског језика.

Интеркултуралност подразумева неговање различитих култура на часу, тј. теме из културне баштине земље из које потичу азилантски ученици могу бити повезане и упоређене са темама из српске културне баштине. На овај начин, екстралингвистички фактори представљају значајан тематски оквир наставног контекста што наставу чини подстицајном и занимљивом и за домаће и за азилантске ученике јер је то прилика да се чују занимљиве појединости о националној културној баштини и једних и других. Интеркултуралност даје могућности додатног подстицаја за рад и појачане мотивације за ученике, а за ученике мигранте представља додатно емоционално охрабрење и алтруистички доживљај средине у којој су смештени. Овим се повезују когнитивна и афективна страна учења јер: „Како Стивен Крашен тврди, усвајање језика је најефикасније ако је 'афективни филтер' низак. Тако је и усвајање језика најпродуктивније у оној средини где нема стреса и немира, осуде и подсмеха. [...] На наставницима је да кроз интеркултуралне компетенције и хуманистички приступ настави, као и културно осетљиве материјале, обезбеди снижавање афективног филтера” (ВУЧО И САР. 2018: 14). Ово је утолико важније уколико знамо да је реч о деци која долазе из ратне средине и која су на миграционом путу доживела разне трауме и трагедије те је њима људска подршка најпотребнија. На часовима српског језика као страног, стога је неопходно обезбедити им инклузију уз осећања емпатије и саосећања за животним удесом који их је задесио.

Осим неговања и респектовања културолошких и социјалних разлика, наставници могу ситуације учења српског језика као страног утемељити на њиховим индивидуалним посебностима, талентима и преференцијама (спорт, музика, игра, уметност...). Они могу своје домете и врлине поделити са домаћим ученицима, али може бити и драгоцен интеграција њихових родитеља и сродника у светковању каквих празника, изради уметничких или прикладних предмета (новогодишње честитке, корпице, икебане или какви други предмети из области народне радиности).

Комуникативна и интеркултурна настава захтевају комуникативну активност ученика азиланата на часу и усвајање српског језика учествовањем у говорним чиновима који се инсценирају током наставног процеса. Партиципацијом на часу „из туђих ципела“, тј. играњем улога, имагинативним активностима којима се говорне активности чине занимљивијим и разноврснијим, настава српског као језика окружења излази из оквира сувопарног граматизирања и доноси ученицима позитиван доживљај српског као страног језика. Креирањем игровних и имагинативних ситуација учења наста-

ва српског језика за ученике азиланте реализује се у форми инвентивних и подстицајних језичких радионица.

На крају, за евалуацију постигнућа ученика препоручује се употреба европског језичког портфолија¹⁰ који представља лични документ *curriculum linguae* сваког ученика азиланта и у коме се налазе подаци о знању коју поседују у одређеном тренутку; затим, о дипломама и сертификатима које поседује; ту је и језичка биографија и досије (подаци о претходном раду ученика и академским активностима), као и све остале појединости везане за формално и неформално образовање.

2. Анализа и стручна опсервација посећених часова српског као језика окружења и образовања

Стање у школама указује на то да је већина ученика азиланата напредовала у савладавању српског језика од почетка школске године до тренутка супервизије. За релативно кратко време (у току зимског полугодишта) добар део ученика миграната је овладао једним одабраним фондом српских речи, тако да су били у могућности да са разумевањем прате налоге својих наставника, одговарају на њихова питања, а релативно брзо напредују у читању и писању српских графема. Сви наставници су посебно нагласили да им је веома значајно претходно одржани семинар у Нишу и Пироту (организован у децембру 2017. године) и да све савете које су тамо усвојили примењују у свом раду.

2.1. Проблеми у реализацији наставе српског као језика окружења и образовања

Постоји велики број проблема објективне природе који представљају огроман камен спотицања у реализацији овог наставног рада. Првенствено, са професионалног аспекта, велики проблем чини недостатак стручне литературе и уџбеника српског језика намењених мигрантским ученицима. Српски као језик окружења и образовања мигрантским ученицима представља страни језик са којим се они по први пут сусрећу и стога би од огромне користи и наставницима и ученицима били специјализовани уџбеници, радне свеске и пратећа опрема (озвучени буквар или звучне читанке) којима би наставни рад био не само олакшан, већ би постигнућа ученика у савладавању српског језика била неоспорно бржа и ефективнија. Такође, ту су и технички проблеми који се тичу школске администрације, тј. евидентирања

---

¹⁰ „Европски језички портфолио нуди како рангирање општих компетенција на већем броју језика, тако и класификацију језичких функција која нуди верну слику циљева и исхода у складу са различитим потребама, карактеристикама и могућностима ученика” (ВУЧО И САР. 2018: 107).

ученика азиланата у школским књигама, оцењивање и вредновање њиховог постигнућа, планирање и програмирање градива намењеног овим ученицима према узрасту, комбиновање рада са постојећим одељењем и ученицима азилантима, али и издавања потврда о школовању у српским школама. Једном речи, њихов статус ваљало би решити формално и административно на законски регулативан начин. Чињеница је да наставници нису темељно обучени за рад са ученицима из иностранства (који не знају српски језик), тј. нису квалификовани да изводе наставу српског као страног која се у мноме разликује од наставе српског као матерњег.

На основу свега овога јасно је да су се нужно јавиле потешкоће у наставном раду како са аспекта учитеља и наставника српског језика тако и са аспекта ученика азиланата. Њима је ипак најтеже, обрели су се у непознатој средини након ратних и миграционих траума у тренутку неизвесности властите егзистенције. Време боравка у прихватилиштима је непознаница те многи ученици после два-три месеца напусте прихватилиште, а код неких је период боравка на нашој територији и знатно дужи. Дакле, време боравка миграната у прихватилиштима у Србији и похађања наставе је неизвесно и неуједначено што омета континуитет у настави српског као страног.

При том, актуелни проблеми везани за мигрантске ученике су психолошке, социолошке и културолошке природе. Има много индивидуалних разлика међу ученицима мигрантима (у истом одељењу) зависно од узраста, пола и порекла, па им се разликују матерњи језици као и традиционалне и културолошке вредности. Присуство више ученика миграната различитог порекла у учионици може посебно закомпликовати ситуацију. Међу њима има и оних који не желе да уче српски језик, нису заинтересовани ни мотивисани да прате активности и налоге на часу или их у томе спутавају негативни ставови њихових родитеља. Све су ово реални проблеми са којима су суочени учитељи и наставници српског језика у школама са мигрантским ученицима.

2.1.1. Проблеми организационе природе

Почетак извођења наставе је био посебно тежак за наставнике из више разлога: поред већ поменутих објективних и професионалних разлога (нема уџбеника ни приручника, није био познат формални статус ученика миграната, није се знало ни шта ће бити са децом азилантима која остану до краја школске године, тј. да ли ће бити уведена у дневник, матичну књигу, да ли ће имати ђачку књижицу...), било је и субјективних негативних реакција – наиме, поједини наставници су имали отпор према ученицима мигрантима због повећаног обима посла, а јавиле су се и предрасуде о самим азилантима. Такође, негативна је била рекација и самих житеља (посебно родитеља наших ученика) да прихвате децу азиланте, што је додатно погоршавало стање.

Ипак, највећи пробем у настави са ученицима мигрантима наставницима српског језика представљало је повезивање редовних наставних садржаја и наставе српског као страног при чему су још увек били недефинисани стандарди, као и очекивани исходи и компетенције ове наставе. Било је тешко успоставити везу између редовног планираног градива и оног што би требало да уче мигранти. Највећа бојазан код наставника српског језика била је недостатак методичких компетенција и неискуство у извођењу наставе српског као страног¹¹ па се инсистирало на сарадњи са наставницима страног језика (енглеског, француског, руског...) који би им указивали на дидактичку обликованост ових часова и на примену адекватних методичких радњи у настави страног језика. Такође, помагали су им и волонтери и преводиоци са језика азиланата: пашту (авганистански) и фарси (персијски), урду, дари. Наставници су били прави виртуози на својим часовима користећи се креативношћу у осмишљавању ситуација учења за азилантске ученике. Јавиле су се потешкоће у томе што је азилантским ученицима често била потребнија већа и неподељена пажња око израде задатака. Овај проблем је био решаван принципима рада у комбинованом одељењу, тј. подељеним активностима: док домаћи ученици самостално или у групи раде на решавању истраживачких задатака, наставник је водио дијалог са азилантским ученицима и обрнуто. Такође, неопходно је укључити азилантске ученике у рад са осталим ученицима како не би били запостављени и маргинализовани на часу. Мора се водити рачуна да увек буду ангажовани и активни у току часа.

За релативно кратко време предрасуде и стереотипи су били успешно превладани. Показало се да су страхови били неосновани јер се показало да су ученици азиланти уредни, педантни, одговорни, а њихово понашање културно. Локални ученици су претходно припремљени за њихов пријем и створена је подстицајна атмосфера у одељењу за толеранцију и хумани приступ према страдалничкој ситуацији ученика из ратом захваћених подручја. Показале су се позитивне реакције на различитост у култури, географским и осталим околностима. Генерално посматрано, рад са децом азилантима и сарадња са њиховим родитељима у школама на подручју југоисточне Србије одвијају се без проблема. Језик пријатељства и хумани простор у школи доприносе да се деца мигранти осећају лепо у школи и да се друже с другарима.

На часовима се непрестано ради на повезивању њихове културе са нашом. Тај јаз је превазиђен разним игровним и радионичарским активностима поводом новогодишњих празника, прославе Божића, Ускрса, Дана матерњег језика, Дана жена, Дана мајки, као и њихових важних верских и других догађаја. Језичка спона успостављена је и на плану израде ликовних радова, организацији спортских такмичења, културно-уметничког програ-

¹¹ Општи је закључак да су се у овој новонасталој ситуацији много боље снашли учитељи који су на својим студијским програмима учитељских факултета стекли много више педагошко-психолошких компетенција. Наставнике српског је збуњивала методолошка различитост између наставе српског као матерњег и српског као страног језика.

ма, на плану гастрономије и свему осталом што њихову културу чини специфичном у односу на нашу.

2.2. Предлози за унапређење наставе српског као језика окружења и образовања

На основу дискусије која се развијала на састанцима рефлексije са наставницима српског језика који раде са ученицима азилантима, искристалисало се више практичних предлога за извођење наставе српског као језика окружења и образовања од стране наставника практичара:

- *увек кад је то могуће направити компарацију и интеграцију између њихове и наше културе кроз све видове креативних радионица (галеријске и друге поставке, изложбе радова, рукотворине, предмети, књиге, музичко вече, националне игре...);*
- *применити стрпљивост и обазривост у приступу ученицима мигрантима, водити рачуна о њиховим емоцијама с обзиром на невоље и патње којима су били изложени за време проведено у избеглиштву; показати интересовање за њихову културу;*
- *обуке за извођење наставе српског као страног/језика окружења и образовања искористити за унапређење редовне формалне наставе јер је иновативна наставна теорија пријемчива и доноси бенефите и у раду са домаћим ученицима; ситуације учења усмерене на (језичке) компетенције новина су која је непозната многим претходним генерацијама наставника;*
- *применити периферно учење у учионици и у заједничким просторијама школе у виду вишејезичних постера, панона, плаката ...;*
- *укључивати ученике мигранте у приредбе и друге јавне активности унутар школе;*
- *у предворју школа уприличити етно-кутак културе земље из које потичу азилантски ученици; поставити изложбу са експонатима, фотографијама, натписима на њиховом и српском језику, ...;*
- *на часу дати прилику ученицима мигрантима да се укључују у наставни оквир износећи детаље из свог претходног школског и животног искуства (нпр. којим данима ви идете у школу, од колико до колико сати сте у школи, како изгледа пролеће код вас, које су вам биле најомиљеније игре ...);*
- *као добра пракса истиче се и ослањање на трансјезичност; олакшавајућа околност је то што ученици мигранти најчешће знају енглески; једна ученица мигранткиња је претходно научила бугарски језик, што јој значајно олакшава споразумевање на српском језику;*
- *важно је дозволити грешке деци азилантима, користити их као прилику за учење, кориговање, акценат је на комуникативној способности креирања исказа на српском језику;*

- *за учење српског језика користити све расположиве ресурсе из реалног живота (огласне табле, ред возње на аутобуским станицама, ценовнике, јавна обавештења, рекламе, програм биоскопског репертоара, мени у ресторану...);*
- *двојезичне и тројезичне радионице су добар пример праксе: наставници и вршњачки едукатори (у улози културних медијатора) обрађују разноврзне теме из свакодневног живота (куповина, сналажење у простору...); наставници ученике мигранте стављају у позицију наставника – подучавање других је најмоћнији метод у учењу;*
- *пример добре праксе је и сарадња са наставницима из кампа, како би се ускладили наставни садржаји у кампу и у школи.*
- *трансјезичност у настави: израда паноа за периферно учење на различитим језицима;*
- *ученици-мигранти укључени у обележавање Дана матерњег језика; омогућити им учешће на школским фестивалима; организација округлог стола о одрженој теми, нпр. Драгој особи с љубављу током којег су ученици правили поклоне за 8. март;*
- *примењивати међупредметно повезивање градива из језика и осталих предмета током припремања часова: на пример, упознавање са релацијским односима као производ повезивања српског језика и ликовног васпитања, те српског језика и математике; препоручује се и израда заједничких пројеката ради појашњавања наставних садржаја;*
- *неопходно је публиковање стручних радова, тј. сценарија за часове који се могу сматрати угледним, тј. који испуњавају све захтеве везане за успешни развој језичких компетенција код ученика азиланата; најбоље је да се овакви стручни радови објаве у часописима који су читани и доступни већини наставника (Учење и настава, Методичка пракса, Иновације у настави...); на овај начин биће охрабрени и остали наставници који раде са мигрантима и који могу применити такве функционалне моделе рада на својим часовима;*
- *направити једну затворену друштвену групу на нету (фејсбуку) која ће повезати све наставнике који раде са ученицима мигрантима у целој земљи како би се лако могле делити идеје, теме, текстови, линкови, фотографије, искуства, а и решавати текући проблеми током извођења наставе;*

Наставници практичари у раду са ученицима мигрантима закључују:

- *Постигнућа у области српског као страног зависе од индивидуалних карактеристика самих ученика азиланата, различито напредују као и сва друга деца.*

- *Најбитније је да су ученици мигранти прихваћени, да се у школи осећају сигурно и да и њихови родитељи то знају. Као добра пракса истиче се добра сарадња са родитељима азилантима, као и узајамна помоћ деце миграната у учењу.*
- *Деца мигранти су се баш уклопила у средину. Заинтересовани су за рад, захвални су за то што су укључени у школу, заинтересовани су за образовање, жељни су учења, просто упијају. И овдашња деца и деца мигранти су отворени, спремни да се узајамно разумеју.*
- *У Гимназији у Димитровграду редовни ученици баве се хуманитарним радом и ван часова и боравка у школи, тако да и кроз те активности пружају подршку ученицима мигрантима.*
- *Код наставника постоји страх да ће редовни ученици бити заостављени ако се превелика пажња поклања настави српског као језика окружења и образовања и мигрантским ученицима.*
- *Ученици мигранти обожавају физичко васпитање, ликовну културу. Играју се и у учионици, учили су да играју наша кола, а нашој деци показали су неке своје игре.*
- *Пратиоци из прихватног центра су били велика подршка азилантима ученицима. Дешава се да нека деца азиланти често остају из школе од како више нема пратилаца.*
- *Велики проблем представља нередовност похађања наставе од стране ученика миграната/избеглица. Некада је разлог томе субјективни, а каткад и објективни – лоша организација превоза деце из кампова.*
- *Неопходно је наставницима организовати похађање курса Методика наставе српског језика као страног на Филозофском факултету Универзитета у Нишу.*

3. Закључак

Настава српског као језика окружења и образовања почела је да се реализује у школској 2017/18. години у нашим школама у процесу интеграције ученика азиланата у наш школски систем у основним и средњим школама које се налазе у близини прихватних центара за мигранте. Међу њима су и школе на подручју јужне и источне Србије чији су учитељи и наставници српског језика учествовали на стручним семинарима и обукама за извођење ове наставе како би се прилагодили новим наставним задацима. Подршка њиховом раду настављена је у континуитету од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја и универзитетских професора, Уницефа и Индига како би се превазишли проблеми и потешкоће приликом извођења наставе.

Осим разуђених дидактичких карактеристика ове лингвометодичке гране, током рефлексија о овој врсти наставе, акценат је био на когнитивној и афективној страни учења српског као страног, са посебним освртом на неговање и стицање комуникативних и интеркултурних компетенција код ученика азиланата. Овладавање српским језиком утемељено је на хуманистичком приступу настави, те неговању њене социјалне и културне димензије. Кључни моменат у наставном раду са ученицима азилантима представља креирање ситуација учења српског као језика окружења и образовања, индивидуализованој настави и диференцираним задацима у више нивоа сложености. Посебно је важна примена КЛИЛ методе која подразумева учење српског као страног уз савладавање садржаја из осталих наставних предмета.

Упркос многобројним потешкоћама, настава српског као језика образовања и окружења показала је значајан успех и задовољавајуће резултате у школама на подручју јужне и источне Србије.

Цитирана литература

- COPPEDGE, L. Floyd. „Characteristics of Individualized Instruction”. *The Clearing House: A Journal of Educational Strategies, Issues and Ideas*, 48(5) (1974): 272–277.
- ЂIGIĆ, Gordana. *Upravljanje razredom – savremeni pristup psihologiji nastavnika*. Niš: Filozofski fakultet, 2017.
- HATTIE, John. *Visible Learning for Teachers: Maximizing Impact on Learning*. London: Routledge, 2012.
- HEATHERS, A. Glen. „Working definition of individualized instruction”. *Educational Leadership*, February (1977): 342–345.
- HOLLENWEGER, Judith. *Linking Theory to Practice*, UNICEF To Modules on Inclusive Education, Introductory Booklet. New York: UNICEF, 2015.
- HOLENVEGER, Džudit, Edina Krompak. *Priručnik za nastavnike: aktivnosti za podršku svim učenicima u školi i učionici*. Skoplje: UNICEF, 2018. <https://www.unicef.org/serbia/sites/unicef.org.serbia/files/2018-10/Prirucnik_za_nastavnike.pdf>. 25. 12. 2019.
- JANJIĆ, Marina. *Metodika nastave srpskog kao zavičajnog*. Niš: ASA, 2018.
- JANJIĆ, Marina. *Metodički horizonti – odabrana poglavlja metodike nastave srpskog jezika i književnosti*. Beograd: NM libris, 2017.
- JOHNSON, David, Roger Johnson. „Effects of cooperative, competitive, and individualistic learning experiences on cross-ethnic interaction and friendships”. *The Journal of Social Psychology*, 118(1) (1982): 47–58.
- JOHNSON, David, Roger Johnson, Mary Stanne. *Cooperative learning methods: A meta-analysis*. University of Minesota, 1/1 (2000). <https://www.researchgate.net/publication/220040324_Cooperative_learning_methods_A_meta-analysis>. 25. 12. 2019.

- PAUL, Black, Wiliam Dylan. „Assessment and classroom learning”. *Assessment in Education*, 5(1), (1998): 7-74.
- PETROVIĆ, Danijela, Tijana Jokić. *Interkulturalno obrazovanje u srbiji - regulativni okvir, stanje i mogućnosti za razvoj*. Beograd: Centar za obrazovne politike, 2016.
- VUČO, Julijana, Ljiljana Đurić, Vesna Krajišnik, Nikica Strižak, Mina Suknović, Jelena Filipović. *Od srpskog kao stranog jezika do srpskog kao jezika okruženja i obrazovanja: okvir programa jezičke podrške*, Beograd: Filološki fakultet, 2018.

Извори

- Pravilnik o standardima kompetencija za profesiju nastavnika i njihovog profesionalnog razvoja, *Službeni Glasnik RS – Prosvetni glasnik*, br. 5/2011.
- Sigurno i podržavajuće osnovnoškolsko okruženje za učenike i učenice izbeglice i tražioce azila (sažetak izveštaja). Beograd: *Save the Children* za severozapadni Balkan, 2018.
- Konvencija o pravima deteta, Beograd: UNICEF, 1989. <file:///E:/Downloads/Konvencija_o_pravima_deteta_sa_fakultativnim_protokolima(1).pdf>
- UNHCR Serbia Fact Sheet, September 2017. <file:///E:/Downloads/UNHCR_Serbia_September_2017_Fact_Sheet.pdf>
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, *Službeni glasnik RS*, br. 88/2017.

Marina S. Janjić

ISSUES AND CHALLENGES IN TEACHING OF SERBIAN LANGUAGE AS A LANGUAGE OF EDUCATION AND ENVIRONMENT IN THE SCHOOLS IN THE AREA OF SOUTHERN AND EASTERN SERBIA

In the schools in the area of southern and eastern Serbia migrant pupils are involved in the teaching of the Serbian language. This presents a great challenge for teachers of the Serbian language, but also for the migrant pupils themselves, too. The paper analyzes the didactic framework of the teaching of Serbian as the language of environment and education, points to the attitudes and opinions of teachers of the Serbian language about working with students asylum seekers, and conclusions are drawn regarding the improvement of the teaching practice of this new linguistic-disciplinary discipline.

Keywords: Serbian language teaching, Serbian as a foreign, Serbian as the language of environment and education.

ГЕРМАНИЗМИ У РЕЧНИКУ ЖАРГОНИЗАМА ЈУЖНЕ ПРУГЕ

У раду је сагледан корпус германизама у *Речнику жаргонизама јужне пруге*. Уочено је да је одређени број именица и глагола у прегледаној грађи германског порекла. Анализа је обављена на морфолошком нивоу и обухватала је обраду лексема које су позајмљенице из немачког као језика даваоца. Резултати анализе показали су да су германизми у Речнику највећим делом прилагођени српском језику путем творбеног процеса деривације, тј. путем префиксације и суфиксације. Присутан је број именица које су у српски језик ушле преко немачког језика, те ови интернационализми представљају такође доказ вишевековног контакта између немачког и српског језика.

Кључне речи: германизми, жаргон, немачки језик, српски језик, језички контакти.

1. Увод

Посматрајући језик и лексику једног језика као целину која се непрестано развија захваљујући утицајима многостраних контаката, како културно-историјских тако и економских и политичких, морају се истовремено имати на уму последице које су њихов резултат. Ови контакти и њихови утицаји огледају се у структури једног језика на лексичком, морфолошком, синтаксичком и семантичком нивоу.

Најранији контакти између говорника српског и немачког језика датирају још из 13. века када у Србију долазе Саси и развијају рударство на овом поднебљу. Најснажнији лексички утицај немачког језика на поднебље Србије извршен је током 18. и 19. века након Велике сеобе Срба и за време владавине Марије Терезије и њеног сина Јозефа II, када се доселио велики број Немаца и то првенствено у Банат, а касније и у Бачку². О овим утицајима више се може прочитати у радовима *Германизми у Речнику српскохрватског књижевног језика* (АЛАНОВИЋ 1999–2001), *Германизми у говорима*

¹ iv.milic@hotmail.com

² Детаљније о историјском прегледу контакта немачког и српског језика в. Вулетић Ђурић 2015: 501–502.

југоисточне Србије (ВЛАЈИЋ-ПОПОВИЋ 1993), *Германизми у говорном језику Војвођана* (МРАЗОВИЋ 1996), *Процес замене језика и промене изазване контактом српског са немачким језиком у говору Срба у СР Немачкој* (ВУЛЕТИЋ ЂУРИЋ 2015), *Германизми у савременом српском језику, у германославистичкој литератури и у роману *Semper idem* Ђорђа Лебовића* (КОСТИЋ-ТОМОВИЋ 2017).

2. Раслојавање језика и међујезички контакти

Раслојавање језика може бити територијално, социјално и функционално. Жаргон, који је предмет обраде овог рада, припада социјалном раслојавању једног језика. Социјално раслојавање језика као производ има социолект и „заснован је на посебностима појединих слојева друштва који иначе говоре истим општим књижевним језиком. Ти слојеви формирају се према образовању, професији, према полу, према начину живота припадника ужих заједница људи у друштву” (СТАНОЈЧИЋ 2010: 35). Социолекти, у лингвистици познатији као жаргони, представљају речи које су најчешће преузете из књижевног говора, које могу у већој или мањој мери бити измењене на фонетском, морфолошком и синтаксичком нивоу, али се њихова највећа карактеристика уочава у раслојавању на лексичком нивоу.

Вековни језички контакти између српског и немачког језика огледају се између осталог и у броју од 3982 речи које је Б. Голубовић (2007) набројала као део истраживања на тему германизама у српском језику. Лексеме страног порекла могу припадати лексици стандардног варијетета језика примаоца, али и неком социолекту, региолекту или терминологији неке стручне области. Можемо истаћи да бројни германизми тако припадају стандардној лексици на читавом српском говорном подручју – нпр. *нем. Ziegel, m > ср. цигла, нем. Zink, n > ср. цинк, нем. Flasche, f > ср. флаша, нем. Falte, f > ср. фалта* (ЂУКАНОВИЋ 2012: 24–25) итд.

Бројне лексеме, за разлику од наведених, користе се искључиво у деловима српског говорног подручја где је културно-историјски утицај био највећи, пре свега у Војводини, те у такве регионализме спадају нпр. *нем. Gang, m – ‘ходник’ > ср. конк – ‘ходник испред соба на кући’, нем. Einfahrt, f – ‘колски улаз’ > ср. ајнфорт – ‘колски улаз у кућу или дворште’ или нем. Rindfleisch, n – ‘говедина’ ср. ринфлајш – ‘кувано животињско или живинско месо, често из супе’* (ЂУКАНОВИЋ 2012: 24; ГОЛУБОВИЋ 2007: 95–98).

Лексеме страног порекла у неком језику деле се на позајмљенице (нем. Entlehnung, f или Lehnwort, n) и преведенице или калкове (нем. Lehnübersetzung, f) (ГОЛУБОВИЋ 2007: 66).

Позајмљенице су добијене преузимањем лексема или синтагми из језика даваоца, пролазећи притом кроз неопходан процес прилагођавања ор-

тографском, фонолошком и морфолошком систему језика примаоца. Пример ортографског прилагођавања или адаптације позајмљеница српском језику било би писање по моделу „пиши као што говориш”, па смо тако у српском језику добили именицу *хаузмајстор* од немачке „*der Hausmeister*”. Следећим видом прилагођавања ортографском систему српског језика може се сматрати писање именица које се у немачком обавезно пишу великим почетним словом, док се у српском језику пишу малим почетним словом (*флаша* нем. „*die Flasche*”, *мантил* нем. „*der Mantel*”).

Преведенице су настале на тај начин што језик прималац користи страну лексему као модел, узор, али при том користи материјал свог језика како би се направила нова реч. Овај процес најчешће подразумева превођење лаксеме или синтагме, рашчлањивање и, уколико је могуће, замену еквивалентима из језика примаоца. Ђукановић наглашава како је код многих лексема немогуће са сигурношћу одредити да ли су оне заиста преведенице или изворне творенице, чија се структура случајно подудара са његовим еквивалентом у неком од језика давалаца. Ово важи и за српску лексику а у погледу преведеница из немачког језика (ЂУКАНОВИЋ 2012: 27).

3. Германизми и њихова адаптација у српском језику

Према Голубовић (2007: 66–76) требало би разликовати два појма: германизме, онда када је немачки језик давалац, и такве германизме Голубовић назива супстанцијалним, и интернационализме, онда када је немачки само језик посредник.

Ђукановић објашњава: „Утицај немачког језика примећује се и код великог броја наших интернационализама, тј. речи које постоје, с различитим изговором али истим или сличним значењем, у већини европских језика. Ове речи су с приближно немачким изговором у наш језик донели наши земљаци који су се школовали у земљама немачког језика, па су се тамо и срели с њима и усвојили их” (ЂУКАНОВИЋ 2012: 28). Овај аутор даље истиче да се интернационализми који су у српски језик ушли преко немачког најлакше могу препознати по изговору графеме <*c*> као /*z*/ (нпр. нем. *Universität*, *f* > ср. *универзитет*), а затим и по изговору <*cn*> и <*cm*> као /шп/ и /шт/ (нем. *Streik*, *m* > ср. *штрајк*) и по изговору суфикса латинског порекла *-tion* као /џион/ (нпр. нем. *Nation*, *f* > ср. *нација*). Поред тога, на немачки као језик посредник указује и суфикс *-ирати*, од немачког *-ieren* (нпр. нем. *skizzieren* > ср. *скицирати*) (ЂУКАНОВИЋ 2012: 28).

Ако говоримо о фонолошкој адаптацији српском језику постоји број именица које су полуадаптиране због своје обележености консонантским групама нетипичним за српски језик, као нпр: *унајз*, *рајх*. Супституција је приметна у следећим консонантским групама: *sch*>*š*:*Schaum*>*šaum*;

st>*št*: *Stall*>*štala*; *qu*>*kv*: *Quarz*>*kvarc*, *Quark*> *qvark*, док се најприметније промене дешавају у групама консонаната на крају речи, као нпр. у речима *геиталт*, *рајф*, *штиму^нг*, *шверц*. Вокали немачког језичког система су се лако прилагодили вокалном систему српског језика, па су се тако прегласи (нем. *Umlaut*: *ä, ö, ü*), гласови специфични за овај језик, прилагодили постојећем вокалном систему језика примаоца. На тај начин су добијене следеће речи: *фен* < *Föhn*, *генек* < *Geräck*, *кнедла* < *Knödel*, *динстати* < *dünsten*.³

Уколико говоримо о врстама речи у погледу позајмљеница из немачког језика, најпре се мисли на именице, потом на глаголе и придеве. У наставку рада осврнућемо се на категорију рода именица у немачком као језику даваоцу и српском као језику примаоцу. У српском језику долази до формирања одређеног рода именице на основу одређеног суфикса. Ово је први корак у морфолошкој адаптацији, па ће тако позајмљенице из немачког језика које се завршавају консонантом у српском језику – бити мушког рода, а оне које завршавају вокалом *a* – женског рода (МРАЗОВИЋ 1996: 212). Према *Речнику Матице српске* не постоји ниједна именица средњег рода која је задржала род у српском језику (*бирџуз* „*das Wirtshaus*”, *циљ* „*das Ziel*”, итд (АЛАНОВИЋ 1999-2001: 304)), иако се још увек, мада ретко, могу пронаћи позајмљенице средњег рода (*туце* „*der Dutzen*” (ГОЛУБОВИЋ 2007: 158)).

У одређивању рода и броја позајмљених именица одлучујућу улогу преузима граматика, о чему сведочи промена рода која није заснована на семантичким разлозима. Према Мразовић (1996: 212–213) оваквих примера има код немачких именица које се завршавају консонантом и обележне су мушким родом у српском: *куплунг* „*die Kuplung*”, *луфт* „*die Luft*”, као и код именица које су позајмљене без вокала *-e*: *бајц* „*die Beize*”, *шанац* „*die Schanze*”, *шраф* „*die Schraube*”, *веш* „*die Wäsche*”. Међутим, постоји и низ позајмљеница које су додавањем суфикса *-a* адаптиране у именице женског рода у српском језику (нпр. *бина* „*die Bühne*”, *бленда* „*die Blende*”, *дозна* „*die Dose*”).

Придеви позајмљени из немачког могу, али и не морају, добити деривациони суфикс. У првом случају конгруирају са именицом, а у другом остају непроменљиви. Тако, према Алановићу (2014: 126) имамо читав низ придева којима је додат суфикс *-ак*, *-ан*, *-ав* или *-каст* (*фришак* „*frisch*”, *фаличан* „*fehlerhaft*”, *софтан* „*softan*”, *штофан* „*Stoff*”, *флекав* „*fleckig*”, *вицкаст* „*witzig*”). Насупрот томе имамо и појаву броја позајмљеница које су недеривирани позајмљени придеви који описују боје (нпр. *браон*, *грао*) или одређена стања (*шланк* „*schlank*”, *шворц* „*schwarz*”) који остају недеклинирани (АЛАНОВИЋ 2014: 126).

Глаголи који су према *Речнику Матице српске* означени као позајмље-

³ О ортографској адаптацији германизма у српском в. у ГОЛУБОВИЋ 2007: 133, а о фонетској адаптацији у ГОЛУБОВИЋ 2007: 133–149.

нице из немачког језика су малобројни. Ово је разумљиво уколико се има у виду да је већина позајмљених немачких глагола високо адаптирана у српски језик процесом деривационе префиксације (МРАЗОВИЋ 1996: 213). Ово би значило да су глаголи као врста речи једини који су се морали потпуно адаптирати с обзиром на то да су сви морали добрити суфикс *-ти*, који је инфинитивни суфикс у српском језику. На овај начин су ове позајмљенице могле задржати своју примарну функцију, а то је функција предиката.

Осим инфинитивног суфикса *-ти*, позајмљени глаголи добијају на корен речи још и следеће суфиксе *-а*, *-ира*, *-ну* или *-ова* (*динстати* „*dünsten*”, *гланцати* „*glänzen*”, *хефтати* „*heften*”, *коштати* „*kosten*”, *адресирати* „*adresieren*”, *лакурати* „*lackieren*”, *панирати* „*panieren*”, *пасовати* „*passen*”, *пелцовати* „*pelzen*”) (АЛАНОВИЋ 2014: 126).

4. Жаргонизми

У корпусу који чине жаргонизми као нестандардни језички варијетет, водићемо се описом жаргонизама Р. Бугарског који жаргоном назива „сваки неформални и претежно говорни варијетет неког језика који служи за идентификацију и комуникацију унутар неке друштвено одређене групе – по професији, социјалном статусу, узрасту и слично – чије чланове повезује заједнички интерес или начин живота, а која уз то може бити и територијално омеђена. Жаргон је обележен специфичним језичким средствима, пре свега лексичким и фразеолошким, а изузетно и граматичким и фонолошким.” (БУГАРСКИ 2006: 12).

Жаргони су врло распрострањени па се њихова употреба може уочити на свим нивоима комуникације, како у формалним тако и у неформалним ситуацијама, код млађих и старијих генерација. Једна од главних карактеристика жаргона је брзина његове промене. Жаргонске речи нестају једнаком брзином којом су и настале. Андрић наводи да су „раније [...] жаргонски изрази или остарели са генерацијом која их је лансирала или су бивали остављени млађој, док је претходна, старећи, прала руке од њих; данас млади не чекају да се реч излиже, да се сасуши...” (АНДРИЋ 1976: 6).

Некада је жаргоном сматран улични говор, говор необразованих и полусвета, док је данас схваћен као говор младих. Недовољан број истраживања на тему жаргона на нашим просторима може се разумети управо тиме да се заборавља чињеница да је жаргон заправо социолект, и да се односи на комуникацију која се одвија унутар одређене социјалне групе.

Како је лексика жаргона подложна брзим променама нове речи настају било употребљавањем страних речи са новим значењем, прихватањем страних речи у изворном или измењеном облику, али у пренесеном значењу, измишљањем нових речи по узору на постојеће, било као резултат

асоцијације на неке карактеристичне особине речи. Говорећи о жаргонима Р. Бугарски наглашава да се жаргон одликује „језичко стилским својствима као што су лексичка продуктивност и иновативност, граматичка флексибилност, семантичка експресивност (нарочито у правцу пејоративности и ироније), потом метафоричност и асоцијативност, те хуморно поигравање звуком и значењем – неретко са сасвим неочекиваним, па и апсурдним решењима која управо зато делују ефектно” (БУГАРСКИ 2006: 21).

Територијално раслојавање језика које је приметно у жаргону младих нарочит је изазов за истраживаче, а посебно уколико је жаргон обогаћен позајмљеницама. Не тако велики број радова на тему германизација у српском жаргону је објављен протеклих деценија, а једини рад који се бавио германизацијама на подручју југоистока Србије је рад Ј. Влајић-Поповић (1993).

5. Анализа

У наставку рада представићемо анализу лексема које су узете из дела *Речник жаргонизација јужне пруге* Јордане Марковић и Татјане Трајковић у издању Филозофског факултета Универзитета у Нишу 2018. године. Морамо истаћи да су ауторке речника у уводној напомени нагласиле да се ради о збирци жаргонских лексема забележених на простору југоисточне Србије и да се термином *јужна пруга* тежило избегавању дефинисања конкретног простора.

Приликом увида у дело може се уочити да је присутан велики број англицизама, што је разумљиво с обзиром на чињеницу да су популацију која је интервјуисана приликом прикупљања грађе за *Речник* чинили углавном испитаници млађе доби, ученици, студенти са поменутог простора. Следи преглед грађе ексцерпираних из датог корпуса са циљем идентификовања германизација (Прилог 1).

На основу идентификованих примера можемо установити да је у делу избројан 61 германизација, од чега је 38 именица, 22 глагола и 1 придев. Све лексема за које је утврђено да су пореклом из немачког језика су позајмљенице, у делу нема преведеница. У раду ће бити дат осврт на неке од ових позајмљеница.

Међу именицама које су позајмљенице из немачког јављају се оне које су преузете у потпуно истом облику које имају у језику даваоцу, као у примерима *балкон* и *тепих*.

Занимљивост код свих наведених примера је да су именице задржале исти род које су имале у језику даваоцу. Такве примере наводимо:

гастарбајтер м. особа која ради у иностранству – нем. *Gastarbeiter* (in) *m(f)* – *гастарбајтер(ка)* *m(f)*, *инострани (-а)* *радник (-ица)* (НИКОЛИЋ 2010: 337);

штребер м. онај који пуно учи – нем. *Streber m – karijerista m, laktaroš m; (in der Schule) štreber(ka) m(f)* (НИКОЛИЋ 2010: 779).

Наведеним именицама можемо додати именицу *швеца* која је такође задржала исти род именице у српском језику, али је подлегла процесу скраћивања, које, како наводи Бугарски (1995), припада творбеним процесима који нису тако чести, носе посебна стилска обележја и нарочито су популарни у омладинском жаргону (БУГАРСКИ 1995: 114).

швеца ж. сестра – нем. *Schwester f < -n > – 1. (Verwandte) sestra f; 2. (Krankenschwester) medicinska sestra f; 3. (Nonne) časna sestra f; 4. (in der Anrede) drugarica f forma obraćanja* (НИКОЛИЋ 2010: 725).

Анализирајући даље можемо навести и именицу *херц* која је у потпуности задржала облик из немачког као језика даваоца, али је подлегла морфолошкој адаптацији у виду промене рода именице, а према правилу о роду именице према консонантском завршетку у српском језику нпр.:

херц м. Срце – нем. *das Herz nt < -ens, -en > 1. (Organ) srce nt; (Seele) duša f./2. (Kern) jezgro nt; (Zentrum) centar m; (Inneres) srž f* (НИКОЛИЋ 2010: 414, 415).

Такође, примери попут следећег илуструју именице које су подлегле фонолошком прилагођавању у виду супституције консонантског пара *st : sm* и путем процеса суфиксације, чиме је ова именица добијајући суфикс *-a* променила род и у српском језику постала именица женског рода:

фешта ж. Забава – нем. *das Fest nt < (e)s, -e > praznik m, svečanost f, proslava f* (НИКОЛИЋ 2010: 303).

Највећи број именица подлегао је процесу морфолошке адаптације у виду суфиксације, било да је као основа речи позајмљена именица или глагол из немачког језика. Тако имамо примере у којима су посредством суфикса *-er* добијене именице мушког рода у српском језику: *друкер, шмекер, иминкер, штребер*, као и примере код којих се истим творбеним процесом, суфиксацијом, довело до адаптације германизама у именице женског рода у српском језику уз помоћ суфикса *-a, -ара, -ка*: *друкара, фолкерка, крагна, буксна*.

Када говоримо о именица као најбројнијој врсти речи, међу германизмима бележимо присуство именица које називамо интернационалним германизмима, о којима је било речи у теоријском делу рада (в. т. 3). У анализираном корпусу издвојено је 11 интернационализама, попут именица *напагај, позер, скије, шема*. Наводимо неколико примера код којих је наведен језик из ког су посредством немачког језика дошле у лексику српског:

акција ж. дружење, журка – нем. *Aktion, die; -, -en [lat. actio, Aktie]* (DUDEN 1996: 87);

бомба ж. 1. дволитра, пластична флаша пива од два литра / 2. згодна девојка, девојка која добро изгледа – нем. *Bombe, die; -, -en [frz. bombe < ital. bomba < lat. bombus]* (DUDEN 1996: 274);

балкон м. 1. дебела особа / 2. глупа особа – нем. *Balkon, der; -s, -s* [frz. *balcon* < ital. *balcone*] (DUDEN 1996: 203);

хаос м. 1. неред / 2. нешто веома добро – нем. *Chaos, das; -[lat. chaos < griech. chaos]* (DUDEN 1996: 300).

У наставку анализе наводимо именице код којих је примећено најизразитије померање из семантичког поља језика даваоца. Самим тим речи су добиле нову конотацију или потпуно нови смисао:

буксна ж.в. цоинт – нем. *die Büchse f < -n > – 1. (Behälter) kutija f; 2 (Konservendose) konzerva f; 3. (ugs: Sammelbüchse) kolektor m; (Gewehr) 4. (Gewehr) puška f* (НИКОЛИЋ 2010: 187);

крагна ж. досадна особа – нем. *der Kragen < -s, - > – kragna f* (НИКОЛИЋ 2010: 496);

тепих м. 1. превише пијан човек / 2. маљава леђа – *Teppich m. – tepih;*

тераса ж. глуп човек, интелектуално ограничена особа – *Terrase f. – terasa;*

шраф м. бубуљица – нем. *der Schraube f < -n > – 1. (Bolzen) šraf m.; 2 (zast.) vijak; (Umdrehung) zavrtanje n.; 2. Naut propeler m* (НИКОЛИЋ 2010: 716).

У наставку анализе бавићемо се глаголима немачког порекла и њиховим нивоом морфолошке прилагођености у *Речнику жаргонизама јужне пруге*. Међу глаголима је приметан одређен број који су морфолошки адаптирани посредством творбеног процеса префиксације:

залауфа се⁴ 3јд. интезивно нешто почне да ради – нем. *laufen (gl.) – trčati; ići; hodati; kretati se; teći; curiti; protezati se; važiti, vredeti* (ГРУЈИЋ, ЗИДАР 1989: 178);

надрука 3јд. исприча нешто ружно – нем. *drücken – pritисnuti, stисnuti; sniziti; ugnjetavati* (ГРУЈИЋ 1989: 71);

прецвика 3јд. пресече, згњечи – нем. *zwicken – štипати, uštинити* (ГРУЈИЋ, ЗИДАР 1989: 327);

прешалтује 3јд. пребаци се – нем. *schalten – upravljati slobodno, raspolagati nečim, gospodariti; uključiti struju* (ГРУЈИЋ, ЗИДАР 1989: 254);

уштека 3јд. 1. уштеди / 2. сакрије – нем. *stecken – staviti, metnuti, nabiti; pričvrstiti, zadenuti* (ГРУЈИЋ, ЗИДАР 1989: 277).

Можемо додати, уколико се осврнемо на семантику глагола као лексема, да је код великог броја глагола утврђено исто значење које је лексема

⁴ Глаголи у *Речнику жаргонизама јужне пруге* нису дати у инфинитиву већ у 3. л. јд. презента, јер се ради о дијалекатском подручју српског језика које не познаје инфинитив.

имала у језику даваоцу, па тако наводимо примере глагола попут *шалта*, *шлепа се*, *шлихта се*, *штека*, или примере:

бламира (се) Зјд. брука се – нем. *blamieren (sich) – obrukati (se), osramotiti (se)* (НИКОЛИЋ 2010: 171);

лиферује Зјд. отараси се – нем. *liefern – isporučiti, snabdeti; davati, pružiti* (НИКОЛИЋ 2010: 530);

штанцује Зјд. производи у великим количинама – нем. *stanzen – 1. pod mašinskim pritiskom proizvoditi, razdvajati / 2. utisnuti u materijal* (ГРУЈИЋ, ЗИДАР 1989: 276).

Код само неколико глагола, наведеним у следећим примерима, приметно је делимично или потпуно померање значења у односу на њихово значење у немачком као језику даваоцу:

цвика Зјд. плаши се – нем. *zwicken – стегнути, štipati, uštinuti* (НИКОЛИЋ 2010: 971);

штреба Зјд. пуно учи, учи напамет – нем. *streben – težiti, stremiti nečemu; nastojati* (НИКОЛИЋ 2010: 778).

У анализираном корпусу пронађен је само један придев који се може назвати германизмом. У питању је придев **наиминкан** који као основу речи користи глагол из немачког језика *schminken*. Ова позајмљеница је високо морфолошки адаптирана уз помоћ префикса *на-* и суфикса *-ан* карактеристичног за придеве у српском језику.

Након обављене анализе можемо утврдити да су германизми који су пронађени у *Речнику жаргонизама јужне пруге*, по врсти речи глаголи и именице, високо морфолошки прилагођени српском језику, а да је творбени процес деривације уз помоћ префиксације и суфиксације најзаступљенији када говоримо о морфолошком прилагођавању.

6. Закључак

Германизми у *Речнику жаргонизама јужне пруге* анализирани су преваходно морфолошки, а анализа је показала да су именице и глаголи добро адаптирани у региону призренско-тимочког дијалекатског подручја. Након изведене анализе у погледу адаптације германизма утврђено је да је највећи број лексема морфолошки адаптиран путем творбеног процеса деривације, како уз помоћ префиксације која је већински присутна код глагола (*надрука*, *прецвика*, *прешалтује*), тако и помоћу суфиксације која је првенствено била неопходан корак у погледу адаптације глагола. Код именица су заступљени примери задржавања облика и рода именице из немачког као језика даваоца (*балкон*, *тепих*), примери ортографске адаптације (*гастар-*

бајтер), фонетске (*феишта*) и морфолошке адаптације која је условила род именице у српском као језику примаоцу (*друкара, фолкерка, шмекер, шминкер, итд.*). Семантичка одступања најприметнија су код именица које су супстанцијални германизми (*буксна ж. в. цоинт, ираф м. – бубуљица*), али и код инетрнационалих германизама, који су посредством немачког језика доспели у српски (*акција ж. дружење, журка; балкон м. 1. дебела особа / 2. глупа особа*).

У раду је, на примеру германизама, приступљено анализи позајмљеница у *Речнику жаргонизама јужне пруге* и учињен покушај отварања врата будућим радовима у домену семантике германизама у социолектима српског језика.

Цитирана литература

- АЛАНОВИЋ, Миливој. „Германизми у Речнику српскохрватског књижевног језика”. *Прилози проучавању језика* 30–32, (1999–2001): стр. 297–309.
- АЛАНОВИЋ, Миливој. „Germanismen im Serbischen: von systemeigenen zu abweichenden morphosyntaktischen Eigenschaften”. U E. Kaczmarska & M. Nomachi (priređili), *Slavic and German in Contrast. Studies from Areal and Contrastive Linguistics*. Slavic Eurasian Studies 26, (2014): 117–134. http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no26_se-s/contents.html (Последњи приступ 24. 9. 2020.)
- АНДРИЋ, Драгослав. *Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи*. Београд: Београдски истраживачко-графички завод, 1976.
- БУГАРСКИ, Ранко. Увод у општу лингвистику. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1995.
- БУГАРСКИ, Ранко. *Жаргон*. Београд: Библиотека XX век, 2006.
- ВЛАЈИЋ-ПОПОВИЋ, Јасна. „Германизми у говорима југоисточне Србије”. *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*. Зборник реферата са научног скупа (Нишка Бања 17–20. 6. 1992). Филозофски факултет у Нишу, Институт за српски језик САНУ у Београду, Центар за научна истраживања САНУ. Универзитет Нишу, Ниш 1993.
- ВУЈЕТИЋ ЂУРИЋ, Јулијана. Процес замене језика и промене изазване контактом српског са немачким језиком у говору Срба у СР Немачкој. Необјављена докторска дисертација. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2015. <https://nardus.mfn.gov.rs/handle/123456789/5312> (Последњи приступ 24. 9. 2020)
- ГОЛУБОВИЋ, Биљана. „Germanismen in Serbischen und Kroatischen”. *Slawistische Beiträge* 459. München: Otto Sagner, 2007.
- ЂУКАНОВИЋ, Јован. „Немачко-српски језички контакти”. *Преводилац* 67, 2012: стр. 21–33.

- КОСТИЋ-ТОМОВИЋ, Јелена. Germanizmi u savremenom srpskom jeziku, u germanoslavističkoj literaturi i u romanu *Semper idem* Đorđa Lebovića. *Komunikacija i kultura online, Godina VIII, broj 8, 2017.* <https://doi.org/10.18485/kkonline.2017.8.8.4>
- МРАЗОВИЋ Павица. „Германизми у говорном језику Мађара”. *О Лексичким позајмљеницама*. Суботица–Београд, 1996: стр. 209–230.
- СТАНОЈЧИЋ Живојин. *Граматика српског књижевног језика*. Београд: Креативни центар, 2010.

Речници

- ГРУЈИЋ Бранислав и ЗИДАР Јосип. *Речник немачко-српскохрватски српскохрватско-немачки*. Обод Цетиње, Медицинска књига Београд, Загреб, 1989.
- НИКОЛИЋ Војислав (Ур.), *Универзални немачко-српски речник*, превод српских еквивалената Валентина Чоловић (и др.) – Београд, Klett, 2010.
- DUDEN *Deutsches Universalwörterbuch*, [Red.Mathias Wermke], 3. bearbeitete Auflage. Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1996.
- DUDEN ONLINE: <<https://www.duden.de/woerterbuch>> (Последњи преглед 25. 9. 2020)

Извори

- МАРКОВИЋ, Јордана и ТРАЈКОВИЋ, Татјана. *Речник жаргонизама јужне пруге*. Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2018.

Ivana D. Milošević

GERMANISMEN IM BUCH *REČNIK ŽARGONIZAMA JUŽNE PRUGE*

In diesem Artikel werden Germanismen als Lehnwörter im serbischen Jargon analysiert. Der Korpus im *Rečnik žargonizama južne pruge* enthält den Jargon des dialektisch markierten Gebiets Serbiens. Die Lexeme die in der Arbeit als Germanismen angeschaut wurden, sind Substantive und Verben, die gut an die serbische Sprache angepasst sind. Die Analyse, die hauptsächlich morphologisch ist, ergab die Ergebnisse, die für die künftige Erforschung des deutsch-serbischen Sprachkontakts motivierend sein sollten.

Schlüsselwörter: Germanismen, Jargon, Deutsch, Serbisch, Sprachkontakte.

Прилог

У Прилогу наведене су лексеме за које је утврђено да потичу из немачког језика и дати су њихови еквиваленти на српском језику на основу два речника⁵ *Речник немачко-српскохрватски српскохрватско-немачки* (1989) и *Универзални немачко-српски речник* (2010).

А

Ајнц м. јединица као оцена – *eins – jedan, Eins f. – jedinica*.

Акција ж. дружење, журка – *Aktion f. – akcija, delovanje; kampanja*.

Б

Балкон м. 1. дебела особа / 2. Глупа особа – *Balkon m. – balkon*.

Бламира (се) Зјд. брука се – *blamieren (sich) – obrukati (se), osramotiti (se)*.

Блиц (у изразу ‘на блиц’) на тренутак, на брзину – *Blitz m. – munja*.

Бомба ж. 1. дволитра, пластична флаша пива од два литра / 2. Згодна девојка, девојка која добро изгледа – *Bombe f. – bomba*.

Брус м. грудњак – *Brust f. – grudi, prsa / Brusthalter m. – brushalter*.

Буксна ж. цоинт – *Büchse f. – kutija; tegla; puška; skrinja*.

Г

Гастарбајтер м. особа која ради у иностранству – *Gastarbeiter m. – radnik u gostima*.

Д

Друка Зјд. издаје, одаје – *drücken – pritisnuti, stisnuti; sniziti; ugnjetavati*.

Друкара ж. 1. издајница, цинкарош / 2. свађалица – *Druck m. – pritisak; teret*.

Друкер м. издајница – види *drücken*.

Друкне Зјд. ода некога – види *drücken*.

З

Залауфа се Зјд. интезивно нешто почне да ради – *laufen - trčati; ići; hodati; kretati se; teći; curiti; protezati se; važiti, vredeti*.

К

Крагна ж. досадна особа – *Kragen m. – okovratnik, kragna*.

Л

Лер м. неактивно стање (у изразу ‘на лер’) – *leer(adv.) – prazan; nezazuzet; neosnovan*.

Лиферује Зјд. отараси се – *liefern – isporučiti, snabdeti; davati, pružiti*.

Луфтигуз м. беспосличар – *Luft f. – vazduh*.

М

Малање с. ликовно васпитање – *malen – slikati, naslikati; bojiti, obojiti; namalati*.

Машина ж. аутомобил – *Maschine f. – mašina, naprava, mehanizam, stroj*.

Молерисање с. ликовно васпитање – *Maler m. – slikar; umetnik* (види *malen*).

⁵ Библиографски подаци за оба речника налазе се у попису литературе.

Н

Надрука Зјд. исприча нешто ружно – види *drücken*.

Нацуга се Зјд. напије се – *Zug m.* – *vučenje, vazduh, promaja; let u jatu; kretanje; hod; procesija, litija; voz; potez (u šahu), pogod; zaprega; par; jato krdo; gutljaj; crta(lica); težnja.*

Нашминкан м./ нашминкана ж. – 1. особа која има модрице од батина / 2. који је дволичан, неискрен – *schminken – šminkati se, doterivati se, ulepšavati se.*

П

Папагај м. особа која стално прича исто – *Papagei m.* – *papagaj.*

Позер м. 1. неко ко воли да се слика и намешта / 2. особа која држи до спољашњег изгледа – *Pose f. - poza, držanje tela (od gl.posen – pozirati).*

Прецвика Зјд. пресече, згњечи – види *zwicken*.

Прешалтује Зјд. пребаци се – види *schalten*.

Р

рола Зјд. скита – *rollen – kotrljati, uviti, umotati.*

С

Скије ж.мн. дугачка стопала – *Skier pl.* – *skije.*

Т

Тепих м. 1. превише пијан човек / 2. маљава леђа – *Teppich m.* – *tepih.*

Тераса ж. глуп човек, интелектуално ограничена особа – *Terrase f.* – *terasa.*

У

Уштека Зјд. 1. уштеди / 2. Сакрије – види *stecken*.

Ф

Фешта ж. забава – *Fest n.* – *proslava, slavlje.*

Фолкерка ж. примитивна особа – *Volk n.* – *narod.*

Форта Зјд. одуговлачи – *vort (adv.) – napred, (ići napred).*

Фушер м. лош мајстор – *fuscheln/pfuschen – 1.tajno ili brzo trčati naokolo /2. Varati.*

Фушерај м. лоше одрађен посао – види *fuscheln/pfuschen.*

Х

Хаос м. 1. неред / 2. нешто веома добро – *Chaos n.* – *haos.*

Херц м. срце – *Herz n.* – *srce.*

Ц

Цвика Зјд. плаши се – *zwicken – štipati, uštinuti.*

Ш

Шалта Зјд. мења – *schalten – upravljati slobodno, raspolagati nečim, gospodariti; uključiti struju.*

Шалтује се Зјд. пребације се – види *schalten.*

Шваба м. Немац – *Schwabe m.* – *oznaka za stanovnika južne regije pod nazivom Schwaben, u srp. Švapska.*

- Швеца ж. сестра – *Schwester f. – sestra.*
- Шема ж. у изразу ‘бити у шеми’, веза – *Schema n.- šema; šablon.*
- Шлепа се 3јд. прилепи се уз некога – *schleppen– vući, tegliti.*
- Шлихта се 3јд. улагује се, додворава се – *schlichten (gl.) – raspraviti, razmrsiti; izglediti (spor)/ schlicht(adj.) – jednostavan, prost; skroman.*
- Шмек м. специфичност, посебност – *schmecken – probati (ukus); okušati; okusiti*
- Шмека 3јд. гледа, заводи – види *schmecken.*
- Шмекер м. млад, леп, привлачан мушкарац – види *scmecken.*
- Шминкер м. особа мушког пола која се много дотерује – види *schminken.*
- Шпрајцеви м. мн. дуге ноге – *spreizen – raširiti; rastaviti; raskerečiti (prste – die Finger; noge- die Beine); podupreti; prositi se, šepuriti se, praviti se važan.*
- Шраф м. бубуљица – *Schraub m. – šraf.*
- Штанцује 3јд. производи у великим количинама – *stanzen – 1. pod mašinskim pritiskom proizvoditi, razdvajati / 2. utisnuti u materijal.*
- Штек м. 1. уштејевина / 2. тајно, скривено место – *stecken – staviti, metnuti, nabiti; pričvrstiti, zadenuti.*
- Штека (се) 3јд. штеди – види *stecken.*
- Штреба 3јд. пуно учи, учи напамет – *streben – težiti, stremiti nečemu; nastojati.*
- Штребање с. учење – види *streben.*
- Штребер м. онај који пуно учи – *Streber m. – karijerista, laktaš.*

КОВЧЕЖИЋ ВУКОВИХ ИДЕЈА

„За отаџбину се може гинути на сваком послу.”
Даничић

У раду ће бити предочен пут *Ковчежића за историју, језик и обичаје Срба сва три закона* до нас и наших дана. Биће узета у обзир неколика издања овог дела, као и критички написи досадашњих истраживача *Ковчежића*. Њихови напори уродили су плодом да дело не остане у сенци и да идеје Вука Стефановића Караџића буду сачуване и представљене.

Кључне речи: Караџић, *Ковчежић*, издања, садржај, идеје.

Издања *Ковчежића*

После 1847. године, која се рачуна годином незваничне Вукове победе, још три потпуно нова дела објављује Караџић, а то су: *Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона*, 1849. године, *Примери српскословенског језика*, 1857. године и *Правитељствујуици совјет сербски за времена Кара-Ђорђејева или отимање ондашњијех великаша око власти*, 1860. године.

Ковчежић је објављен, дакле, у појечерје Бечког књижевног договора. Дело је штампано у јерменском манастиру у Бечу, на 128 страна основног текста и још 26 страна које обухватају имена претплатника. У то време може се већ увелико говорити о Вуковој „пренумерантској традицији”, његовом виђењу снаге у претплатницима, као и довијању да обезбеди средства за штампу. Он тако бележи кад пише о пренумерантима за *Ковчежић* да многи, заправо, нису пренумеранти за ту публикацију него за *Пословице*, али да се он нада да ће и *Ковчежић* радо узети. Вукови пренумеранти за ову књигу били су из Берлина, Беча, Биограда у Србији, и то „од искушеника до војни-

¹ kristina.mitic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је усмено изложен на трибини Нишког културног центра 24. 4. 2019. године поводом јубилеја 170 година од изласка Вуковог дела *Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона*. Писан је и представља се у оквирима рада на интерном пројекту Филозофског факултета Универзитета у Нишу: *Истраживање књижевне прошлости и садашњости на простору југоисточне Србије*, бр. 183/1-16-01, чији је руководилац проф. др Горан Максимовић.

ка”, како стоји у списку, из Водица, Вуковара, Граца, Дубровника, Земуна, златног Прага, Карловца, Карловаца, Котора, Крагујевца, Крушевца, Ливна, Лознице, Макарске, Мостара, Херцег Новог, Обровца, Осиека, Петрограда, Петриње, Пеште, Плашког, Плоча, Хрватске Подравине, Пожаревца, Руме, Ријеке, Сења, Сплита, Стоца, Темишвара, Трста, Целовца, Чачка, Шибеника, Шида, Брода, Задра, Цетиња (ЕТНОГРАФСКИ СПИСИ 1972: 118–140).

Етнолог и етнограф Миленко С. Филиповић приредио је 1972. године *Етнографске списе*, међу којима су написи о Милошу Обилићу, о појму кмет, *Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона*, као и Вуково дело из рукописне заоставштине *Живот и обичаји народа српскога*. Ови „етнографски списи” део су критичког *Просветиног* издања Вукових *Сабраних дела* поводом стогодишњице Вукове смрти. Филиповићеви главни помагачи у овом послу били су историчари књижевности Мирослав Пантић и Голуб Добрашиновић. Критички напис одговорног приређивача носи наслов *Вук Караџић и српска етнологија*.³

У години јубилеја – двеста година Вукове „канонске” *Пјеснарице*, а 165 година од Вуковог објављивања етнографског и етнологског списка *Ковчежић*, појавило се његово фототипско издање, приређено у издању Вукове задужбине и уз поговор историчара књижевности, академика Наде Милошевић Ђорђевић, која највише пише о Вуковом уводном чланку *Срби сви и свуда*; историчар књижевности Душан Иванић исте, 2014. године, свом избору Вукових чланака, полемика, критика и предговора у издању Андрићевог института даје наслов *Срби сви и свуда: о књижевности и језику*, и о *Ковчежићу* пише: „Вук њиме обиљежава или тематизује цјелокупно своје дјело: познати / описати српски народ гдје се год налази, полазећи од језика као исконског чиниоца рода” (ИВАНИЋ 2014: 15) у предговору под насловом *Вук о српском језику и књижевности или Срби сви и свуда*.⁴

Вуковом књигом *Ковчежић* бавили су се бројни и различити истраживачи, а за сачињавање овог осврта после 170 година драгоцени, и незаобилазни, и пре свих, били су написи Љубомира Стојановића, Миленка С. Филиповића, Миодрага Поповића, Миљане Радовановић, Владимира Стојанчевића, Миодрага Матицког, Наде Милошевић-Ђорђевић, Душана Иванића, Бошка Сувајџића.

³ Наредне 1973. године етнограф Миљана Радовановић пише монографију *Вук Караџић, етнограф и фолклорист* у угледној серијској публикацији *Српски етнографски зборник*. Сагледавајући укупни Вуков етнографски рад, она *Ковчежићу* даје централно место у овој монографији и придружује се претходећим размишљањима Александра Белића, Татомира Вукановића, Боривоја Дробњаковића, Илије Кеџмановића и бројних истомисленика да је *Ковчежић* „етнографски спис првога реда” и „уједно наш први етнологски часопис” (РАДОВАНОВИЋ, 1973: 95. Уп. МАТИЦКИ, 2015: 505–515).

⁴ В. МИЛОШЕВИЋ-ЂОРЂЕВИЋ, 2014. и *Даница. Српски народни илустровани календар за годину 2017.* у издању Вукове задужбине понела је као програмски поднаслов Вуково из *Ковчежића: Срби сви и свуда* (МАТИЦКИ, 2017: 9–13)

Име и садржај *Ковчежића*

Грци су свој речник из 1815. године назвали *Ковчег језика*, према чему је Лукијан Мушицки предлагао Вуку да његов први речник буде именом *Ковчег мислене народности србске* због описа српских обичаја, како појашњава (ПРЕПИСКА, II, 140). Према Миленку С. Филиповићу – деминутив у наслову *Ковчежића за историју, језик и обичаје Срба сва три закона*, заиста је „прилично” издању, једновремено је оцењен као „необичан”, „духовит” и „симболичан” (ЕТНОГРАФСКИ СПИСИ 1972: 428).

Још 1836. године Вук пише прва два поглавља *Ковчежића*, а то је текст *Срби сви и свуда*, који је био замишљен као уводни текст опису Црне Горе и Црногораца⁵, од чега је сачувана само *Бока* и изашла је тек у *Ковчежићу* на петнаестак страна.

„Проскрибовани чланак” I. *Срби сви и свуда* (1–27) знаковно је обележје првог и уједно последњег *Ковчежића* и има књижевно, научно, политичко и национално значење. Одељак II. *Бока Которска* (27–42) био је „подесан увод у етнологску грађу из Боке Которске” (ЕТНОГРАФСКИ СПИСИ 1972: 430).⁶

Друга два поглавља *Ковчежића* ауторско-сакупљачки припадају Вуку Поповићу и доносе III. *Рисанске обичаје: 1) Женидбе* (43–98) и 2) *Нарицања за мртвима* (98–117) и IV. *Српске здравице* (118–128). Овај Вуков савременик и сарадник требало је да постане први у низу сарадника на серијској публикацији, али је остао једини. Кад се упореде текстови које је Вук Поповић слао Вуку Караџићу са оним објављеним у *Ковчежићу*, јасно су видљиве Караџићеве редакторске интервенције и проучавања материјала (ПРЕПИСКА, VII, 5. и ЕТНОГРАФСКИ СПИСИ, 110).

Пети, у *Објављенију* најављени одељак *Критика житија Давидовићева и Карађорђијева*, како пише Вук, није могао бити штампан, а требало је да се односи на *Житије* које је о Давидовићу (иначе, један од 33 потисника против Вуковог *Новог завјета* на народном језику) писао Јован Хацић или Милош Светић (1846) и *Житије Карађорђа Петровића* које је писао сам Димитрије Давидовић (постхумно објављено 1848).

Идеје *Ковчежића*

Вук је у предговору *Малој прстонародњој славно-србској пјеснарици* (1814) „програмски” истакао да народне песме садрже „битије србско и

⁵ *Црна Гора и Бока Которска*. Иначе, текст на немачком о Црној Гори и Црногорцима само је извод овог необјављеног рукописа за Вуковог живота, и недостају му написи о Боки, као и замишљени уводник. Рукопис је у целини објављиван постхумно, у XX веку.

⁶ Уп. ПРЕПИСКА, VII, 80.

име”, што у основи представља национални „канон”, којег ће се доследно придржавати до краја свог сакупљачког рада. Реч је о хердеровској концепцији природне поезије: „Овде нема ни едне песне, коју е дух воображења, читањем књига обогаћен, по правилима Песнотворства измишљавао; него су све оне, које е сердце у простоти и у невиности безхудожно по природи певавало” (ПЈЕСНАРИЦА, I, 42; СУВАЈЦИЋ 2018: 118–126).

Интересовање за Србе, све и свуда, Вук је показао још у првој *Пјеснарици*. У њеном *Предсловију* расправља о „језгру Сербскога рода” и областима „најчистијег језика” да би у *Објављенију* на *Писменицу*, исте године истакао: „да је језик код свакога народа први знак, који име народа садржава, и да се међу друге народе не помеша, и не изгуби, чува” (ПИСМЕНИЦА, 238). Припремљен сопственим усменим образовањем, познавањем терена и домаћих и књижевних и филолошких прилика, интензивним дружењем са Копитаром, непрестаном писаном и усменом комуникацијом са људима из свих слојева друштва, напорним учењем, Вук је био у току владајућих критичких праваца онога времена (МИЛОШЕВИЋ-ЂОРЂЕВИЋ, 2015: 518–519).

Године 1836. у предговору првим *Пословицама* Вук даје дијалектолошке белешке о дубровачком, бококорском, црногорском језику. Бива нападан да користи „бокески језик”, на шта Вук одговара: „међу Бокезима ако се нађе што љепше и правилније, него што се говори амо по нашим крајевима, ми смо дужни оно узети у општи српски језик не гледајући што је њих само 30.000 душа” (ПОСЛОВИЦЕ, 16–17). У тежњи за савршенством и лепотом он је инстинктивно наишао на прави пут како се ствара књижевни језик, тј. узимајући у обзир све дијалекте и узимајући из њих оно што је најлепше.

Вукова теренска сазнања о широкој распрострањености Срба ван граница Србије његовог доба⁷ (од Дрине до Тимока и од Дунава до Старе планине) видљива су у *Ковчежићу* – то подразумева његова сазнања о терену Косова и Метохије, Босне и Херцеговине, Зете, Црне Горе, Баната, Бачке, Срема, десног Подунавља, од више Осјека до Сентандреје, Славоније, Хрватске, Турске и Аустријске крајине, Далмације, Адријатическог приморја – од Трста до Бојане, Арнаутске, Маћедоније, околине Дибре (српска села у којима се говори језиком ближим српском него бугарском), код последња три пункта није одредио „међе српског досега”. Он пише 1847. да је „одавно желио проћи по југоисточним крајевима данашње Србије највише ради језика и обичаја народа нашега”, што касније и у *Ковчежићу* напомиње, али и своју бојазан да ће са том жељом отићи са овога света (ЕТНОГРАФСКИ СПИСИ 1972: 31). Његова путовања по југозападним крајевима од 1834. до 1838. године уверила су га да је, осим на уском приморском појасу и острвима, исти језик као у Срба свуда.

Вук се, такође, носио мишљу да изради статистику целог српског народа и етнографску карту, и писао је крајем 1841. свим владикама и адми-

⁷ Уп. СТОЈАНЧЕВИЋ, 2008: 21.

нистраторима епархија, и молио их да му пошаљу податке колико има душа православних Срба, колико парохија и колико свештеника, капелана и ђакона, колико има црква и манастира и колико калуђера. Одговор је добио само из Темишварске епархије (1842). Касније је то мислио проширити на сва словенска племена. Последњи пут се тога ради обраћао владикама с јесени 1858, али не добивши одговоре, тај је план напустио.⁸

Године 1849. Вук је имао критички сакупљен књижевнонаучни материјал и нагомилано животно искуство, што је условило „поливалентну структуру његовог дела”. Према Нади Милошевић-Ђорђевић (2015: 517, 518) створио је „целину која је имплицитно представљала и својеврсну објективизацију његове основне замисли о народној поезији као духовној спони етнички сродног света”. Вук износи демографско-статистичке податке, истиче поделу на штокавско, кајкавско и чакавско наречје, заправо бави се географским простирањем говорних, тј. језичких особености, етнодемографским и конфесионалним приликама, износи „концепцију о српском народу свога времена”.⁹

Пет милиона душа из Вукових написа односи се на штокавце, он их још на почетку делања, 1814. године одређује као „сви Србљи, од Адријатическога до Црнога мора, које им драго они вјере били” (ПЈЕСНАРИЦА I, 42). Тек петанестак година после почеле су међу Јужним Словенима да се стварају неке од нација у модерном смислу. Знатан број Хрвата поменуте 1836. није ни употребљавао име Хрват, нити био национално опредељен. Људевит Гај 1836. године у „Илирској Даници” прелази на штокавско наречје. Године 1850. текст „Срби сви и свуда” прештампан је у „Опћем загребачком коледару”. Игњат Брлић из Славонског Брода за своју граматику за Славонце пише да је као Вукова за Србе, тј. за један народ по језику.¹⁰

И да није Аустрија 1842. године забранила употребу имена Илири, оно се не би могло одржати. Словенци и Срби не би га прихватили. После те забране, код католика штокаваца и код чакаваца и кајкаваца почело се утврђивати име Хрват. Како пише Нада Милошевић-Ђорђевић, тадашњи илирски приговори Вуку што није хтео да прихвати илирско име „незлобиви” су и такав Вуков став је свима јасан – немогуће му је било да се одрекне српске историје, књижевности и традиције, које су очувале „идентитет и интегри-

⁸ В. ИВИЋ, 1971. и лит.; ПОПОВИЋ, 1964: 326–328.

⁹ В. СТОЈАНЧЕВИЋ, 2008: 21–26.

¹⁰ И још додаје – „да ових пет милиона душа који су двојаке вере, да и двојака слова имају, и где би обе стране сједињене врло много учинити могле, да осамљене свака за се могу мање учинити, да једна другој смета, а општа ствар да од тога страда. Зар у Енглеској, Француској и Немачкој, па чак и у Угарској нема више верских секата, па како пишу. Сви једнако. Сваки задржава за себе своју веру, своје обичаје, али сви, сви без разлике, пишу једним језиком, једном азбуком и једним правописом. Само ми, који нисмо ни под једном владом и управом, ми хоћемо у овоме друкчије да радимо. И ко притом губи. Ја мислим *pars minor*.” Уп. ПРЕПИСКА, V, 79–80.

тет српског народа” (МИЛОШЕВИЋ-ЂОРЂЕВИЋ 2015: 522). Он, притом, своја дела штампа у штампарији јерменског манастира бенедиктинске провинције, под управом цензора Копитара, Словенца, продаје старе српске књиге, србуље, и на један начин их спасава, али се ни на тренутак не одриче српског средњовековља нити расправља с њим.¹¹

Љубомир Стојановић почетком прошлога века запажа и верује „да су Брлић и Гај били Вукова темперамента и плодности”, па да су, како он пише „засули хрватску литературу ћирилским списима о хрватском народу и о историји, као Вук српску, успели би, јер би их у борби подржали ако не савременици (као што нису ни Вука), а оно доцнији патриоти и књижевници као Штросмајер, Рачки, Јагић и многи други”. Такође, верује да би се избегла силна међусобна трвења, која ће касније наступити, тј. дошло би до „духовног уједињења пре политичког”, и све књиге нашле би пут до свих кућа без разлике да ли их је написао Србин или Хрват (СТОЈАНОВИЋ 1987: 688). Говорили бисмо нашим језиком или „по нашки”, и разумели бисмо се.¹²

Кад је изашла Шафарикова *Историја словенских књижевности*, Вук је писао поменутом Брлићу да је захвалан Шафарику што и Славонце и Далматинце и Рваћане узима по правди међу Србе као и Бошњаке и Црногорце. Шафарик је по доласку у Нови Сад, међу Србе донео европски дух и словенско братство. Повезао се са тадашњом српском интелигенијом, покренуо многа културна питања и успоставио свесловенске везе. Потпуном историјом књижевности Срба сматрао је само ону која би обухватила и књижевне плодове „свих грана тог племена” – самих Срба, Босанаца, Далматинаца, затим Хрвата-граничара и Славонаца. Једна од претпоставки је да је Шафарик тротомну историју српске, хрватске и словеначке књижевности, као део исцрпније историје словенских књижевности, завршио управо 1836.¹³

Како запажа Бошко Сувајдић, оно што је за Доситеја било језичка целина „од Црне Горе до Смедерева и Баната” код Вука се прелило у духовну целину. Доситејев европски круг је био шири захваљујући таласима просветитељства и идејама протестантизма, али се са Вуковим преклапао кад је реч о Лајпцигу, као центру издавања словенских књига и Бечу, као епицентру српске књиге у XVIII и XIX веку, где је у том периоду објављено 1150 веома значајних српских књига. „Све што су чинили Доситеј и Вук на пољу књижевности, намењивали су Србима свима и свуда” (СУВАЈДИЋ 2018: 127–128).

¹¹ Вид. и СКАКИЋ, 1998: 85–87; АЛЕКСИЋ, 2012: 335–345; уп. МИТИЋ, 2019: 21–29.

¹² Карацићева путовања по југозападу Балкана од 1834. до 1838. године подразумевају његов пут зближавања са хрватском културном средином. Он се, говорећи о једном језику, позива на стваралаштво хрватских писаца Иванишевића, Рељковића, Канижлића, Кнежевића итд., као и на тамошње тужбалице „на народну”.

¹³ Уп. ШАФАРИК 2004.

Бошко Сувајдић истиче да су средином XIX века и српска национална поезија, и филологија, и религија, и морал, и право, и социологија били утемељени „на Вуковом програму националне културе”. Даље додаје да се ни код једног словенског народа нису стекли тако повољни услови за практично прихватање Хердерових идеја као код нас. „Вук Караџић је то одмах осетио својом изванредном интуицијом, увиђајући какав значај могу имати Хердерове мисли за брзо самостално развијање српске књижевности као оригиналне националне књижевности у оквиру осталих словенских књижевности, и европске књижевности у целини” (СУВАЈДИЋ 2018: 125). Узроци српских и хрватских несугласица налазе се, како закључује Нада Милошевић-Ђорђевић, „у хронолошком раскораку историјског развика, у времену формирања националне свести код једног и другог народа” (МИЛОШЕВИЋ-ЂОРЂЕВИЋ 2015: 522).

Ми бисмо данас рекли да нема нације без територије, језика и вероисповести, за Вука су те три светиње биле „закон, језик и обичаји”, и како истиче етнограф Миљана Радовановић, *Ковчежић* је замишљен као „гласило којим се Вук борио за заштиту и очување ових светиња, а преко њих и за саму етничку, народносно компактност и самоодржање” (РАДОВАНОВИЋ 1973: 95). На „закон”, ипак, већ Вук гледа као на „три светиње”, а код етничких особености предност даје „језику” у односу на „обичајност”.

Ковчежић носи породичне обичаје из Рисна скопчане са свадбом, сахраном и напијањем и наздрављањем „у име”. *Српске здравице* јесу грађа коју је за *Ковчежић* добио од Вука Поповића, такође, њих седам бројем Вук касније распоређује по рукописима уз свадбене обичаје и обичаје о крсном имену, пре свега. Грађа је потпуно нова у Вуковом истраживачком корпусу и допуњује претходећи корпус у сваком погледу – указује на разноврсност обичајности и етнолошку грађу допуњује народним стваралаштвом.

Вук као етнограф и етнолог, историчар и социолог културе, анализирао је основне институције традиционалног српског друштва – патријархалну сеоску заједницу, традицију, веру, обичаје, књижевни идентитет, систем и механизме турске владавине, узроке настанка устанака, заснивање и функционисање нове власти, улогу бирократије и нових социјалних категорија у новонасталом друштву, у условима обновљене државности Србије. У методолошком погледу у својим истраживањима Вук се служио најчешће посматрањем, интервјуом и личним учествовањем и искуством, али и историјским документима, коришћењем архивске грађе, и компаративном и статистичком методом.

Вуков методолошки поступак је документарност, критичка анализа и акрибија. Вукова знања о етнографији Срба пореклом су из литературе, казивања савременика и из непосредних истраживања. Завичајем Подринац, пребивалац у Срему и пре и после Првог српског устанка, високи чиновник владе у Неготинској крајини и њен изасланик у Видину – упознаје ге-

ографију, етнографију и историјске догађаје школујући се у Великој школи у Београду, који је био пун људи – староседелаца, дошљака, избеглица из разних крајева Турског царства, али и емиграната из аустријских области, људи разних занимања, говора и обичаја – што Вуку даје широку слику и разноврсност информатора.

Пре двеста година Вук се окреће Европи разорачан у прилике у Србији, али вазда бранећи духовно и језичко пространство Срба свих и свуда. Језик је сматрао старијим и важнијим чиниоцем идентитета од етничке и конфесионалне припадности. Иако често проказан и као нови зидар „вавилонске куле”, он је вазда зидар само српске куле и гласник језика нашег насушног, јер „народ не деле реке и брда него језици”. Својим прегалаштвом чувао је и сачувао од заборава како смо као нација постајали и постојали, опстајали и опстојали на овом трусном терену – како смо се рађали и умирали, лечили и певали, селили, туговали и веселили, молили и веровали.

Цитирана литература

- АЛЕКСИЋ, Слађана. „Вуков допринос проучавању књижевности у устаничкој Србији”, у: *Митолошки зборник*, 27. Рача: Центар за митолошке студије Србије, 2012, 335–345.
- ИВАНИЋ, Душан. „Вук о српском језику и књижевности или Срби сви и свуда”, у: *Вук Стефановић Караџић, Срби сви и свуда: о књижевности и језику (предговори, критике, полемике, чланци, писма)*. Андрићград: Андрићев институт, 2014, 11–45.
- ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. Београд: СКЗ, 1971.
- МАТИЦКИ, Миодраг. „Вуков забавник *Даница* као модел националног периодика”, у: *Вук Стефановић Караџић (1787 – 1864 – 2014)*. Београд: САНУ, 2015, 505–515.
- МАТИЦКИ, Миодраг. „Србима свима и свуда”, у: *Даница. Српски народни илустровани календар за годину 2017, XXIV година*. Београд: Вукова задужбина, 2017, 9–13.
- МИЛОШЕВИЋ-ЂОРЂЕВИЋ, Нада. „*Ковчежић* Вука Караџића”, у: *Вук Стефановић Караџић, Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона*, фототипско издање. Београд: Вукова задужбина, 2014, 155–164.
- МИЛОШЕВИЋ-ЂОРЂЕВИЋ, Нада. „Вуков *Ковчежић* и око њега. ‘Срби сви и свуда’”, у: *Вук Стефановић Караџић (1787 – 1864 – 2014)*. Београд: САНУ, 2015, 517–524.
- МИТИЋ, Кристина. „Српска средњовековна прошлост у Вуковом првом рјечнику”, у: *Савремени токови науци о језику и књижевности. Тематски зборник радова, књ. 2. Наука и савремени универзитет 8*. Ниш: Филозофски факултет, 2019, 21–29.

- ПОПОВИЋ, Миодраг. *Вук Стефановић Караџић*. Београд: Нолит, 1964.
- РАДОВАНОВИЋ, Миљана. *Вук Караџић, етнограф и фолклорист*. Београд: САНУ, 1973.
- СКАКИЋ, Мирко. *Вук Караџић у свом и данашњем времену или уочавања са временске дистанце*. Београд: НБ „Вук Караџић”, 1998.
- СТОЈАНОВИЋ, Љубомир. *Живот и рад Вука Стефановића Караџића*. Београд: БИГЗ, 1987.
- СТОЈАНЧЕВИЋ, Владимир. „Вуков спис Срби сви и свуда у историјској ретроспективи”, у: *Друштвена и политичка мисао Вука Караџића*. Београд: Завод за уџбенике, 2008, 21–26.
- СУВАЉЦИЋ, Бошко. *Књига о Вуку*. Београд: Албатрос плус, 2018.
- ШАФАРИК, Павел Јозеф. *Историја српске књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина, Матица српска, 2004.

Извори

- ЕТНОГРАФСКИ СПИСИ. Вук Стефановић Караџић, *Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона*, Београд: Просвета, 1972, 31–145, 427–434.
- ПЈЕСНАРИЦА, I. Вук Стефановић Караџић, *Мала простонародња славено-сербска пјеснарица (1814)*, Београд: Просвета, 1965, 31–129.
- ПОСЛОВИЦЕ. Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пословице (1836)*, Београд: Просвета, 1965.
- ПРЕПИСКА, II. Вук Стефановић Караџић, *Преписка II (1822–1825)*, Београд: Просвета, 1988.
- ПРЕПИСКА, V. Вук Стефановић Караџић, *Преписка V (1833–1836)*, Београд: Просвета, 1996.
- ПРЕПИСКА, VII. Вук Стефановић Караџић, *Преписка VII (1843–1847)*, Београд: Просвета, 1996.

Kristina R. Mitić

A TREASURE CHEST OF VUK'S IDEAS

The paper presents the path of *The Chest for history, language and customs of Serbs of all three religions* up to resent days. Several editions of this work have been taken into account, as well as critical reviews of previous researchers of *The Chest*. These efforts bore fruit so that *The Chest* did not remain in the shadow and Vuk Stefanović Karadžić's ideas of the time have been preserved and presented.

Keywords: Karadžić, *Chest*, editions, content, ideas.

ФОНЕТСКИ ДИЈАЛЕКТИЗМИ КАО ОБЕЛЕЖЈЕ КЊИЖЕВНОУМЕТНИЧКОГ СТИЛА ВИОЛЕТЕ ЈОВИЋ У РОМАНУ *ПРЕОБРАЖЕЊЕ*

Предмет овог рада јесте испитивање особина фонетских дијалектизама на примеру романа *Преображење* Виолете Јовић са освртом на књижевноуметничке особености дела. Роман је написан на сврљишко-заплањском дијалекту, који је део призренско-тимочке дијалекатске области. Циљ овог рада биће анализа фонетских особина сврљишко-заплањског дијалекта. Такође, биће показано како је посредством дијалекта извршена карактеризација ликова и мотивација дела.

Кључне речи: српски језик, дијалектизми, сврљишко-заплањски дијалекат, призренско-тимочка дијалекатска област, роман, *Преображење*, Виолета Јовић.

1. Увод

Виолета Јовић својим делима пружа слику једног слоја друштва, његовог менталитета и српске патријархалне породице која чува изворе своје културе и традиције. Роман *Преображење* симболичан је наслов за причу о моралном и духовном преображају наивне сеоске девојке у одлучну жену која се храбро суочава са свим животним (не)приликама попут Михаиловићеве Петрије. Романескна радња смештена је у неименовано сврљишко село, што се да закључити само на основу неколико чињеница: 1) намера ауторке да у својим делима ослика људе из свога завичаја², 2) говорне особине јунака романа, 3) помињање топонима Дервен³ као најближег већег места у околини. Време романескне радње такође није прецизирано, али се да претпоставити да је смештено у средину 20. века на основу појединих сегмената из дела (патријархална схватања описана у делу, сегменти где главна јунакиња описује актуелне модне трендове, текући догађаји попут прикључивања електричне енергије у село и сл.)

¹ saranemat3@gmail.com

² Под тим подразумевам село Мечји До.

³ Варош у сврљишком округу.

Радња романа прелама се кроз свест главне јунакиње Милице, која у исповедном монологу открива пут који је прешла до преображаја износећи у њему многе животне истине. Може се рећи да је ово роман о тражењу и проналажењу животне среће са поруком да се она налази тамо где је најмање очекујемо и да нам долази онда када јој се најмање надамо.

У овом раду ће се на примеру романа *Преображење* представити језик и књижевноуметнички стил књижевнице Виолете Јовић. О овим одликама књижевног стваралаштва до сада није писано у нашој књижевнотеоријској и лингвистичкој науци. Како бисмо приближили језик и стил ове наше књижевнице кренули смо од интервјуа са њом. Циљ нам је био да од самог уметника дознамо лични однос према сопственом стваралаштву, односно виђење свог књижевног приступа. Након овог првог дела рада приступили смо анализи језика романа. Одабрали смо специфичне фонетске одлике сврљишко-заплањског дијалекта којим је написан роман *Преображење*. Анализом језика којим се служи књижевница покушава се успоставити однос између књижевноуметничког приступа и самог језика дела полазећи од претпоставке да та веза представља узајамну условљеност.

2. Виолета Јовић о своме стваралаштву и роману *Преображење* или уместо биографије писца⁴

– Шта Вас је навело да напишете роман *Преображење*?

Волим обичног човека из народа, оног који живи свој живот далеко од светла свих позорница и јавности. Његов живот није ништа мање занимљив од живота свих до сада описаних и осликаних ликова. Напротив, мишљења сам да сваки живот заслужује пажњу, а да око нас има толико дивних и тешких, комичних и трагичних, компликованих, сложених и замршених и свакојаким других прича које заслужују да буду испричане.

Веома волим свој народ. Волим да разговарам са људима и слушавам мелодију народног говора који тече и жубори као планински поток бистре воде из бистрих умова. Бојим се да нећу живети толико дуго, колики је ток тог потока, да могу да испричам све оне дивне приче које наш homo anonimus, да га тако назовем, казује сасвим чисто и природно, на народну... Али знам да ћу се читавог живота борити да се о том истом анонимном човеку, који је срж нашег националног бића, сазна што је могуће више. То је мотив писања свих мојих књига, а нарочито оних које су на народном говору.

– Који је био Ваш примарни циљ приликом писања овог дела?

Делимично сам на ово питање одговорила у претходном. Примарни циљ је увек чување језика завичаја. Али не само језика, већ и менталитета нашег човека.

⁴ Интервју са писцем настао је искључиво за потребе писања овог рада.

– Због чега сте се одлучили за стваралаштво на дијалекту?

Ех, родила сам се с тим опредељењем. Нека посебна одлука није ми била потребна. Дијалекат на коме пишем је мој матерњи језик. Само следим ону Вукову о томе да пишемо како говоримо. А ја тај језик говорим као матерњи, „књижевни стандард” учила сам у школи, малтене као страни језик. Најбоље мислим на матерњем језику и најбоље на њему умем да дочарам лепоту предела и људске душе, то је моја природна средина.

Рођена сам у Нишу, само из разлога што је требало да будем прво мушко дете у породици, након дугог ишчекивања потомка, из страха мојих родитеља да нешто не пође по злу. Моја породица одувек је живела у селу Мечји До, општина Сврљиг. Тамо живи моја мајка и тамо је једино место које истински могу назвати домом. Тамо је моје збринуто и срећно детињство задојено љубављу према коренима и људима који живе у складу са природом, природно се понашају и споразумевају језиком који је сасвим јасан и који сви разумеју. Говор Сврљига и његових села је аутохтон, и за мене најлепши језик, после песме птица и жубора потока.

Тим језиком се и даље говори у мом крају и ја, колико год да сам одсутна и макар ишла до краја света, кад пређем Грамаду у правцу Сврљига, аутоматски проговарам тим говором како се не бих разликовала од оних које сматрам и осећам својима. Можда сам и ја аутохтона врста, попут сврљишке овце, неких врста лековитих трава и свега оног по чему се мој родни крај препознаје као аутентичан? Само сам природни део њега. Није ме срамота да будем оно што јесам. Напротив, веома сам поносна због тога што јасно и прецизно знам ко сам.

– Да ли у дијалекту видите посебну улогу и која је његова улога по Вашем мишљењу?

Дијалект је обележје аутентичности. Део фолклора, културне ризнице коју имамо обавезу да баштинимо и чувамо као део нашег националног бића. То је наш корен.

Дијалект није непознавање сопственог језика, већ је његово богатство, „дукат на језику”, доказ колико је различитости и сличности у говорима где живи наш народ и колико лепоте је у томе. Он је основа споразумевања, али и толеранције, разумевања и сарадње, повезивања и трајања.

Да се ја питам, не бих у уста јунака књига, филмова и серија вештачки стављала језик који они, географски, никада нису говорили, већ бих пустила да свако говори својим идиомом и терала да разговарају и разумеју се. То је основа свих наших разумевања. Ако човека пажљиво слушаш и до краја ти буде јасно шта је заиста рекао, разумећеш његове одлуке и потребе и разлоге...

Дијалекат је говор наших предака, самим тим и наш и нико од нас нема права да га се одрекне. То је као да се одриче себе самога и жели да

буде неко други. То није страна појава у нас. Али кидањем корена и жељом да се лелуја негде другде без стабилног ослоња у пореклу-корену, а нисмо ни птица ни лист на ветру, долазимо до тога да у коначном не знамо ко смо.

Дијалекат је веома важан за књижевност. Најпре, као језик комуникације међу људима који није измишљен из не знам којих потреба и виших или подлих разлога, већ је то језик као средство споразумевања између људи које траје вековима, од постанка једног народа, у њему свака реч има свој корен, као што и сваки човек има свој корен, зна се тачно шта означава и на који начин. Важан је не само за књижевно стваралаштво, већ и за теорију књижевности, за изучавање и научно сагледавање таквог језика, фонетски, али и историјски, социолошки... Ако је докторска дисертација помак у развоју научне мисли заснован на резултатима истраживања, замислите колико је поље истраживања у безграничном богатству дијалеката српскога језика!

– Како тумачите или доживљавате књижевну функцију дијалеката?

Мислим да је свако књижевно дело у коме су дијалози књижевних ликова дати на језику којим они не говоре вештачка творевина.

Ово може изазвати гомилу коментара стручњака и теоретичара и лектора, али, и после тих коментара људи ће наставити да говоре тако како се говори у одређеним подручјима, а ми ћемо, не желећи да знамо то, наставити да игноришемо дијалекат као реалност и бавићемо се помаком у развоју језика реакцентовањем речи којима ће спикерке у ТВ Дневнику ломити језик, а ми се смејати да не бисмо плакали. Но, да не идемо тако радикално, мислим да је функција дијалекта да дода оно боја и живота у књижевност колико их додаје сама природа. То се мора радити вешто и зналачки, јер није дијалекат псовка, улична фразеологија и извртање језика, само да би то засмејавало широке народне масе. Треба га истргнути из пејоративне употребе у говору и књижевности и те fine народне „вреве” дати у уста ономе ко ће њима умети да дочара песничке слике и стилске фигуре, да оне остану упамћене ва вјеки веков, као богатство и чиста лепота језика у књижевном делу.

3. Призренско-тимочка дијалекатска област

Роман *Преображење*, који је предмет наше анализе, написан је на сврљишко-заплањском дијалекту који је део призренско-тимочке дијалекатске области. Призренско-тимочка дијалекатска област простире се од Призрена на југу до реке Тимок на северу, а обухвата штокавске екавске говоре југоисточне Србије и дела Косова. Призренско-тимочких говора има и у долини Велике Мораве, у Шумадији и у околини Београда где се у 18. и 19. веку доселило становништво са поменутих простора, које још увек, потпуно или делимично, чува свој дијалекат. Међутим, поменуте границе не могу

бити сасвим прецизне, с обзиром на то да у граничним подручјима дијалекатских зона увек има преплитања говорних особина (БОГДАНОВИЋ, МАРКОВИЋ 2000: 149).

Призренско-тимочки говори су се од 13. века одвојили од осталих штокавских говора са којима су до тада имали симултани развој. Они се најпре издвајају по извесном броју архаизама, али и низом иновација, пре свега балканистичког типа. У архаизме спадају: чување посебне фонеме за полугласник, чување вокалног *л* и финалног *л*, док су најкарактеристичније иновације: губитак квантитативних разлика, претварање синтетичке деклинације у аналитичку, претварање синтетичке компарације у аналитичку, губитак инфинитива и употреба удвојених облика личних заменица (ИВИЋ 1985: 110).

Међутим, без обзира на утврђене заједничке одлике свих призренско-тимочких говора, присутне су и извесне разлике између говорних типова овог дијалекта. С обзиром на то, Александар Белић ову област дели на три дијалекта: тимочко-лужнички, призренско-јужноморавски и сврљишко-заплањски.

Подручје сврљишко-заплањског дијалекта одликује се необичним обликом. То је трака дуга око 120 километара, а широка око 15 километара, која се протеже, помало кривудајући, преко многих долина и планинских масива, најчешће без природних граница. Једину константу чини однос према долини Јужне Мораве: подручје сврљишко-заплањског дијалекта постављено је паралелно са њеним током и то тако да нигде не силази у долину, али се нигде не удаљава много од ње (ИВИЋ 2009: 195).

Најважније одлике сврљишко-заплањског дијалекта су: чување финалног *-л* (*бил, знал, ђавол, котъл*); одсуство јотовања у композитима од *ити* (*дојдем, најдем, пројдем*); одсуство јотовања лабјала (*зробје, снопје, здравје*, али: *зеље, трње, орање, прухе*); чување групе *дл* (*седла, падла*); императив на *-ете* (*носете, видите, рекнете*), али и императив типа: *јећ, вић, поглећ*; непознавање палатализације оклузива у групама *ке, ге, ки, ги* (*руке, ноге, ракија, други*); *ћ, ђ*, а не *ч, џ* у примерима типа: *ноћ, кућа, већа, мећа*; непознавање употребе члана; чување старог датива једнине на *-у* и *-е* (*моему сину, брату, детету; наше сестре, жене, матере*), а могућа је и појава датива множине на *-м* (*женам, овцам, пензионерем*) (БОГДАНОВИЋ, МАРКОВИЋ 2000: 160–161); *љ* као рефлекс слоготворног *л* иза *с* и *д*; чување *л* на крају слога (*бил*, а не *бија*); колективна множина (типа *девојчетија*); дативска енклитика женског рода *вој* (а не *гу*); акузативска енклитика женског рода *ју* (а не *гу*); енклитика акузатива множине личне заменице трећег лица *и* (а не *ги*); заменица *какво* или *кво* уместо *што*; наставак *-у*, обично и *-е* у трећем лицу множине презента (а не *-еју/-ев, -ију/-ив*); вокал *у* као континуант слоговног *л* иза велара (*кук, кунем*); вокал *у* као континуант слоговног *л* иза алвеопалатала (*жут*) (ИВИЋ 2009: 195–196).

Иако смо навели готово све кључне особине сврљишко-заплањског дијалекта, како би се стекао комплетан увид у језички систем овог народног говора, приликом анализе романа *Преображење* фокусираћемо се само на фонетске одлике овог говора, у првом реду на чување полугласника, рефлекс *јата*, чување вокалног *л*, реализацију сонанта *ј*, судбину сугласничке групе *-хв-*, статус сугласника *х*, чување африкате *s* (*дз*), судбину сугласника *ч*, *џ*, *ћ*, *ћ*, чување финалног *л* и јотовање.

4. Вокалски систем сврљишко-заплањских говора

„Вокали у српском књижевном језику уопште, а тако исто у главном у овом дијалекту, представљају чисте звуке без специјалних нијанси” (БЕЛИЋ 1905: 13). Сврљишко-заплањски говори познају свих пет стандардних вокала *а*, *е*, *и*, *о*, *у*, полугласник *ə* и вокално *р*. Експираторни акценат, као и суседни гласови, утичу на вокале у правцу отворености, затворености или лабијализације (МАРКОВИЋ 2000: 27). Посебну пажњу заслужује стари вокал *л* који у сврљишко-заплањском говору у роману Виолете Јовић доследно даје рефлекс *л̄*.

Полугласник

Једну од најзначајнијих особина сврљишко-заплањског говора чини полугласник. „Њих има од две врсте: полугласници који се налазе на оним местима на којима су се налазили у нашем старом језику и такви који су се образовали у засебноме животу ових дијалеката, већином пред или за акценатом” (БЕЛИЋ 1999: 87). То значи да статус дијалеката не зависи само од њиховог „старог” места у језику, већ и од адаптације у различитим дијалектима. У роману *Преображење* има примера чувања старог полугласника у основи, у суфиксу, накнадно развијеног, у процесу девокализације и у речима страног порекла⁵. Ауторка је доследна у обележавању полугласника апострофом⁶:

Спрам *Петровд 'н'* баба ишла.... (3)⁸; не дочује *б'ш* (3); *ом'кне* се (3); чујем да му жмичкају *оп'нци* (5); тек *т'г* загледа (5); шће јо *с'г* и лавор

⁵ Јордана Марковић у монографији *Говор Заплања* даје шире објашњење о критеријумима груписања ових примера (МАРКОВИЋ 2000).

⁶ Ауторка изостављање гласова такође обележава апострофом.

⁷ У говору Бучума и Белог Потока забележено је: *благден*, *Велигден*, *Видовден*, *Ђурђовден*, *Спасовден* и сл. (БОГДАНОВИЋ 1979: 10). С обзиром на то, можемо закључити да у овом случају употреба полугласника има стилску функцију, или се ради о говорнику или месту у којем се употребљава само облик са полугласником.

⁸ Примери ће бити навођени према броју странице у роману.

(8); *m'z* нареди (8); *m'z* се баба закашља (9); а *s'z* овој сас бабу (10); куде да се денем *m'z* (11); *s'n* неће на очи (13); чим *s'vnu* пролет (14); пријдо *pol'k* (14); *prosh'l* комшија (15); како си разбрала да је *b'ish* дедин глас (16); па се уплашила да је *dosh'l* (16); *dan's* Петровд'н (17); *dan's* Петровд'н (17); башта *osh'l* по село (17); а *s'z* ћути (18); мати вели да је *osh'l* по село (29); *dosh'l* сас чезе (33); твој башта *dosh'l* (36); *osh'l* си (36); ожемо *jech'm* (46); наскубе *r'zh* (46); на *Prokopovd'n* смо в'зд'н врзували снопје (47); *s'z* бар л'сно (115); с'г бар л'сно (115); *b'ish* ме брига за Милана (115); несу до *s'z* видели тој (116); не мог се *m'kнем* (117); на *Spasovd'n* (120); *dosh'l* Јованов брат (135); *m'nka* бела завеса од тил (149); слегне се за једну степеницу, а *m'z* тепих (150); од бел *kon'ц* (150); све се види, како по *d'n* (153); беле и црне *d'chiце* (154); *m'nke* дојду (154); *m'z* седе на столицку (154), итд.

Полугласник се често јавља код показних заменица:

On'j из воденицу (3); ваљала се по *on'j* јаз (4); у *ov'j* час (7); *on'j* јаст'к (8); *on'j* лавор (9); *dob'r* домазл'к (9); у *m'j* ма улеже башта (10); некол'ко кашичети од *on'j* чај (12); на *on'j* свет (15); у *m'j* ма (15); тури *on'j* кот'л (15); на *on'j* свет (16); а *on'j* босиљак тури у недра (25); *tak'v* ли ће ме чува (93); *tak'v* ми не треба (93); чу чувам *ov'j* божји дар (169); еве, *ov'j* моменат (169); *ov'j* ће златар да буде (210); стисал ме *neкак'v* каракуш (210); *tak'v* је ред (212); да ли је од *ov'j* назеб, ел сам се зарадувала (217), *tak'v* је обичај (221) итд.

Под *jast'k* (7)⁹; још *jed'n* јаст'к (8); још јед'н *jast'k* (8); он'ј *jast'k* (8); татко му *jedin'ц* (27); Милена по *jed'n* (66); узе *jed'n* кол'ц (67); мати донела на деду *руч'к* (71); оћеш ли да напрајм по *jed'n* сок (75); откину *jed'n* тргоњ (76); *четврт'к* беше (111); т'г све забори за *jed'n* час (123); *jed'n* цвет (133); само *jed'n* (140); чича ни даде *jed'n* транзистор (144); извади печено месо и *jed'n* петлицан (145); у *jed'n* крај по цели зидови књиге (150); цел *jed'n* зид (152); *jed'n* голем шифоњер (152); сас *jed'n* крај (152); у *jed'n* голем куфер (167); на *jed'n* наређамо онија таћири (223).

Nes'm шњевала (15); *nes'm* (16); *nes'm* добра прилика (17); *nes'm* могла да дочекам (18); *nes'm* давала на Милана (19); *nes'm* ни осетила када (19); *nes'm* поштена девојка (21); више *nes'm* девојка како треба (22); *nes'm* јо рекла (23); *nes'm* била свесна (26); *nes'm* седела бађав (32); *dosh'l* сас чезе (33); *nes'm* имала када (34); *nes'm* ни једно ни друго (35); *nes'm* могал да спим (35); *nes'm* ни ја спала (35); толко *рек'л* (36); *nes'm* школувана (125); никада *nes'm* тој имала (131); ја *nes'm* прилика за теб (139); *nes'm* никад ни видела мушко без дреје (141); одавна *nes'm* такој добро спала (141); стварно *nes'm* (211); *nes'm*, бре, Веро (217) итд.

⁹ У говорима Бучума и Белог Потока забележени су примери *јестък* и *јастъче* (БОГДАНОВИЋ 1979: 9).

Сл'нице зашло одавна (3); очи му пуне сас *сл'зе* (10); *сл'зе* ми појдоше (11); кад *Сл'нице* поче заоди (34); *сл'зе* јо теку (52); *сл'зе* теку (55); *сл'зе* су ти за све (55); и *сл'зе* ни исти укус имају (55); обриса *сл'зе* (55); сјаји како *сл'нице* (56); *сл'ји* повише од све (59); можда и оне нас виде како *сл'јимо* овде (59) итд.

Доб'р *домазл'к* (9); ни сас *комишл'к* не живувала (26).

Вокал *a* на месту полугласника: отишла би бар на некол'ко *дана* (191), зашто ми после неси *рекал* (54) и сл.

Вокал *e* на месту полугласника:

за некол'ко *дена* (11); пројде десетину *дена* (46); за два-три *дена* (80); пројдоше некол'ко *дена* (111); не зна да сам вежбала некол'ко *дена* (157) и сл.

Судбина вокала *јат*

Рефлекс *јата* у призренско-тимочким дијалектима готово је доследно екавски, што важи и за сврљишко-заплањске говоре. У роману *Преображење* то се може пратити кроз читаво дело, а можда се најбоље уочава на примерима са одричним обликом глагола *јесам*:

Неје кадра (4); да *неје* наиш'л комшија (4); *нес'м* шњевала (15); *нес'м* (16); *нес'м* добра прилика (17); *нес'м* могла да дочекам (18); *нес'м* давала на Милана (19); *нес'м* ни осетила када (19); *нес'м* поштена девојка (21); више *нес'м* девојка како треба (22); *нес'м* јо рекла (23); *нес'м* била свесна (26); имаће ни *неје* големо (26); *неје* ли нешто скршила (28); *нес'м* седела бађав (32); *нес'м* имала када (34); *нес'м* ни једно ни друго (35); *нес'м* могао да спим (35); *нес'м* ни ја спала (35); прлега да *неје* (41); никад га *нес'м* шњевала (43); *нес'м* ни видела (43); ја *нес'м* поп (44); *неје* осења (44); Милана *нес'м* видела (46); *несу* Миланови (48); мора *нес'м* ја (49); *нес'м* га видела (50); *нес'м* никад могла да замислим (50); слике никад *неје* (50); затој ми никад *неси* казала (52); *нес'м* знала куде је (52); *нес'м* га закопал ја (53); *нес'м* ја (53); *нес'м* тел да га узнем (53); зашто ми *неси* казал (53); зашто ми после *неси* рекал (54); зашто ми дете *неси* врнул (54); *неси* ти крив (54); ноћ *нес'м* састајил (54); мир *нес'м* имал (54); да ли је жива, ел *неје* (55); *нес'м* знала (56); око *нес'м* склопил (61); реч јо *нес'м* поврнула (62); *нес'м* гладна (63); јоште *неје* жега (64); *нес'м* мрднула из село (65); *нес'м* ни помислела на њег (65); *нес'м* ни погледала кол'ко снопје има (65); како да *нес'м* ни отодил (69); сливе *нес'м* видел (69); *нес'м* скоро иш'л до појату (69); *нес'м* скоро *иш'л* до појату (69); *нес'м* ју чула када се дигла (72); *нес'м* могла да замислим (74); *нес'м* њино дете (74); никад *нес'м* пробала нешто овакво (75); *нес'м* знала (78); до с'г *нес'м* (82); како и да *несмо* угасили

светло (159); моји ме *несу* дали да идем више у школу (160); ми *несмо* имали много књиге (160); *несмо* спали ни он ни ја (167); *несмо* били десетину дана (170); *неси* лоша (171); ми у село *несмо* имали обичај да чекамо Нову годину (181); како да *неси* родила (208); *несу* доодили откако се родило (212); никој се тој *неје* сетил (214); уплаши се да *неси* падла негде (216); *несу* ме тели за Милана (222) итд.

Вокално л

Рефлекс вокала *л* кључни је критеријум за поделу призренско-тимочких говора на три дијалекта. Он у овим говорима може имати рефлекс *лэ* (*слэнце*) и/или *ла* (*сланце*) у сврљишко-заплањским, *лу* (*слунце*) у призренско-јужноморавским, а овај вокал се чува у тимочко-лужничким говорима (*слнце*). Када је реч о сврљишко-заплањском дијалекту, Белић тврди да је вокално *л* „сасвим прешло у *љ*” (БЕЛИЋ 1905: 113). Н. Богдановић (1979: 15) бележи примере са *лэ* за говор Белог Потока, који припада сврљишком типу сврљишко-заплањских говора. Такво стање може се уочити и на примерима из романа *Преображење*:

Сл'нце зашло одавна (3); очи му пуне сас *сл'зе* (10); *сл'зе* јо течу (52); *сл'зе* течу (55); *сл'зе* су ти за све (55); и *сл'зе* ни исти укус имају (55); обриса *сл'зе* (55); сјаји како *сл'нце* (56); *сл'ји* повише од све (59); можда и оне нас виде како *сл'јимо* овде (59); *сл'нце* изгрејује (61); *сл'нце* изгрејало (64); *сл'нце* високо беше (68); сас *дл'ге* косе (82); тек на Трновицу огреја *Сл'нце* (96); *Сл'нце* топрв изгрејује (108); појдоше ми *сл'зе* (119); па ми се набраше *сл'зе* у очи (121); мати брише *сл'зе* (132); појдоше *сл'зе* и мен (134); пробуди ме *Сл'нце* (141); појдоше ми *сл'зе* на очи (142); да пуштим и *сл'зе* да ми иду (169).

5. Сугласници

Сугласнички систем у роману *Преображење* садржи све сугласнике које има и стандардни српски језик, с тим што је њихова дистрибуција у неким примерима другачија од стандардног језика. За потребе овог рада издвојили смо карактеристике сонанта *ј*, судбине групе *хв*, сугласника *х*, *с*, *ћ*, *ђ*, *ч*, *џ*, финалног *л*, фонетских промена као што су јотовање, палатализација, меатеза у сврљишко-заплањским говорима.

Сонант *ј*

Сонант *ј* најпалаталнији је у нашем језику, што условљава његову изразито нестабилну артикулацију, о чему Н. Богдановић каже да „артикулација гласа *ј* варира у зависности од окружења у којем се налази, позиције у речи и акцента, затим од темпа говора, па и од говорних навика у једноме

крају” (БОГДАНОВИЋ 1987: 94). Пол Луј Тома сматра да „реализације овога гласа иду од јасне прецизности до врло слабе чујности у којој је ометање проласка ваздушне струје мање јасно него између два вокала предњег реда у std. реализацијама” (ТОМА 1998: 77). Губљење сугласника *j* у роману забележено је у иницијалној и финалној позицији. Навешћемо неке примере:

Ел си жедна (14); *ел* си га видела (16); *ел* си ти, Милане, луд (35); *ел* си пијан (35); *ел* ти тебе, Милане, јасно (35); *ел* се уплашила (41); *ел* не скршила нешто (41); *ел* си га шњевала и пре (43); *ел* си гладна (63); *ел* ти добро (68); *ел* сте повиделе све по кућу (81); *ел* ти недобро нешто (85); *ел* је од неспање (85); *ел* ме не познаваш (87); *ел* баба нешто (89); *ел* доодила (89); *ел* не видиш да је брљива (114); *ел* сте ви нормални (127); *ел* сам ти убава (134); *ел* донел чаршав (142); *ел* била поштена (176); *ел* сте нормални ви (178); *ел* истин дошли (212); *ел* си за каву (212); *ел* ће остане да поседи малко (212); *ел* јо не доста јутрос што била (222); *ел* им носећа сна (223).

Учинило *jo*¹⁰ се (3); на ма’ *jo* се учинило (3); марама *jo* се затрла (5); коса *jo* рачупена (5); тражи *jo* дреје за укоп (7); почиња да *jo* чука (7); докле *jo* најдем (7); шће *jo* с’г и лавор (8); па *jo* податури (8); на груди *jo* простр крпу (8); зима *jo* (8); ја *jo* суну (8); расплела *jo* косу (10); омимо *jo* и косу (12); облече *jo* чисте дреје (12); него *jo* само даде још некол’ко кашичети (12); мож *jo* притребају (12); мож *jo* се и слоша (12); жешка *jo* рука (14); нема сила да *jo* докажемо (16); да *jo* се учинило (16); назва *jo* божју помоћ (17); сна треба *jo* будем (17) итд.

Роман обилује примерима појаве секундарног *j* у финалној позицији:

Који *тој* мож’ да буде (3); нигде *никој* (3); баба се нагутала *онуј* блаћаву воду (4); кад видел да нема *никој* (4); сас *оној* на рамо (5); вода се цеди и од њег и од *оној* што носи (5); какво *тој* сецаш (5); тек т’г загледа *оној* (5); *такој* стоји (5); *онуј* бабу (6); на *онуј* (6); погано је *тој* (7); *оној* суве дреје (7); од *онуј* каљаву воду (7); мен даде *онуј* шољу (8); *туј* шољу (8); *такој* некол’ко пут (9); *тој* је добро (9); *кој* знаје (9); нек изврљи *тој* (9); несу тели да чују за *тој* (10); *затој* што сам сиротиња (10); а с’г *овој* сас бабу (10); и све *такој* (10); *кој* знаје (10); *туј* (11); *такој* остадоше (11); там у *онуј* недељу (11); мисли на *тој* (11); *оној* блато (12); *туј*, одма до њу (13); *онај* моја (13); ел си стоје *туј* (13); куде ми, *туј* и оне (13); *онај* моја (13); *тој*, вели, не ваља (14); видим да ју *тој* мучи (15); *затој* се свузала (16); ја *туј* ништа не могу (17); *такој* (19); седо на *тој* место (19); и *такој* (19); *никој* неће да знаје (20); нема ништа лоше у *тој* (20); *тој* је готова ствар (20); *тој* ме дозва у памет

¹⁰ Овај и њему слични наведени примери односе се на личну заменицу женског рода *она* у дативу једнине.

(21); на вр' *оној* брдо (21); поседе још малко *такој* (21); ми си знамо и *никој* више (22); *оној* чудо сас бабу (22); како *тој* да нема жељу да дојде (22); да дојде на *овој* место (22); после *оној* што се синоћ овде десило (22); тражила *тој* да јо спреми (23); седи *такој* (23); *оној* ћутање уз астал (23); ја си знам *тој* што знам (24); па се *затој* секирам (24); ел ће дојде *туј* (25); нема *никој* (25); *туј* малко постоја (25); кад видо *оној* место (26); с'г би ју, сас *овеј* штрокаве руке уватила за онуј белу косу (222); с'г би ју, сас *овеј* штрокаве руке уватила за *онуј* белу косу (222); пратила ју *онај* Душанка (222); а *овеј* опајдаре, дојде ми проз прозор да исврљим (222); зашто и *онај* његова мечка не остане (222); *туј* башта наместила големи астали (223); *оној* бабе ји немаше (223); како *такој* зач'с (223); *кој* знаје да ли ће баба да поживи да га види (225); *кој* знаје кол'ко ће пројде (225); ете, *такој* сваки д'н ме задева (225) итд.

Ретки су примери појаве протетичког гласа *ј*: скину им *јулари* (80).

Судбина групе -хв-

На месту групе *хв* у говорима Бучума и Белог Потока најчешће се јавља *в*: *вала ти, уватило*, а понекад *ф*: *фала, фала богу* (БОГДАНОВИЋ 1979: 33).

У роману је забележено стање које потврђује чешћу употребу *в* < *хв*. Малобројни су примери са *ф* < *хв*:

Богу *фала* (18); *фала* ти, Боже (52); тебе само могу да *зафалим* (54); *фала* ти, Веро (54); Боже, *фала* ти (56).

Знатно су бројнији примери у којима је *в* < *хв* од основе *хват-*:

само што се *увати* за кваку (4); она *завати* (8); да *заватим* воду (17); *завата* воду (17); *завати* си воду (17); нешто ме *уватило* (18); докле се *довати* до сливак (34); па ме *довати* (37); како овцу кад *увате* (37); он се *увати* за оној уво (38); мен да *довати* (38); *уватеше* ме за руку (40); ал ме мати *увати* за руку (42); да се *уватим* за њег (42); с'н ме *увати* (47); *привати* им ствари (50); да *заватимо* воду (56); чича ни *увати* за руке (58); *уватимо* се за руке (59); *уватимо* се за руке (61); да *завати* ладну водицу (65); сви туј *заватају* воду (65); *завата* воду (67); *завати* воду (67); *завати* воду (68); да *заватим* воду (71); *увати* се за једну сливу (76) итд.

Сугласник х

Фонолошки систем сврљишко-заплањских говора не познаје фонему *х* (уп. БОГДАНОВИЋ 1979: 28), због чега је карактеристично њено губљење из свих позиција: иницијалне, медијалне и финалне:

А како *оди* (5); *ладна* како змија (6); *ајде* малко чај да пинеш (8); *несу тели* (10); *ладан* зној (11); *оће* ме узне (11); *оће* нешто да рекне (14);

оћеш ли нешто (14); *оди* овам (14); мора да *оће* нешто (14); *тела* да утекне (16); Врљи *леба* на мачке (17); куда *оћемо* (18); имамо време кол'ко *оћемо* (20); *оди* овам (20); ако *оће* још малко да узне (24); да узне *лебац* (24); *одим* пол'к (25); *оће* ли ти душица нешто (29); *оће* изеду све вунено (31); *фала* ти, Боже (166); ћу вревим какво *оћу* (175); е, *оћу* (175); ако ти неће слушаш, село *оће* (177); тек ће се он за главу *вата* (178); добро је што *оће* још да се школује (180); она ми не дава ништа да радим, а ја *оћу*, па *оћу* (181); *оће* да је уз мене (184); *оћеш* да ми помогнеш (187); *оћу* заједно да одлучимо (200); *ајде* у кућу (208); како сас квас'ц да те *ране* (209); *оћеш* ли да улегнеш (212); *оће* ли да поседе неки д'н (212); јоште не *оди* (213); *ајде* овам у кућу (216); шта има да се ради, *ајде* (216); *оћеш* ли на немачки (221); несу ме *тели* за Милана (223); *ајде*, бре, бабо (224) итд.

Кад *проодила* (3); *нетеја* ју питујем (8); Свети *Ранђел* (9); да не *дооде* јутре (10); *нетејаше* искоче (11); *нетејаше* да чују (11); *нетеја* ништа (12); *нетеја* да ју тера (12); видел те како *проодиш* (16); *порани* пилићи (17); *греота* да такој заврши (26); она само *узд'ну* (30); *нетеја* да разврзујем онија бошчалуци (31); кад Сл'нце поче *заоди* (34); да *од'нем* малко (35); *дооди* сваки ч'с (42); ти знаш твоји *греови* (44); *нетеја* да пије каву (45); *узд'ну* дубоко (45); мати га *нетеја* ни погледа (52); докле ми ти не опростиш *греови* (62); не опраштам ја *греови* (63); први пут овде *прооди* (64); погледам ју на *маови* (66) итд.

На *ма'* јо се учинило (3); ја *идо* (4); чу како тропну (4); не *стиго* (5); докле *донесо* (7); ја *изнесо* (7); докле се ја *врну* (8); ја јо *суну* (8); *уврљи* неколко корењиша (9); на *вр* тури једно дрво (9); на *вр тури* једно дрво, да држи огањ (9); *седо* на трonoшку пред шпорет (9); *седо* на трonoшку пред шпорет, па се *замисле* (9); у т'ј *ма* (10); добро те не *закла* прасе (10); некакво ми се само слеже у стомак, туј, *одма* подгруди (11); *устресо* се (11); *ото* да си легам (12); *пробра* једну и *загледа* се у њу (13); туј *одма* до њу друга једна (13); најдо кревет у мрак и *седо* на сламњачу (13); *лего* си (13); *облеко* се и *намести* кревет (14); *пожури* да видим да ли је баба жива (14); *улего* у кујну (14); *погледа* кам бабин кревет (14); *Погледа* у матер. Не смем да питам ништа (14); *пријдо* пол'к до бабин кревет (14); *узе* ју за руку (14); у т'ј *ма* (15); од некакву жилу се па *соплето* (16); *упадо* у јаз (16); ја ју *разбра* (16); *излего* из собу (17); *узе* тестије па појдо на кладанац (17); *појдо* на кладанац да заватим воду (17); *стра* ме да однесем дете у село (205); од њег *одма* пресече овуј муку (217); *стра* ме ако неки познаје да личи на Милана (219); пита ји какво ново има у *њи* (223) итд.

Африката *s* (дз)

Африката *s* (дз) чува се у сврљишко-заплањским говорима као једна од карактеристика овога дијалекта (в. БОГДАНОВИЋ 1979: 34), али и свих призренско-тимочких говора. Ауторка африкату *s* доследно обележава као *дз*:

Одзебла (8); *мати се удзрла* у њу (15); *идем си по пут, а све се обдзртам* (23); *нес'м имала када ни задзира* (34); *па јо се задзр* (42); *па ју задзр* (45); *па се задзр* у прсти (68); *задзира* узокол по њиве (69); *стану над бабу, па ју задзрта* (82); *реши да се не вртом, нити да се обдзртам* (87); *чекам и обдзртам се* (106); *Милан се удзрл узам* (113); *што ми сви редом надзртају међу ноге* (194); *мора сам одзебла* (210).

Сугласници *ч, џ, ђ, ћ*

Све поменуте африкате познате су у сврљишко-заплањским говорима и доследно се чувају, односно постоје оба пара стандардне артикулације. Међутим, једна специфичност коју проналазимо у роману јесте у вези са императивом старих атематских глагола: *Виђ* какво иска (62); *виђте* који је тој (220)¹¹. Ради се о архаичним облицима императива који су задржали форме са јотованим сугласником.

Финално *л*

Познато је да судбина финалног *л* није у свим говорима призренско-тимочког говорног подручја иста, али „у већем делу говора ове зоне сачувано је незамењено *-л* на крају слога, односно речи” (ИВИЋ 1985: 111–112), што је случај и у сврљишко-заплањском дијалекту. Појаву потврђује стање у говорима Бучума и Белог Потока (БОГДАНОВИЋ 1979: 17, 85). Појаву можемо пратити на примерима анализираног романа, у којима се финално *л* чува у именицама, придевима, у радном глаголском придеву мушког рода једнине и у прилозима:

Напунила *кот'л* (8); *носи кот'л* сас млеко (15); *тури он'ј кот'л* (15); *проз тај мисал* (19); *како пет'л* од кокошку (21); *из т'ј мисал* (40); *оној што ђавол растаља* (58); *па ни одведе до астал* (58); *поседамо уз астал* (58); *прлега да има неки ђавол у реку* (82); *как'в ђавол* (82);

Јучер сам цел д'н чистила (31); *цел век* (38); *цел д'н* (41); *кисел* (76); *свекров и свекрвин гроб бел* (163); *види се озгор цел* Београд (164); *он весел, сија* (165);

Вода била слаба, мора да је јоште неки пред њу, уз реку, навађувал (3); *вртал се човек од косидбу* (4); *чул бабу* (4) *врљил* косу и *цедило* од рамо

¹¹ Потврде иве појаве налазимо у говору Белог Потока: *јеђ, јеђи, јеђте, виђ, виђте*, док је у Бучуму: *јеџ, виџ, јеџте, виџте* (БОГДАНОВИЋ 1979: 85).

(4); *уриптил* и он у јаз (4); он се *уплашиил*, па ју *вукал*, *дрмал* (4); *окал* човек (4); кад *видел* да нема никој (4); косу и цецило *заборил* на ливаду (4); какво си се *укиптил* (6); Бог те *убил* (6); *дал* ти Бог (6); једва ји је Милан *умолил* (10); видим да је *ровал* (10); да би ми *рекал* нешто (10); и да ме *питал* (10); једва ји је *убедил* (11); нешто што си одавна *затрл* (49); *мислел* да ће испадне бољ муж (114); *тел* је, можда, поскупо да се продаде (114); кад би ме с'г *остајил* овде и *отиш'л*, не знам како би сама (168); кад би ме с'г *остајил* овде и *отиш'л*, не знам како би сама (168);

Там *окол* Преображење (11); готви некакво *окол* шпорет (14); готви *окол* шпорет (17); мати *окол* шпорет (27); башта се замајал *окол* говеду (34) итд.

Ћу дим у *понеделник* (33); преко *селску* орницу (65); кам *Долњу* Дубраву (66); туј, из *долњу* малу (77); *поделбина*, кућа им до кућу (83); у *долњу* малу (86); чују се свирачи у *долњу* малу (109); туј има једно *асталче* (150); на њег ниско *асталче* (150); *Поделбина* (211); Јован ради у *понеделник* (212).

Јотовање

У роману *Преображење* има примера јотованих облика. У раду ће бити представљени примери одступања од старог, новог и специјалног јотовања као и примери аналошког јотовања.

Одступање од старог јотовања

Говори призренско-тимочког дијалекта разликују се од стандардног језика по томе што су у њима потрвени резултати старог јотовања (БОГДА-НОВИЋ, МАРКОВИЋ 2000: 64) и таквих примера има у роману:

одомени (74); нема ништа *сломено* (81); *потопена* у чашу воду (142).

Одступање од новог јотовања

Ново јотовање последица је губљења полугласника у слабом положају. У говорима Бучума и Белог Потока углавном нема резултата новог јотовања (БОГДАНОВИЋ 1979: 38–39). У роману има примера који потврђују одступање од ове гласовне алтернације:

Да му палиш свећу за *здравје* (15); изврзамо и *снопје* (46); на Прокоповд'н смо в'зд'н врзували *снопје* (47); запали свећице за *здравје* (61); да зденемо оној *снопје* (63); *снопје* легло по њиву (65); нес'м ни погледала кол'ко *снопје има* (65); приносимо *снопје* (66); а кам ли *снопје* (66); трава у *снопје* зелена (66); сас башту и сас чичу товарили *снопје* (96); донела сам ти семе од *дивјо* зеље (220).

Забележен је и пример ширења резултата јотовања: на крај *попуштити* (103).

Одступање од специјалног јотовања

Карактеристика сврљишко-заплањских говора јесте одступање од тзв. специјалног јотовања где се група *јд* код глагола сложених од *ити* не јотује (в. БОГДАНОВИЋ 1979: 38). То доказују и примери из романа:

Појде си баба (3); да *дојде* да му помогне (4); *пројдоше* ме жмарци (5); докле јо *најдем* (7); па си *појде* (9); да *најдем* косу (9); треба да *дојду* (9); да *дојду* јутре (10); сл'зе ми *појдоше* (11); има да *дојду* (11); *најдо* кревет (13); *пријдо* пол'к (14); *пријде* до нас (15); *појдо* на кладанац (17); *дојде* ми жал (17); *појдо* уз пут (18); кад си *појдо* дома (18); жмарци ме *пројдоше* (19); да *дојду* да питују за мен (19); *дојде* ми да се укачим (21); добро би било да *дојде* (22); стра ме да нешто не *појде* наопако (22); *појдо* дома (23); *дојду* некако суре (23); ако нешто *појде* како не треба (24); ел ће *дојде* туј (25); *појдо* по врвину (25); кад *пројдо* код воденицу (25); па си *појдо* (25); *појдо* си уз реку (26); *дојде* двапут потешка (28); да ли ће *кноћи* да *дојде* у сливак (30); башта и чича ће *дојду* сас говеду да отерају дом (116); *појдоше* ми сл'зе (119); спрам свадбу сам му пратила писмо, да *дојде* да му рекнем (120); *дојде* ми да рипнем однегде (122); обиђе астал, па *дојде* до мен (122); *пријдо* до њег (124); *пријдо* до њег (124); Милена *пријде* до нас (127); кад *дојде*, ми ће му дадемо (213); кад *најду* некога другога (216); напријечер *дојде* комшија Милород (220); ја га сварим и попијем и оно одма *пројде* (220); овеј опајдаре *дојде* ми проз прозор да исврљим (222); не осетим кад си *прејдем* на нашки (224); ће *дојду* напролет (225); кој знаје кол'ко ће *пројде* (225) итд.

Аналошко јотовање

Примери извршеног јотовања према аналогiji су малобројни:
Вежени пешкири (31); *конци за вежење* (31)¹².

Палатализација

Овде се неће јавити тзв. лужничка палатализација, где се палатализује *к* и *г* испред *е* или *и*, као и иза *ј*, *љ*, *њ*. То је одлика која се јавља у тимочко-лужничким говорима, по чему се разликују сврљишко-заплањски говори. Н. Богдановић је потврде извршене лужничке палатализације забележио у говору Бучума, али не и у говору Белог Потока који припада сврљишком-заплањском дијалекту (БОГДАНОВИЋ 1979: 39), Међутим, и овде ће се јавити аналошко уопштавање резултата палатализације као што је забележено у примерима: сл'зе јо *течу* (52); сл'зе *течу* (55)¹³.

¹² Сличне примере налазимо у БОГДАНОВИЋ 1979: 37.

¹³ Овакве потврде забележене су и у Бучуму и Белом Потоку (БОГДАНОВИЋ 1979: 41).

Метатеза

Под појмом метатезе подразумева се промена места појединих гласова или читавих слогова у речима. У роману *Преображење* ово није честа појава: по *лојза* (18); јутре до *пладне* (20); прошло *пладне* (30); одма ми *с'вну* у главу (77)¹⁴.

6. Закључак

На основу разматраних примера из грађе може се закључити да фонетске особине језика романа *Преображење* Виолете Јовић углавном одговарају сврљишко-заплањском дијалекту.

Вокалски систем познаје пет стандардних вокала *a, e, и, o, y*, вокално *p* и полугласник, који ауторка обележава апострофом.

Поред примера у којима се полугласник чува (*д'н, с'з, рек'л, нес'м...*), уочила сам и примере где се, уместо полугласника налази неки од вокала (*ден, суза*).

Замена јата у овом роману готово је доследно екавска, што одговара једној од основних карактеристика призренско-тимочких говора, па и сврљишко-заплањског дијалекта, а што се може пратити кроз читаво дело.

Вокално *л* има један рефлекс – *лџ*, који је једна од основних карактеристика сврљишко-заплањског говора, а који ауторка обележава са *л'*, нпр. *сл'за, сл'нце*.

Када је реч о сугласницима, специфично је то што сугласник *x* такође има веома нестабилну артикулацију с обзиром на то да се губи и у иницијалној (*ајде, аљину, оћу, ране, ладно*), у медијалној (*греови, довати*) и у финалној позицији (*постоја, донесо, њи, би*).

Изостају специјално јотовање (*дојде*), као и ново јотовање у одређеним категоријама (*снопје*), а нарушени су и резултати старог јотовања (*одомен*).

На основу обрађене грађе, може се закључити да фонетски дијалектизми у роману *Преображење* у великој мери одговарају сврљишко-заплањском дијалекту, осим у оном делу романа који је писан стандардним језиком, а који се односи на говор лекара и других ликова који припадају урбаној средини. То нам говори о језичкој карактеризацији ликова и њиховом обликовању тако да се дијалекат приписује говорницима руралне средине, односно необразованим говорницима, а да је стандардни језик својствен образованом становништву, односно припадницима урбане средине. Међутим, у овом роману главна јунакиња доживљава својеврсни преображај, не само у духовном смислу, већ и у језичком. Стицањем образовања, културним и духовним уздизањем, јунакиња је све више одбацивала дијалекатски, а усвајала стандардни језички тип. Оно што је занимљиво јесте да се, са по-

¹⁴ Тако и код Н. Богдановића (1979: 47).

вратком у руралну средину, главна јунакиња враћа своје дијалекту. То значи да је он оставио дубок траг у њеној психолошкој слици и да је он јунакињи иманентан. На основу тога може се извући имплицитна порука ауторке да је стандардни језик вештачка творевина и да је он, као такав, наметнут човеку, те да се треба служити дијалектом, као „природним” језичким обликом. Такав закључак ишчитава се и из интервјуа са аутором.

Још једна занимљивост јесте недоследност у обележавању изостављеног вокала. То се може протумачити као ауторкина „игра” са читаоцима ради постизања што већег степена експресивности, или, пак, као несвесно урањање ауторке из света реалности у свет књижевног дела, при чему она запоставља своју ауторску (корективну) функцију и поистовећује се са својим јунацима попримајући њихове језичке особине. С друге стране, можемо претпоставити да то може бити и реална слика развоја дијалекта у којем се постепено губе изворна обележја, што свакако бива и са полугласником.

Цитирана литература

- БЕЛИЋ, Александар. Дијалекти источне и јужне Србије, *Српски дијалектолошки зборник, I*, Српска краљевска академија, Београд, 1905.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. Говори Бучума и белог Потока. *Српски дијалектолошки зборник, XXV*, Институт за српскохрватски језик, Београд, 1979.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко, Јордана Марковић. *Практикум из дијалектологије*. Ниш: Филозофски факултет, 2000.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. Говор Алексиначког Поморавља. *Српски дијалектолошки зборник, XXXIII*, Институт за српскохрватски језик, САНУ, Београд, 1987.
- ИВИЋ, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*. Друго издање, Нови Сад: Матица Српска, 1985.
- ИВИЋ, Павле. *Српски дијалекти и њихова класификација*. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
- МАРКОВИЋ, Јордана. Говор Запања. *Српски дијалектолошки зборник XLVII*, Институт за српски језик САНУ, Српска академија наука и уметности, Београд, 2000.
- ТОМА, Пол Луј. *Говори Ниша и околних села*. Ниш: Просвета, 1998.

Извор

ЛОВИЋ, Виолета. *Преображење*. Ниш: Медивест, 2011.

Sara N. Nemat

**PHONETIC DIALECTISMS AS A CHARACTERISTIC
OF VIOLETA JOVIĆ'S LITERARY ART STYLE IN THE
NOVEL *PREOBRAŽENJE***

The subject of this paper is the examination of the features of phonetic dialectisms on the example of the novel *Preobraženje* by Violeta Jovic with a review of the literary and artistic features of the work. This paper will aim to analyze the linguistic features of the Svrljig-Zaplanje dialect and to determine possible deviations about them. Also, it will be shown how the characterization of the characters and the motivation of the work were performed through the dialect.

Keywords: serbian language, dialects, Svrljig-Zaplanje dialect, Prizren-Timok dialect area, novel, *Preobraženje*, Violeta Jović.

О ИМЕНИЦАМА СА СЕКУНДАРНИМ ЗНАЧЕЊЕМ НОСИОЦА КАРАКТЕРНЕ ОСОБИНЕ У РЕЧНИКУ СРПСКИХ ГОВОРА ВОЈВОДИНЕ

У раду су анализиране лексеме којима се именују особе са одређеном карактерном особином у српским војвођанским говорима, и то именице коју су у процесу семантичке деривације стекле такво номинационо својство. Грађа за истраживање је ексцерпирана из *Речника српских говора Војводине*, најобимнијег дијалекатског речника у којем је представљена лексика ових говора. С обзиром на тип грађе, значења лексема су посматрана као скуп семантичких компонената. Издвојене су најважније групе именица за које је карактеристична та врста трансформације примарног семантичког садржаја. Такође, описане су одређене специфичности метафоричког и метонимијског преноса номинације на примеру анализираних лексема, а указано је и на ареалну распрострањеност и статус појединих семантичких реализација.

Кључне речи: српски језик, војвођански говори, именице, карактерне особине, семантичка деривација, метафора, метонимија.

1. Увод

Највећи део семантичких реализација које се у одређеном језичком идиому односе на човека именованог према некој карактерној³ особини

¹ nikola.sankovic@isj.sanu.ac.rs

² Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије. Рад представља измењену верзију једног дела семинарског рада из курса *Лексика српског језика* на докторским студијама на Филолошком факултету у Београду, који је рађен под менторством проф. др Рајне Драгићевић.

³ Појмове *карактер* и *карактерни* овде узимамо нешто шире, тако да обухватају и моралне и интелектуалне особине човека, а у складу са дефиницијом основног значења лексеме *карактер* у Речнику САНУ – „скуп битних, изразитих и сталних морално-психичких и интелектуалних особина појединца или заједнице, које се испољавају у погледима и поступцима, у односу према средини, морално-психички лик; природа, ћуд” (уп. ШТАСНИ 2013: 92; МИЛОСАВЉЕВИЋ 2014: 232). У недостатку јаснијег и прецизнијег краћег термина који би обухватао људске особине које се не сврставају у физичке, у овом раду ће бити коришћен термин *карактерне особине*.

настаје било стварањем нове лексеме у творбеном процесу (тј. творбеном деривацијом) било искоришћавањем јединица које већ постоје у лексичком систему за ново, секундарно именовање (тј. семантичком деривацијом). Секундарна номинација заснована је, као и код већине других именичких семантичких скупина, првенствено на метафори и метонимији као лексичким механизмима. Мотиватори полисемичких ширења тог типа најчешће су конотативне семантичке компоненте, а резултат су нова значења постојећих лексема, која се у овом случају односе на носиоце карактерних особина. Када су метафоричке асоцијације подстакнуте конотативним семама, у прототипичним случајевима полазне лексеме припадају класи именица којима се примарно денотирају животиње (и биљке) или човек, а добијене семантичке реализације су експресивно маркиране, и то најчешће негативно (в. ГОРТАН-ПРЕМК 2004: 107). Један број лексема за именовање човека по одређеној особини преузет је директно из страних језика са одговарајућим значењем, док су неке од позајмљеница, после адаптације, ушле у уобичајене творбено-семантичке процесе као мотивне речи у творби нових јединица или као полазне лексеме у секундарној номинацији.⁴

Предмет овог истраживања су именичке лексеме које су у процесу семантичке деривације постале средство за именовање носилаца карактерних особина у српским говорима Војводине. Грађа за истраживање преузета је из *Речника српских говора Војводине*⁵ (РСГВ), у који је ушла углавном лексика са простора шумадијско-војвођанског дијалекта, односно његовог војвођанског поддијалекта, а мањим делом из смедеревско-вршачког дијалекта и других, мањих говорних зона.

Када се узму у обзир све именице у РСГВ са бар једном семантичком реализацијом која се односи на човека као носиоца одређене карактерне особине, може се закључити следеће: а) већина тих именица су моносемичне лексеме; б) најбројније су суфиксалне творенице; в) нешто више од трећине корпуса чине полисемичне речи, и то именице са по два издвојена значења (на носиоце карактерних особина односе се, очекивано, углавном секундарне реализације полисемичних лексема). Дакле, именице анализирани у овом истраживању представљају мањи део (око једне трећине) свих именица којима се именују носиоци карактерних људских особина у РСГВ.⁶

⁴ Основне појмовно-термиолошке поставке у овом истраживању засноване су углавном на двама општим приручницима србистичке лексикологије – *Полисемија и организација лексичког система у српском језику* (ГОРТАН-ПРЕМК 2004) и *Лексикологија српског језика* (ДРАГИЋЕВИЋ 2007).

⁵ Овај речник спада у ред најзначајнијих дела савремене српске дијалектолошке лексикографије. Речничка грађа захвата шири дијалекатски простор војвођанског поддијалекта, који укључује различите мање дијалекатске говоре, односно говорне заједнице, са специфичностима како језичке тако и вањезичке – социјалне и културолошке природе.

⁶ Овом тематиком бавиле су се у два коауторска рада Д. Станић и Ј. Јанковић – „Пејоративни називи за мушка лица у српским народним говорима на територији Војводине” и „Пејоративни називи за женска лица у српским говорима Војводине”. Пејоративима су у

Значење анализираних лексичких јединица посматрано је у овом истраживању као скуп семантичких компонената. Прототипична значења лексема којима се именују носиоци карактерних особина могу се, према тој концепцији, разложити на архисему – 'људско биће', 'особа' и на диференцијалне компоненте, у дефиницијама најчешће представљене одговарајућим придевом са значењем особине (односно већим бројем оваквих придева).⁷ На основу тога су издвојене и анализирани најбројније групе именица са секундарним значењем носиоца одређене карактерне особине.

Циљ истраживања је да се опишу специфичности семантичке деривације са значењем носиоца карактерне особине као циљним садржајем у датом дијалекатском говору: најважније лексичке групе за које је карактеристична таква трансформација примарне семантике, неке посебности метафоризације зоонима и друге лексике, метонимијске трансформације апстрактних именица, ареална распрострањеност и статус одређених семантичких реализација.

2. Значења добијена метафоричким трансформацијама

2.1. Секундарна значења именица које денотирају човека са одређеном карактерном особином најчешће су резултат метафоричког преноса номинације, док су остали механизми полисемије, метонимија и синеодоха, знатно мање продуктивни, као што ће у раду бити показано. Најпродуктивније извориште оних метафоричких трансформација које имају као циљни садржај значење носилаца карактерних особина у РСГВ јесте зоонимска лексика. Зоонимима се именује и највећи број носилаца различитих људских особина, међу којима је доминантна особина умне, интелектуалне ограничености, односно глупости. У РСГВ носиоце те особине именују у својим секундарним реализацијама лексеме *во*, *волина*, *говедо*, *говече*, *гуска*, *коза* (3)⁸, *кокошка*, *коњ*, *коњина*, *магарац* (2a), *магарица*, *мазгов* (2a), *мула*, *овца*,

---

овим истраживањима сматрани готово сви непожељни називи за мушку, односно женску особу.

⁷ Именице којима се означавају носиоци карактерних особина припадају типу лексике чијем семантичком садржају не одговара у потпуности компонентна анализа. Важан део њиховог значења чине апстрактне особине, изражене придевима људских особина, за које понекад није погодна та врста семантичке анализе. Међутим, с обзиром на то да је за истраживање коришћена искључиво речничка грађа, значења лексема представљена су речничким дефиницијама, на основу којих се именичке лексеме могу, мање или више поуздано, разложити на основне семантичке компоненте. Понекад се једини подаци о значењу одређене речи могу добити из дефиниције, јер недостају одговарајући примери којима се илуструје употреба лексеме у датом значењу.

⁸ Број значења у полисемичкој структури у РСГВ наводимо само код оних лексема које имају више различитих значења која се односе на носиоце карактерних особина.

сивоња, теле, ћурак и ћурка. Од осталих карактерних особина у секундарним значењима чланова ове лексичке групе нешто заступљеније су особине: а) злобе: *бештија*⁹ 'зла жена' – „Жена му је права бештија”, *зоља* (2а) 'зла, пакосна жена', *куја* 'зла, рђава женска особа', *кучка* 'зла, рђава женска особа; неморална женска особа', *скот* 'зла, немилосрдна, подла особа' – „Баш је скот кад рођену сестру туче”, *шкорпија* 'зла жена'; б) тврдоглавости: *бедевија* 'висока крупна жена; тврдоглава жена', *магарац* (2б) 'тврдоглав човек', *магаре* 'безобразно дете; тврдоглаво дете', *магарица* 'глупача; тврдоглава жена', *мазгов* (2б) 'тврдоглав човек'; и в) несташности: *зоља* (2б) 'несташна девојчица', *јаре* 'немирно, несташно дете', *коза* (2) 'веома несташна девојчица', *пундрав*¹⁰ 'немирна, несташна особа (обично дете); особа која не може дуго да се задржи на једном месту', *итене* 'дете, дечак (обично несташан, непослушан)' – „Кад пође у школу, валда ће се уозбиљити, а сад је право штене”.

Новија истраживања зоонимских метафора у савременом српском језику, рађена првенствено на грађи из описних речника српског језика (РАНЂЕЛОВИЋ 2012; НОВОКМЕТ 2016; ЈОВАНОВИЋ 2018), потврђују постојање одређених општих карактеристика зоонима у сфери карактерних људских особина: а) метафоричке трансформације засноване су пре свега на конотативним семама, а њихов резултат су готово увек семантичке реализације негативне експресивности (мањег или већег интензитета); б) циљни садржај метафоризације односи се у највећем броју случајева на носиоце особина које се тичу људске интелигенције – умна ограниченост, глупост, и морала – злоба, рђавост и сл.¹¹ С обзиром на то да је у наведе-

⁹ У групу зоонима уврштене су и поједине именице које у основном значењу представљају хиперониме зоонимских лексема: *бештија* 'животиња; звер', *марва* 'зб домаће животиње (обично крупнија рогата стока, говеда)' и *скот* 'четвороножна животиња’.

¹⁰ Основно значење ове лексема према РСГВ јесте 'глиста која као паразит живи у дебелом цреву човека и коња *Oxurus vermicularis*'. Нису одмах уочљиве семантичке компоненте које су могле мотивисати асоцијативно повезивање са несташним дететом / немирном особом. Та веза нешто је јаснија када се погледају примери наведени као илустрација примарног значења ове именице у РСГВ: – „Шта си се узврпољио ко да имаш пундрава”; 'прен' – „Ти, изгледа, имаш пундрава у туру?”. Значење носиоца карактерне особине могло је настати трансформацијом овог типа: животиња која има пундрава је немирна → немирна особа понаша се као животиња која има пундрава → немирна особа је пундрав. У питању је здружено деловање метафоре и метонимије (односно метафтонимија). Друга могућност за извођење значења носиоца карактерне особине јесте његово директно метафоричко повезивање са примарним значењем именице *пундрав*: пундрав је животиња која је 'немирна', тј. која се стално помера, креће → немирно дете / немиран човек је пундрав. У семантичкој структури ове именице, како је она представљена у РСГВ, не постоје компоненте које се односе на начин кретања које би могле мотивисати метафоричке асоцијације.

¹¹ Према истраживању А. Ранђеловић (2012), рађеном на грађи из једнотомног *Речника српскога језика* (РСЈ), метафорична значења зоонима најчешће се односе на носиоце особина злобе и глупости, с тим што је у РСЈ нешто већи број зоонима са секундарним значењем зле

ним истраживањима са различитих аспеката разматрана готово целокупна зоонимска лексика коју региструје РСГВ, као и да се семантичке карактеристике те лексике из овог речника и из дескриптивних речника књижевног језика преклапају у великој мери, што показује и пример најзаступљенијих карактерних особина (глупости и злобе), овде ћемо указати само на извесне разлике у односу на грађу из тих речника.

Неколико зоонима у РСГВ реализује секундарна значења носилаца карактерних особина која нису регистрована у описним речницима књижевног језика: *бумбар/бумбор* 'трома, лења особа'; *вижле* 'спретна, лукава особа' ('ловачки пас')¹²; *eja* 'мудра, довитљива особа' – „Еја једна, све она зна унапред” ('ноћна птица грабљивица, сова'); *jape* 'немирно, несташно дете'; *кер* и *кера* 'прека, љутита, бесна особа'; *пастув* 'похотљив човек'; *пуле* 'дете које је превише привржено мајци' – „Пуле једно, само се држи мами за сукњу” ('магаре', односно 'ждребе'); *пулин* 'сервилна особа, полтрон' – „Он је Живин пулин” ('мали овчарски пас'); *шкорпија* 'зла жена'.¹³ Мотивисаност секундарне номинације у наведеним примерима углавном је транспарентна, заснована је на конотативним семама, које имају исходиште у одређеним карактеристикама наведених животиња, односно животињских врста. У случају лексеме *бумбар/бумбор* полазно је могло бити и зоонимско значење 'трут' и пренесено значење које се односи на физичку особину 'крупно, пуначко дете или, ређе, одрасла особа'. Није потпуно јасна веза између наведених значења лексеме *eja*, јединог зоонима којим се у РСГВ именује особа са изразито позитивном особином. Синоним ове лексеме – *сова*

особе. У најобимнијој студији о зоонимској метафори у српском језику С. Новокмет (2016) такође је утврдио да су ове негативне особине најзаступљеније. Према том истраживању, секундарна значења носилаца карактерних особина „којима је заједничка компонента злобе” реализује преко тридесет зоонима, а приближан је број и зоонимских лексема са значењем особа које се одликују блиским особинама рђавости, покварењаштва и сл. (НОВОКМЕТ 2016: 409–410). Значења особе са смањеним интелектуалним капацитетима реализује више десетина лексема – „на глупост упућује 56 примера [...] док на особину будала [...] у комбинацији са особином глупости, упућује укупно 15 примера” (НОВОКМЕТ 2016: 380). Као најважније карактерне, односно 'духовне' особине које се приписују човеку преко зоонимских лексема Ј. Јовановић (2018: 176) издваја особину глупости и „општу негативну карактерну црту која припада сфери моралности и могла би се подвести под ЗЛОБУ/РЂАВОСТ/БЕЗОБЗИРНОСТ/НЕМОРАЛНОСТ”. У примарне изворе грађе, поред основних дескриптивних речника, укључена су и два речника жаргона, тако да је број зоонима који денотирају глупу особу (37 лексема) нешто већи у односу на зоонимске лексеме са значењем зле, подмукле, неморалне особе (29 лексема) (ЈОВАНОВИЋ 2018: 176, 178).

¹² У загради иза значења добијеног у процесу полисемичког ширења (и илустрације тог значења) наводи се примарно значење одговарајуће лексеме, односно полазно значење у метафоричком преносу номинације, уколико та лексема није општепозната.

¹³ Неке од побројаних именица (*бумбар*, *вижле*, *кер*, *кера*) регистроване су у речницима књижевног језика са секундарним значењем носилаца неких других особина (углавном карактерних, ређе физичких). Лексему *шкорпија* у значењу које је блиско наведеном даје и *Велики речник страних речи и израза* (уп. НОВОКМЕТ 2016: 306, 406).

не доводи се у описним речницима књижевног језика, као ни у самом РСГВ, у везу са особиним мудрости.¹⁴ Међутим, извесно је да постоји таква веза у менталном лексикону говорника српског језика. То јасно показују реакције на стимулусе *мудар* и *мудра* у АРСЈ, где је лексема *сова* седма реакција по фреквенцији и на основни облик придева *мудар* и на облик женског рода у једнини тог придева – *мудра*.¹⁵

Специфичност у РСГВ представља и приказана лексичка скупина зоонима са придевском компонентом 'несташан'¹⁶ у семантичком садржају, која се не издваја као посебно важна у поменутим истраживањима. Такође, иако не припада прототипичној зоонимској лексици, овде истичемо групу лексема којима се именује тело угинуле (обично крупније) животиње. Те лексеме развијају секундарна значења особа које су склоне нераду, беспослености и сл.: *мрцина* 'рђава, лоша, безвредна особа; ленштина' – „Мрцино једна, само лежиш на том отоману”; *стрвина* 'веома лењ човек, нерадник' – „Иди пробуди ону стрвину да му ја не уђем и да га шиљем на радњу”; *цркотина* 'особа која ништа не ради, ленштина'. Метафоризација је у овом случају, чини се, заснована на имплицитним компонентама значењског садржаја које се односе на непокретност тела угинуле животиње,¹⁷ а део мотивације за овај пренос свакако је и у вези са повећањем степена експресивности, што се постиже спуштањем људског бића на још нижи појмовни ниво од животињског.¹⁸ Уколико наведене лексеме придружимо зоонимима,

¹⁴ Како показује С. Новокмет, углавном на примерима из речника жаргона, овим зоонимом се именује глупа особа, женска особа привлачног изгледа, проститутка итд. (НОВОКМЕТ 2016: 315, 378, 473). Ни код других синонима лексеме *еја* – *буљина*, *јејина* у речницима није регистрована конотативна компонента значења која се односи на особину мудрости.

¹⁵ Највероватније је ова конотативна компонента новијег порекла и резултат прихватања садржаја из других култура, с обзиром на то да се у словенској традицији *сова* не доводи у везу са особиним мудрости.

¹⁶ Особина означена придевом 'несташан', као и блискозначним придевом 'немиран', најистакнутија је карактерна особина чији је носилац дете и, према речничким дефиницијама, налази се у семантичком садржају још десетак именица у РСГВ.

¹⁷ На асоцијативну везу између 'некретања' и особине лењивости указује и пример из призренског говора, где се лексема *крл'а*, у значењу 'паћ', реализује као негативна квалификација човековог односа према раду (в. МИЛОСАВЉЕВИЋ 2014: 234).

¹⁸ Исто примарно значење као наведене именице има и лексема *црканица*, у чијој полисемичкој структури, према РСГВ, нема очекиване семантичке реализације која се односи на лењу особу. Међутим, израз који је наведен уз ову именицу – *вући се као црканица* 'понашати се безвољно, лењо', указује на исту асоцијативну везу која је довела до развоја таквих секундарних значења. Семантички блиска наведеним лексемама је и именица *мрљедина*, која у РСГВ има значење 'лења особа, ленштина'. Ова именица се уклапа у варијантни низ лексема *мрљедина*, *мрлина*, *мрљина*, са значењем 'леш', које се могу пронаћи у другим речницима српског језика. У речнику П. Скока ове именице се изводе од глаголског корена *мрл-* (који је служио за творбу речи од глагола *мрети*). Дакле, и овде је у питању исти тип метафоричког повезивања, с тим што примарно значење именице *мрљедина*, односно полазно значење у

поред већ приказаних мањих тематских скупина можемо издвојити и ону која обухвата зоониме са секундарним значењем лење, нерадне особе. Тој групи поред наведених лексема припадају и лексеме *бумбар/бумбор*, *квочка*, *марва*, *трунташ* и *трут*.

Лексема *самсов* забележена је само на једном пункту у значењу 'глуп, блесав човек'. У РСЈ ова лексема има примарно значење 'крупан, велики пас'. Према речнику П. Скока, у питању је турцизам грчког порекла, са прилагођавањем финалне фонеме именицама са формантом *-ов*. Може се претпоставити да је значење регистровано у РСГВ настало метафоричким преношењем номинације¹⁹, с тим што је примарни, зоонимски садржај изгубљен у датом дијалекатском говору или није ушао у речничку грађу.²⁰

На значај ове лексичко-семантичке групе указују и одређени подаци о ареалној распрострањености, који се могу добити из речничког чланка у РСГВ. Наиме, иза потврда за неко значење у овом речнику наведене су скраћенице за пунктове на којима је то значење забележено.²¹ То можемо сматрати индиректним обавештењем о статусу одређених лексема, односно појединих лексичких значења, у оквиру целог поддијалекта. И према том критеријуму зооними су најзначајнија лексичка група у сфери карактерних људских особина. Они чине готово половину лексема које су у одговарајућим семантичким реализацијама потврђене на пет и више различитих пунктова. Значајну распрострањеност, према наведеном критеријуму, у значењима која се односе на човека са одређеном карактерном особином, имају зоонимске лексеме *ћурка* (18 пунктова), *кобила* 'жена, обично крупна, груба; неморална жена' (16); *шуша* 'неспособна, безвредна особа; особа без имало угледа, ништарија' ('крава, коза или овца без рогова') (15), *скот* (13), *гуска* (12), *коњ* (11), *бештија* (10), *цукела* (9), *коза* (8), *магарац* (7), *кукавица*, *мазгов* и *штене* (6), *ајгур*, *во*, *лисица*, *трут* и *ћурак* (5 пунктова).²²

метафоричкој трансформацији, није забележено у РСГВ.

¹⁹ У различитим истраживањима уочена је асоцијативна веза између семантичког поља интелигенције и одређених физичких особина (нпр. крупне грађе) (уп. нпр. НОВОКМЕТ 2016: 380; ЈОВАНОВИЋ 2018: 183).

²⁰ У српском призренском говору, где ова лексема има форму ближу изворној – *самсон*, регистрована су оба значења – 'велики пас', односно 'неотесан, груб човек' (МИЛОСАВЉЕВИЋ 2014: 233).

²¹ У РСГВ је ушла лексика из великог броја извора, који у различитој мери обухватају дијалекатски простор (од једног насеља до целе територије Војводине), те свака лексема (или семантичка реализација) није испитивана на свим забележеним пунктовима. Стога, податак који овде дајемо о броју пунктова, односно ареалној заступљености треба ипак узимати условно.

²² На основу података о броју потврда неког значења може се претпоставити да су у одређеним случајевима пренесена незоонимска значења постала доминантна (нпр. лексема *скот* – незоонимско значење је потврђено на 13 пунктова, а зоонимско на 3 пункта).

2.2. Друга важна група лексема у којој се јавља овај тип метафоричких преноса обухвата именице које денотирају човека и у основном значењу. Семантички најпродуктивнија је подгрупа именица са значењем особе која се бави неким послом, која има одређено занимање, службу или друштвени статус, положај, која врши одређене радње, активности и сл. Лексичка метафора у том случају може бити заснована на различитим семантичким компонентама примарног садржаја: а) на конотативним семама: *беамтер* 'беспосличар' ('чиновник, службеник')²³; *немеш (2a)* 'надмен, охол човек који се понаша заповеднички; умишљени земљорадник, сељак који се понаша господски', (2б) 'лењ човек, онај који живи на туђ рачун' ('ситни угарски племић'); *салашанка* 'проста, примитивна женска особа'; *тутор* 'који све зна најбоље, који свима дели савете'²⁴; *фишкар* 'мудријаш, довитљивац; лукавац, препредењак' ('правни заступник, бранилац; саветодавац у правним питањима'); *џамбас (2a)* 'прека, опака особа', (2б) 'препредењак, превејанац, варалица' ('познавалац коња; трговац коњима; препродавац коња'); б) на различитим диференцијалним семама које се односе на реална обележја особе: *акробата* 'вешт, сналажљив, спретан човек'; *комедијаш* 'шљивција'; *целат* 'непријатељ, злотвор, крвник; бездушна, немилосрдна особа'.

Полазни садржај приликом секундарног именовања особа које поседују неку карактерну особину понекад је и значење човека као носиоца одређене физичке особине. Тај тип метафоризације налазимо код неколико именица у РСГВ: *богаљ* 'неспособна, неспретна особа којој ништа не полази за руком'; *гадов* 'некарактерна, покварена личност' ('ружан човек'); *гузоња* 'дебео човек, често нерадник, готован'; *жвалоња* 'онај који је недорастао, незрео'; *килоња* 'неспособна, слаба, неспретна, спора особа'; *мељов* 'гојазан, дебео човек; тром, лењ човек'.

На највећем броју пунктова потврђена су наведена метафоричка значења лексема *килоња* (10 пунктова), *богаљ* (8), *гадов* (5) – дакле, именица којима се примарно именује човек према физичкој особини.

Од осталих лексичких група са човеком као изворним садржајем у процесу другостепене номинације, издвајамо и групу лексема са значењем одређених родбинских релација, чија одговарајућа секундарна експресивна значења такође настају активирањем сема колективне експресије: *баба* 'плашљив човек, кукавица'; *свекрва/свекрова* 'која се понаша као свекрва, која стално критикује и наређује' и *стрина* 'плашљив човек, кукавица, страшљивац'.

²³ Није потпуно сигурно да постоји асоцијативна веза између примарног и секундарног значења. Могућој повезаности ових значења у прилог иде и значење лексеме *беамтер* у РСАНУ: 'службеник у канцеларији (често с потцењивањем)'.

²⁴ Основно и прво секундарно значење у РСГВ су: 1. 'лице које се брине и стара о малолетним и хендикепираним особама'. 2. 'световна особа која се брине за цркву и црквене ствари'.

Номинација мотивисана стереотипом према одређеној етничкој заједници веома је слабо заступљена у грађи из РСГВ. Притом, основна значења етнонима углавном нису навођена: *циган* и *циганин* 'непоштен, рђав човек', *чивут* 'штедљива особа, тврдица'.²⁵

2.3. Лексеме са основним значењем предмета развиле су значења носилаца карактерних особина метафоричким преношењем мотивисаним семантичким компонентама које се односе на њихову намену, функцију, начин израде, облик, састав, изглед и сл.: *балван*, *будак* и *буздован* у значењу 'прост, неотесан, глуп човек', *крискиндла* 'девојка која воли да се кинђури'²⁶, *опирача* 'женска особа лошег карактера' ('крпа којом се пере посуђе'), *отпадина* 'особа која не живи у складу са друштвеним нормама' ('отпадак од дрвета које се цепа, сече, теше и сл.'), *ћускија (3)* 'глулак' – „Е баш је ћускија: сто пути да читаш једну песму, не да утуби ни први ред”, *ћускија (5)* 'пијанац'²⁷, *чегрталка* 'особа која много прича, брбља', *шило* 'продорна, окретна, способна особа; немирно, несташно дете'. Код појединих лексема, као што су *опирача*, *отпадина*, *шило*, *чегрталка*, лакше се уочавају семантичке компоненте примарног значења које су биле подстицај за развој наведених метафоричких значења. Извесне заједничке одлике денотата, односно заједничке семе, могу се пронаћи код четири именице које реализују значење интелектуално ограничене, глупе особе. Уочљиве су, на пример, карактеристике какве су спољашња грубост, необрађеност, 'неотесаност', физичка тежина, тврдоћа, затим – посебно када су у питању

²⁵ Слично је и у речницима књижевног језика – Ј. Јовановић (2012: 93) наводи потврду само за лексему *Циганин* са значењем заснованим на колективном стереотипу.

²⁶ Примарно значење и једно од секундарних значења ове именице су: 1. 'бомбона умотана у украсни папир, којом се кити јелово дрво за Нову годину или Божић'; 2. б. 'одсечено јелово дрво које се искити за Нову годину или Божић'. Значење носиоца карактерне особине може се извести из наведеног секундарног значења: накићена јелка → накићена, накинђурена девојка → девојка која воли да се кити, кинђури. Међутим, подаци о местима на којима су потврђена значења ове лексеме не иду у прилог таквој претпоставци. Наиме, примарно значење потврђено је у истим местима као и значење носиоца особине, док је значење 2б потврђено само у једном месту, различитом од осталих, што посредно упућује на примарно значење као на изворно у овом метафоричком преносу номинације.

²⁷ Значења лексеме *ћускија* која се односе на карактерне особине могла су настати преко поредбених фразеологизама као што су *глуп као ћускија* (РСЈ), односно *тупав ко ћускија* (РСГВ) и *пијан као ћускија* (РСЈ). У РСГВ значење ове лексеме које се односи на глупу, ограничену особу уобичајеније је и потврђено је на више места, док је значење 'пијанац' забележено на једном пункту. Метафоричка веза између лексема *ћускија* и *пијанац* јаснија је када погледамо и поредбене фразеологизме са придевом *пијан* као основном поређења који су регистровани у РСАНУ: уз придев *пијан* наводе се и изрази *пијан као батина/клада/летва/метла/пањ/секира/ћускија*. Поредбени чланови фразеологизама су, дакле, углавном издужени предмети који не могу остати у усправном положају без ослонца, односно који након губитка ослонца доспевају у хоризонтални положај. На основу тога се остварује асоцијативна веза са понашањем човека који је у пијаном стању.

алатке и оружје – једноставност израде и могућност да се њима удара приликом примене.²⁸ Није извесно у којој мери су побројана својства предмета важна у сваком појединачном случају преноса номинације на човека.

У ову лексичку скупину може се сврстати и турцизам *токмак*, према РСЈ – 'маљ, бат; топуз'. Предметно значење није регистровано у РСГВ, где је именица *токмак* дефинисана само као 'блесав човек, простак, незналица, глупан'.²⁹

Што се тиче ареалне распрострањености, судећи по броју пунктова на којима су забележене, у одговарајућим значењима широко су заступљене именице *будак* (17 пунктова), *шило* (10) и *ђускија* у значењу 'глупак' (9).

2.4. Неколико семантичких реализација које се односе на човека као носиоца карактерне особине настало је преношењем номинације са натприродних бића из сфере митологије и религије. Метафоризација је мотивисана семантичким компонентама које су засноване на представама припадника језичког колектива о особинама бића у чије постојање се верује (или се некад веровало): *аждаја* 'зла, опака жена'; *ала* 'прождрљив, незасит човек'; *анатемњак*³⁰ 'несташко, обешењак'; *анђео/анђо/анђев* 'особа анђеоских особина – оличење лепоте, љупкости, добротe и сл.'; *вештица* и *караконџула*³¹ 'зла жена'; *враг*, *дракул* и *ђаво* 'живахна, несташна особа, шаљивчија, враголан'; *сотона* 'зла особа'. Грађа показује да су нешто фреквентније лексеме којима се примарно именују натприродна бића као оличење зла, а секундарно зле особе. Поред тога, блискозначне лексеме *враг*, *дракул*, *ђаво*

²⁸ Неке од наведених заједничких карактеристика предмета који се асоцијативно повезују са глумом особом издаваја Ј. Јовановић (2018: 386).

²⁹ Везу између конкретног и метафоричког значења ове лексеме налазимо нпр. у српском призренском говору, где је именица *токмак* развила и значење човека са одговарајућом физичком особином, посредством којег је могло настати и пренесено значење слично оном у РСГВ (в. МИЛОСАВЉЕВИЋ 2014: 232). Ова врста секундарног именовања добро се уклапа у поменути модел метафоризације у који улазе предмети једноставне израде што служе за ударање, тако да значење регистровано у РСГВ није морало настати преко физичке особине. Понекад није извесно како су настала савремена метафоричка значења појединих лексема страног порекла – да ли семантичким ширењем у оквиру лексичког система српског језика, после адаптације, или директним преузимањем тих значења из страног језика и другостепеним формирањем метафоричког односа у оквиру полисемичке структуре. Такав је нпр. случај лексеме *дудук*, чије се значење са особом као денотатом – 'глуп, ограничен човек' изводи из појединих карактеристика предмета који ова лексема примарно означава – 'свирала без писка' (уп. ШТАСНИ 2013: 94; ЈОВАНОВИЋ 2018: 385). Међутим, у турском језику лексема *düdük* у одређеном регистру (који је у савременом турско-српском речнику (ЋИНЂИЋ 2014) означен као 'арго') има значење особе – 'дудук, клипан, звекан'. На могуће директно преузимање метафоричког значења из турског језика упућују и одређени дијалекатски говори српског језика у којима ова лексема није забележена у значењу предмета.

³⁰ Примарно значење ове лексеме у РСЈ је 'нечастива сила, зао дух, ђаво'.

³¹ У РСГВ није регистровано основно значење ове лексеме – 'вештица, авет, утвара' (РМС).

и *анатемњак* активирањем других, перифернијих сема³² реализују метафоричка значења носилаца оних особина које се могу сматрати позитивним или неутралним.

2.5. Називи биљака семантички су непродуктивни за овај тип другостепеног именовања човека:³³ *буква* 'прост, неотесан, глуп човек' – „Јао, букво једна, јел чујеш како ти толмачи“; *кртигуз*³⁴ и *чичак* 'досадна, наметљива особа'; *тиква* 'глупак, глупан, будала'³⁵. Семантичке компоненте примарног садржаја којима су мотивисане наведене фитонимске метафоре углавном не спадају у семе колективне експресије, већ се махом односе на физичке, материјалне одлике одређених биљних врста. На основу тога може се закључити да процес метафоричке трансформације код фитонима (са човеком као циљним садржајем) често функционише на сличан начин као код предмета или материје, а не као код зоонима, са којима се називи биљних врста често сврставају у исту групу.

2.6. Неколико именица које примарно означавају материју развиле су такође одговарајуће семантичке реализације које су предмет ове анализе. Асоцијативна веза између секундарног значења лексеме *жеравица* 'окретан, вредан, темперамант човек' – „То ти је жеравица од човека“ и њеног примарног значења: 'усијани остаци чврстог горива' настала је на основу једне од основних карактеристика наведеног појма – усијаности, врелине, топлоте. Метафоричко повезивање вреле материје са човеком који је темперамант или окретан успостављено је, ако се у обзир узме разлагање садржаја на семантичке компоненте, преко појединих заједничких сема које деле придеви *темперамантан*, *окретан* и *врео*, *врућ* у одређеним значењима.³⁶ Именица *жеравица* је највероватније лексикализоване деминутив (уп.

³² То су семантичке компоненте којима су мотивисани и творбени процеси код лексема *враголаст*, *ђаволаст*, *враголан* и сл., а које се не наводе као семантички елементи основног значења.

³³ Ј. Јовановић (2012: 89) истиче да се у описним речницима експресивна вредност фитонима региструје обично у склопу различитих израза.

³⁴ Значења лексеме *кртигуз* (1, 2) односе се на врсте чичка. Као мотивација за секундарно именовање послужиле су вероватно семе које нису експлициране у дефиницији, а које се тичу могућности те биљке да се лако закачи, залепи за нешто или неког и да на тај начин смета, 'досађује' (уп. у РМС фразеологизам 'прилепио, прикачио се као чичак уз пасји реп *каже се ономе ко је наметљив, досадан*'). Значајан експресивни потенцијал ова именица поседује и захваљујући својој формалној страни, гласовном склопу, односно творбено-семантичкој структури императивне сложене. Од свих наведених лексема из ове групе, именица *кртигуз* је најшире посведочена у одговарајућем значењу – на 9 пунктова.

³⁵ Значење носиоца особине добијено је синегдохом преко метафоричког значења *тиква* (3а) 'глава' (уп. ШТАСНИ 2013: 101).

³⁶ Поред наведених придева, могу се издвојити семе, односно неправи синоними, као што

у РСГВ одредницу *жерава*), па је могуће да извесни остатак деминутивно-хипокористичног значења који носи формант *-ица* додатно потврђује афирмативни став према особи која се именује на тај начин. Изразито афирмативно пренесено значење има и лексема *мелем* 'који је пун доброте, блажности, племенитости' – „Лаза је био мелем”.

Није потпуно транспарентна веза између значења која се у РСГВ приписују лексеми *куља*: секундарно 'неодлучан, стидљив човек, млакоња' – „Не волем кад је човек куља, него да приповеда, да буде паметан”, и примарно 'јело од куваног кукурузног брашна'. Метафоризација лексема са значењем јела не даје често реализације које се односе на човека. Уколико су наведена значења асоцијативно повезана, могуће је да њихову везу треба тражити у одређеним карактеристикама материје која чини јело – густини, житкости, односно недостатку чврстине, тврдоће (меком материјом именује се човек без чврстине, мек, млак човек).³⁷

Лако су уочљиви елементи семантичког садржаја који су били мотиватори ширења полисемичке структуре у случају лексема *ђубре* 'зла, некарактерна, непоштена особа', *поган* 'поковарена, опака, рђава особа' ('измет'), *отров* 'зла, опака, опасна особа'. Човеку се приписују негативне моралне особине његовим довођењем у појмовну везу са материјом према којој типски представник језичке заједнице има одређену одбојност или је сматра опасном, чиме се постиже изразита деградација људског бића.

3. Значења настала деловањем метонимије и синегдохе

3.1. Као што је већ поменуто, метонимија и синегдоха као механизми ширења полисемичке структуре имају слабу продуктивност у овој класи именица. Значења настала преко ових лексичких механизма веома су слабо заступљена и забележена су на малом броју пунктова. Метонимијске трансформације карактеристичне су пре свега за поједине апстрактне именице које примарно реализују значења стања или особине. Према типологији метонимијских транспозиција коју даје М. Ковачевић (1999: 178–188) преноси овог типа сврставају се у каузалну метонимију. По метонимијском моделу 'стање/особина → носилац стања/особине' реализује се секундарно значење лексема *безбрига* 'безбрижан човек, веселац' – „Пусти њега он је

су *живахан, страстан, страствен, ватрен* итд., које налазимо у дефиницијама ових речи у описним речницима. То су махом компоненте које се тичу брзине и интензитета емотивног или физичког реаговања неке особе.

³⁷ У прилог оваквој мотивисаности метафоричког преноса може се навести и пример лексеме *пекмез*, која у РСАНУ има секундарно значење *слабашина, нејака особа, слабић, мекушац* (у физичком и карактерном смислу). На представу о пекмезу као нечему што није тврдо, чврсто – указује и његова етимологија у турском језику. Према речнику П. Скока, форманти ове лексеме су придев *реқ* 'тврд' и негативна постпозиција *-mez*.

права безбрига” и *небрига* ’особа која се ни за шта, ни о коме не брине’. У ову скупину може се сврстати и лексема *горопад* ’који бесни, који се љути’ (’бес, љутња’), са примарним значењем емоције, односно стања (који се због учесталости испољавања транспонују у категорију особине).

Најбројнија али и семантички најразуђенија скупина лексема обухвата апстрактне именице са примарним значењем одређене активности, поступка, понашања и сл.: *заврзлама* ’сметењак, шепртља’ (’збрка, пометња’); *измотација* ’жена која се измотава’³⁸ (’неозбиљан поступак, шала’); *керефека* ’луцпрда’, тј. ’луцкаста, неозбиљна, непредвидива особа’ (’измотавање, крвелење, лудорија’); *несрећа* ’особа која својим понашањем прави проблеме’ – „Тај је несрећа једна, напије се и лумпује и свашта ради”; *опсена* ’кокетна женска особа’ (’варка, обмана, превара; трик, чаролија’); *петљавина* ’неспретна особа’ (’неспретно, наопако урађен посао’). Нешто је сложенија мотивисаност секундарног именовања у случају лексеме *дремеж* ’лењ човек’, са апстрактном основном реализацијом ’сањивост, поспаност’. Може се претпоставити да је повезаност наведених значења остварена преко нереализованог (или незабележеног) значења *сањив, поспан човек, поспанко*, тако да је веза тог значења са примарним значењем лексеме *дремеж* метонимијска, а веза са њеним секундарним значењем метафоричка.

Изван класе примарно апстрактних именица метонимијско именовање човека према карактерној особини добијено семантичком деривацијом изузетно је ретко. У грађи из РСГВ ту врсту проширивања семантичке структуре проналазимо код именица са примарним значењем предмета (који је у ванјезичком односу блискости са особом која се именује). Овај тип метонимијског преноса одликује недостатак регуларности и негативна експресивност циљног садржаја. Тако се именицом *чутура* погрдно означава ’пијандура’, тј. ’особа која често и много пије алкохолна пића, која се често опија’,³⁹ а лексемом *конђа* именује се ’оштроконђа’, тј. ’зла, опака жена’ – „Кад хоће да нагрде неку жену, кажу јој: *Та конђа!*”. Примарна семантика именице *конђа* везана је за предмете које користе жене: (1а) ’мали дрвени обруч пресвучен тканином око кога удате жене обавијају косу’, односно (1б) ’уметак од косе, вуне и сл. који замењује природну косу’.

Нетипичност наведених метонимијских трансформација огледа се у њиховој недовољној регуларности или нерегуларности, малом броју при-

³⁸ Речничка дефиниција секундарног значења које се односи на човека упућује на глагол *измотавати се* као на могућу мотивну реч у творбеном процесу. Иако постоји јасна веза између глаголске лексеме и наведеног значења (хибридне) творенице *измотација*, највероватније је ово значење добијено семантичком деривацијом (заснованој на метонимији), јер, како наводи И. Клајн (2003: 250–251), суфикс *-ација* „означава глаголску радњу, с тим што, као и увек код именица ове врсте, многе накнадно добијају и предметно или апстрактно именичко значење”.

³⁹ О реткости и нерегуларности овог типа метонимијског преноса говори и податак да ни у грађи из описних речника књижевног језика нема другог примера, изузев лексеме *чутура*, који би био потврда за исти тип метонимије (в. ЈОВАНОВИЋ 2018: 210).

мера који их илуструју у РСГВ, односно малом броју пунктова на којима су потврђени (свака реализација само на по једном пункту), затим у експресивном циљном садржају и могућој ограничениости на одређене парадигматске облике именице, тако да се за неке од наведених примера не може са сигурношћу тврдити да спадају у лексичку метонимију (уп. ДРАГИЋЕВИЋ 2007: 173).

3.2. У анализираној именичкој грађи синегдоха се јавља само као лексички процес који је удружен са одговарајућим метафоричким повезивањима двају значењских садржаја. Деловање најтипичније синегдохе 'део → целина' може се уочити у полисемичкој структури именица *њушка* 'особа сумњивог морала, протува, нитков; ружна особа' и *тиква* 'глулак, глупан, будала'. Активирање механизма синегдохе омогућено је тиме што обе наведене лексеме имају и метафоричка значења експресивних назива за делове човечијег тела, мотивисана семама положаја и облика (*њушка*), односно облика и садржаја (*тиква*): *њушка* (2) 'предњи део лица код човека, посебно уста и нос', *тиква* (3а) 'глава' (уп. ШТАСНИ 2013: 101; ЈОВАНОВИЋ 2018: 225). Примери именовања човека збирним појмовима *стока* и *марва* – са истим примарним лексичким значењем, али различитим пренесеним значењима: *стока* 'груба, бездушна особа' и *марва* 'особа лошег карактера', односно 'лења, особа, нерадник' – могу се посматрати као резултат заједничког деловања метафоре засноване на конотативним семама и синегдохе 'целина → део' (в. ЈОВАНОВИЋ 2018: 229).

4. Закључне напомене

Анализа лексичке грађе из *Речника српских говора Војводине* потврдила је универзалност одређених карактеристика полисемичког ширења именица којима се секундарно денотира човек са неком карактерном особином. Може се закључити да прототипична именица са секундарним значењем носиоца карактерне особине у испитиваним дијалекатским говорима примарно означава или животињу или човека, и да реализује значење у домену човекових моралних особина (злоба, рђавост) или интелигенције (глупост). Вероватно ће то потврдити и друга истраживања овог сегмента лексичког система у различитим говорима српског језика. Доминантност зоонима у овој сфери показује и њихова најшира ареална заступљеност у одговарајућим значењима. Највећи број реализација добијених преносом номинације са човека регистрован је код лексема са примарним значењем особе која има неко занимање, службу или друштвени статус, док су ареално најзаступљеније лексеме чије се непренесено значење односи на носиоца физичке особине. Друге важне лексичке групе које су уобичајени извори

метафоричких асоцијација овог типа, обухватају именице које примарно денотирају предмете, натприродна бића, биљке и материју. Фитоними су изузетно семантички непродуктивни за овакво другостепено именовање човека и њихова метафоризација се битно разликује од зоонимске. Метонимијска значења карактеристична су за апстрактне именице са значењима поступка, активности, понашања и сл. или одређеног стања и особине. Одликује их слаба регуларност или нерегуларност и мали број потврда у РСГВ. Синегдоха као лексички механизам јавља се само у понеком примеру, и то удружено са метафоричком трансформацијом.

Цитирана литература

- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. *Полисемеја и организација лексичког система у српској језику*. – 2. изд. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- ЈОВАНОВИЋ, Јована. „Културни стереотипи у лексичком фонду српског језика и лексикографски опис колективно експресивних лексема у дескриптивном речнику”. *Караџић* 4 (2012): стр. 78–95.
- ЈОВАНОВИЋ, Јована. *Лексика погрдног значења у именовању човека у српском језику* (необјављена докторска дисертација). Београд: Филолошки факултет, 2018.
- КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Други део. Суфиксација и конверзија*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике, Матица српска, Институт за српски језик САНУ, 2003.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. „Метонимија и синегдоха”. *Српски језик* IV/1–2 (1999): стр. 171–203.
- МИЛОСАВЉЕВИЋ, Тања. „Метафоричка номинација човека у српском приречном говору”. *Српски језик, књижевност, уметност*. Књига 1: Вишезначност у језику (2014): стр. 229–239.
- НОВОКМЕТ, Слободан. *Семантичка анализа лексема које означавају животиње у савременом српском језику* (необјављена докторска дисертација). Београд: Филолошки факултет, 2016.
- РАНЂЕЛОВИЋ, Ана. „Метафорична значења зоонима која се односе на људске особине”. *Наш језик* XLIII/3–4 (2012): стр. 89–105.
- ШТАСНИ, Гордана. *Речи о човеку*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2013.

Извори

- АРСЈ: Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. *Асоцијативни речник српског језика*. Београд: Београдска књига, 2005.

- ЋИНЋИЋ, Марија. *Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI. Нови Сад: Матица српска (I–III и Загреб: Матица хрватска), 1967–1978.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XX. Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за срп(скохрват)ски језик, 1959–2017.
- РСГВ: *Речник српских говора Војводине*, 1–10. Нови Сад: Матица српска, 2000–2010.
- РСЈ: *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- СКОК: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knjige 1–3. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1973.

Nikola M. Sanković

NOUNS WITH SECONDARY MEANINGS USED IN NAMING PEOPLE WITH SPECIFIC PERSONALITY FEATURES IN THE DICTIONARY OF SERBIAN SPEECH IN VOJVODINA

The aim of this paper is to analyze the lexemes of the Serbian speeches in Vojvodina whose secondary meanings are used in naming people with specific personality features. The research material was excerpted from the most prominent dialect dictionary in which the lexemes of these speeches are presented. The most important noun groups were distinguished according to the transformation potential of their primary lexical meanings. Given the type of material we analyzed, the lexical meanings were viewed as a set of semantic components. Also, a description of metaphorical and metonymical transfers were given on the examples of the analyzed lexemes.

Keywords: Serbian language, speeches in Vojvodina, nouns, personality features, semantic derivation, metaphor, metonymy.

ПОСТПОЗИТИВНИ ЧЛАН И ДЕМОНСТРАТИВНЕ ЗАМЕНИЦЕ У УРБАНОМ ПИРОТСКОМ ВАРИЈЕТЕТУ

Рад се бави семантичко-прагматичким особинама постпозитивног одређеног члана и демонстративних заменица у урбаном пиротском варијетету. У дијалектолошкој литератури уобичајено се тврди да постпозитивна чланска морфема има демонстративну и чланску функцију (БЕЛИЋ 1905; СТАНОЈЕВИЋ 1911; БОГДАНОВИЋ 1979; ЋИРИЋ 1983), те да „демонстративне нијансе живе у члану” (ВУКАДИНОВИЋ 1996: 203) без дубље анализе под којим условима се јављају демонстративна и дефинитна (одређена) интерпретација. Показаћемо да постоје контексти у којима је за изворне говорнике урбаног пиротског варијетета прагматички прихватљив искључиво члан или, пак, показна заменица. Наиме, резултати истраживања у којем су испитаници оцењивали прагматичку прихватљивост исказа у задатом контексту на тростепеној Ликертовој скали недвосмислено показују да се чланом маркирају старост у дискурсу референта релационих именица, те јединственост, асоцијативна анафора и генеричке именичке синтагме, док се демонстративне заменице редовно појављују приликом просторног упућивања у контрастивним, те емфатичким неепитетским контекстима.

Кључне речи: одређени члан, демонстративи, урбани пиротски варијетет, старост у дискурсу, јединственост, асоцијативна анафора, генеричке именичке синтагме, контрастивност, емфатичност.

1. Увод. Предмет истраживања

Једна од најспецифичнијих особина крајњих југоисточних говора Србије представља постпозитивни одређени члан. Његова употреба ограничена је на уски погранични појас тимочколужничког и заплањског³ варије-

¹ branimir.stankovic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је настао у оквиру пројекта *Српски језик некад и сад: лингвистичка истраживања* Филозофског факултета у Нишу (бр. 360/1-16-10-01).

³ Постпозитивни члан у заплањском се врло ретко употребљава и нако се у дијалектолошкој

тета⁴, при чему треба нагласити да није обавезујућа за говорнике, каква је ситуација у осталим идиомима тзв. Балканског језичког савеза (детаљније в. следеће поглавље рада). У домаћој дијалектолошкој литератури аутори су сагласни у оцени да постпозитивна чланска морфема има демонстративну и чланску функцију (БЕЛИЋ 1905; СТАНОЈЕВИЋ 1911; БОГДАНОВИЋ 1979; ЋИРИЋ 1983), те да „демонстративне нијансе живе у члану” (ВУКАДИНОВИЋ 1996: 203). У раду ћемо показати да ипак има контекста у којима је говорницима прихватљива искључиво једна или друга категорија. Наиме, на основу анализе транскрибоване грађе и резултата експерименталног истраживања прагматичке прихватљивости исказа у задатим окружењима, може се поуздано тврдити да говорници урбаног пиротског варијетета постпозитивни члан употребљавају да маркирају дискурстаре референте релационих именица, јединственост денотата, генеричке именичке синтагме, те асоцијативну анафору, док се демонстративима служе да обележе контрастивност и експресивност у емфатичким контекстима.

Рад има следећу композицију. У другом поглављу представићемо кратку историју проучавања одређеног члана у балканистици. Треће поглавље посвећено је досадашњим истраживањима односа члана и демонстратива у домаћој дијалектолошкој литератури. Четврто поглавље доноси опис наше језичке и лингвистичке интуиције, те методологије примењене у истраживању. У централном, петом делу рада презентоваћемо резултате спроведеног корпусног и експерименталног истраживања, са детаљним освртом на шест типова контекста у којима изворни говорници бирају једну или другу категорију. Резимираћемо у шестом поглављу.

2. Одређени члан у балканском контексту

Одређени члан представља једну од првих примењених заједничких особина језика који припадају Балканском језичком савезу. Још Јернеј Копитар у пионирском раду „Albanische, walachische und bulgarische Sprache” из 1829. године констатује, између осталог, присуство одређеног члана позиционираног иза именице⁵ у албанском, влашком (румунском) и бугарском

литератури помињу и анализирају његове различите форме и евентуалне семантичке разлике (нпр. *големијат:големити човек*), у транскрибованој грађи веома га је тешко пронаћи, те је немогуће изводити прецизне закључке о семантичко-прагматичким условима под којима се јавља. Овакав је случај са корпусом презентованим у монографији „Говори Бучума и Белог Потока“ Недељка Богдановића (1979), у коме нема ниједног примера са одређеним чланом у грађи из Белог Потока (сврљишки), а забележена је само једна чланована именичка синтагма у материјалу из Бучума (тимочколужнички), *телевизора^в* (БОГДАНОВИЋ 1979: 169).

⁴ У раду ћемо термином *варијетет* реферисати на било коју географски дистрибуирану варијацију језика без обзира на претпостављени ниво класификације.

⁵ Ова констатација је тачна само у случају тзв. голих именица, јер се постпозитивни члан у

језику (КОПИТАР 1829). Више од три деценије касније, бавећи се словенским граматичким, фонолошким и лексичким елементима у румунском, Франц Миклошич се осврће и на одређене језичке појаве у румунском „које је могуће пратити до изворних древних времена” (MIKLOSICH 1861: 6). Један од побројаних феномена⁶ је и „нероманска позиција члана иза именице, непозната и словенским језицима” (ибид.), коју овај аутор констатује у бугарском, румунском и албанском. Притом се Миклошич позива на следеће Копитареве примере из румунског (1) и албанског (2), уз констатацију да је погрешно мишљење Тимотеја Ципаријуа (Timotei Cipariu) (1855) да су бугарски и албански језик члан преузели из румунског (TIMOTEI 1855):

(1) ale ⁷	ta-le	sunt	(рум.)
од ⁸	ваш-одр.члан ⁹	су	
„Ваши су / Они су твоји.”			
(2) jane	të	tu-të	(алб.)
су	одр.члан	твоји-одр.члан	
„Твоји су / Они су твоји.”			

Почеци ареалне лингвистике и дефинисање разлике између појма *језичка породица* (Sprachfamilie) компаративноисторијске лингвистике и новог појма *језички савез* (Sprachbund) контактне лингвистике везују се за предлог број 16 Николаја Трубецкоја изнет на Првом међународном лингвистичком конгресу у Хагу 1928. године (TRUBETZKOJ 1928: 17–18). У њему Трубецкој потоњи појам дефинише као групу језика које карактеришу велике сличности у синтакси и деривацији, са великим бројем заједничких лексема из области културе (Kulturwörter), али без заједничких основних лексема (Elementarwörter), а понекад и без сличности у фонолошком систему. Као пример за језички савез овај аутор наводи управо балканске језике, који се од тада у литератури називају „Balkan Sprachbund”, иако има лингвиста који термине *балканизам* и *језички савез* сматрају непримереним (в. нпр.

поменути језицима јавља иза иницијалног члана именичке синтагме, осим у случајевима када се ради о одређеним класама квантификатора и демонстративних заменица.

⁶ Осим одређеног члана, Миклошич помиње и грађење футура помоћу *velle* глагола (поред глагола *бити* (*буде*) и *има*(*ми*) у словенским језицима) и инфинитива, затим губљење инфинитива, исказивање генитива и датива истом падежном формом, учесталу употребу вокала *ə*, иницијално слоготворно *м* и *н* (у румунском и албанском), замену гласова *н* и *р*, те *р* и *л*, истовремену употребу акцентогених и енклитичких форми личне заменице, те формирање бројева између 11 и 19 помоћу бројева 1–9, одговарајућег предлога и броја 10 (MIKLOSICH 1861: 6–8).

⁷ Сви наредни примери су адаптирани савременим правописним решењима у одговарајућим језицима.

⁸ Глосе у Копитаревим примерима (представљеним у (1) и (2)) наше су.

⁹ одр.члан = одређени члан

WEINREICH 1953; 1958; REITER 1994; HINDRICHS 1999).

Истинским почетком систематског истраживања балканизама сматра се капитално дело „Linguistique balkanique. Problèmes et résultats” Креститјана Сендфилда (Kristian Sandfeld), објављено 1930. године. У њему дански лингвиста анализира стотинак тзв. општих слагања/поклапања (concordances générales) и слагања/поклапања међу појединим балканским језицима (concordances entre différentes langues Balkaniques), у које, поред (гегијског и тоскијског) албанског, (дако)румунског и бугарског, укључује и мегленоромански, арумунски, македонски (*macédo-bulgar*) и новогрчки, уз навођење многобројних примера и из српског, „српско-хрватског” и турског (SANDFELD 1930). Сендфилд износи и нову хипотезу о пореклу балканизама, по којој је грчки, као језик доминантне културе на овим просторима, утицао на све остале језике, што је историјски било „потпомогнуто” византијском, а касније и турском хегемонијом¹⁰. Први на списку побројаних балканизама је постпозитивни одређени члан – иако је новогрчки члан препозитиван и карактерише га и тзв. полидефинитност, односно, може се појавити испред више чланова именичке синтагме, што има својих синтаксичких и семантичких последица¹¹ (в. више у LEKAKOU & KARATSAREAS 2015):

(3) to	megalo to	petrino to	spiti (грч.)
ОДР.ЧЛАН	велика	ОДР.ЧЛАН	камена ОДР.ЧЛАН
	„велика	камена	кућа”

У потоњој балканистичкој литератури постулиран је већи број различитих класификација језика Балканског језичког савеза, уз различите оцене који језици га заиста чине, постоје ли централни и периферни, типични и мање типични, више и мање балканизовани језици итд. (BIRNBAUM 1965; 1983; SCHALLER 1975; SOLTA 1980; JOSEPH 1983; АСЕНОВА 2002; SOBOLEV 2004). Различите су и оцене у погледу особина које можемо назвати балканским, али се на овом списку редовито налази и одређени члан, који је постпозитиван у свим балканским језицима сем грчког и балканског ромског, који такође „показује много од особина карактеристичних за Balkan Sprachbund” (MIŠESKA TOMIĆ 2006: 2, фуснота бр. 4).

Граматиализација демонстратива у одређени члан представља дијакронијску језичку универзалију, што је у типолошким студијама посведочено на огромном броју језика¹² (за семитске, нигеро-конгоанске и језике америчког континента, в. GREENBERG 1978; за романске и германске језике, в. HARRIS 1980). Џозеф Гринберг (Joseph Greenberg) (1978) показује да се

¹⁰ Ова хипотеза спада у теорије тзв. *суперстрата*.

¹¹ Полидефинитне номиналне фразе у грчком имају слободан ред речи, те рестриктивну и интерсективну интерпретацију (LEKAKOU & KARATSAREAS 2015).

¹² Иако има и случајева граматиализације одређеног члана од посесивних заменица, и то у уралским и делу туркијских језика (SCHROEDER 2006).

даља граматикализација демонстратива, тј. одређеног члана одвија у три фазе. После прве фазе, у којој демонстратив постаје члан, следи његова граматикализација у негенерички маркер, након које члан губи семантику одређености и постаје пуки маркер припадности класи именица. Хокинс (HAWKINS 1994), Дисел (DIESSEL 1999) и Лајонс (LYONS 1999) Гринбергов први циклус даље деле на две подетапе, у којој је кључно да демонстратив изгуби деиктички аспект, те да се сведе на чист анафорички маркер. Оно по чему се постпозитивни одређени члан у тимочколужничком (и запаљском) варијетету и македонском језику разликује од осталих балканских језика јесте чињеница да није граматикализован само из једне, већ три класе показних заменица (*тај/овај/онај* → *ат/ав/ан*), те да и даље може имати демонстративну семантику (БЕЛИЋ 1905: 300–308; КОНЕСКИ 1986: 150–154). Са друге стране, за разлику од македонског, употреба одређеног члана није обавезна у анализираним варијететима. Све ове чињенице нам указују на то да је граматикализација члана из демонстратива и даље *in status nascendi*. Као што ћемо показати у поглављу које следи, опаска да члан има и семантику показне заменице је често истицана у дијалектолошкој литератури о тимочколужничком дијалекту још од Белићеве (1905) знамените монографије „Дијалекти источне и јужне Србије”. Остаје, међутим, истраживачко питање: Постоје ли можда контексти у којима су изворним говорницима прагматички прихватљиви само постпозитивни чланови, или искључиво показне заменице?

3. Члан и демонстративне заменице у дијалектолошкој литератури

Већ смо поменули да се у домаћој дијалектолошкој литератури још од Белића (1905) указује на то да је „врло важна особина ових дијалеката (...) употреба демонстративних заменица у значењу члана” (БЕЛИЋ 1905: 300). У поглављу насловљеном „Додатак облицима деκлинације”, Белић се, пре свега, бави питањем историје члана на читавом простору призренско-тимочког дијалекта, постављајући хипотезу да је постпозитивни члан био особина свих његових говора, па тако и јужноморавских, јер је присутан у говору читаве источне Србије и Македоније, али да није немогуће да је члан „могао добити” и под утицајем бугарског језика¹³ (ибид.). Остављајући по страни питање ове реконструкције, осврнућемо се на Белићев опис употребе члана и демонстратива.

¹³ Имајући у виду помињању Гринбергову дијакхронијску универзалију и чињеницу да постоји систематска појава да језици упрошћују деκлинациони систем а демонстративе (или посесиве) граматикализују у одређени члан, СТАНКОВИЋ (2015б) разматра могућност да ни једна ни друга претпоставка нису тачне, већ да се члан појављује као резултат унутрашњих процеса морфолошке симплификације и анализације, посведочених у стотинама других индоевропских и неиндоевропских језика.

„Обично се не чини разлика између употребе члана и демонстративне заменице онако како треба: мисли се да једно искључује друго, а то је нетачно. Ови су дијалекти најбољи доказ за то. У њима се употребљавају показне заменице у истом положају, само – разуме се – не у исто време, и као демонстративне заменице и као члан. Најчешће се, и готово једино, употребљава као члан заменица *тѣ*¹⁴, *та*, *то*. Изгледа по свему, а особито по релативној усамљености примера употребе демонстративних заменица у значењу члана, да се заменица *тѣ* првобитно употребљавала у значењу члана, а да су се неке њене особине пренеле и на друге демонстративне заменице.” (БЕЛИЋ 1905: 300–301)

У наставку аутор указује на то да члановани придеви увек у свом саставу имају и наставак одређеног вида *и* без обзира на то да ли се ради о форми *ат*, *ав* или *-ан*, што „особито лепо показује” да се заменица *т* „употребљава као члан”, а што се не може тврдити за остала два демонстратива (*ов* и *он*)¹⁵, „јер се, када се оне употребљавају уз именице и придеве, још непрестано врло лепо чува њихово показно значење.” (БЕЛИЋ 1905: 301).

„Оне [заменице *ов* и *он*] се стављају насупрот заменици *т*, која такође није још никако изгубила своје показно значење. Према томе: *детѣто*, поред обичног значења *das Kind* значи и *тој детѣ dieses Kind*, док *детѣво* и *детѣно* увек значе *овој детѣ* и *оној детѣ*. И нигде се показно значење ових заменица није свело на право, једино, без икаквих нијанса, чланско значење.” (ибид.)

У петом поглављу рада осврнућемо се на ове Белићеве оцене, показати да је у праву када каже да постпозитивни чланови *ав* и *-ан* увек имају додатну „нијансу у значењу”, а потом покушати да утврдимо у којим контекстима говорници искључиво користе демонстративе, а у ком само постпозитивне одређене чланове. Пре тога ћемо представити ставове изнете у остатку дијалектолошке литературе која обрађује говоре тимочко-лужничке и заплањске зоне, а који нимало не одступају од Белићевих анализа.

Тако Маринко Станојевић у студији „Северно-тимочки дијалекат” пише да се члан „често једначи са демонстративним заменицама, од којих је он и постао”. (СТАНОЈЕВИЋ 1911: 410). Аутор оцењује да је ова појава у севернотимочком дијалекту „свакако врло стара, као што ни губљење номиналних облика није скорашње. Можда се [члан] развио овде самостално, али је могућ и утицај бугарског језика.” (ибид.).

Слично, у раду „О пореклу и особинама пиротског говора (и осталих говора српског југоистока)” Павле Ивић одређене чланове назива заменичким постпозицијама (ИВИЋ 1979: 198), што нам посредно говори о ауто-

¹⁴ Према реиздању Белићеве монографије ЗУНС-а из 1999. године, демонстратив мушког рода једине има (српскословенски?) наставак *-ѣ*.

¹⁵ СТАНКОВИЋ (2015а) показује да се придевским видом не маркира само тзв. прагматичка одређеност, тј. поменутоост или старост у дискурсу номиналног референта, те да је употреба одређеног придевског вида обавезна у случају демонстративности.

ровој интерпретацији члана као демонстратива са другачијом синтаксичком дистрибуцијом од уобичајене, пренонималне. Као и у Белићевој пионирској студији, Ивића пре свега занима начин на који су добијени различити облици наставци трију серија демонстративних заменица – да ли се ради о префонологизацији апсолутним гласовним променама, аналошким процесима или страном, тј. бугарском утицају.

Недељко Богдановић у монографији „Говори Бучума и Белог Потока” пише да је сврха чланске морфеме у овим говорима у детерминисању појмова по степену присутности, односно блискости, и удаљености од лица које говори. „Тај критеријум обухвата како просторну, тако и преносну присутност/познатост предмета о ком се говори, и то тростепеност те познатости (не постоји нешто што би било адекват неодређеном члану у језицима који познају члан)” (БОГДАНОВИЋ 1979: 74). Остатак поглавља „Чланска морфема” аутор посвећује питањима наставака у општем падежу (*брата̀тога, кутѝјуту*), врстама речи иза којих се ова морфема може наћи, те проблему односа облика *паметнијат* и *паметнити*¹⁶. Остаје нејасно о каквој би се „тростепености познатости” могло радити, те одакле тврдња да „не постоји нешто што би било адекват неодређеном члану у језицима који познају члан” када у овим говорима, као уосталом и у остатку српског језичког простора, постоје неодређена заменица *неки/нека/неко* и некардинална, детерминаторска употреба броја *један/једна/једно*, што свакако јесу „адекватни неодређеном члану”¹⁷.

О последњем поменутом питању тзв. номиналне индетерминације Љубисав Ћирић пише у студији „Говор Лужнице”, констатујући да се она у овим говорима „изражава најчешће неодређеном заменицом: детé – *некво́* (или *некојé*) детé (испор. у немачком *ein Kind*, у франц. *un garçon*).” (ЋИРИЋ 1983: 80). Аутор ову зону дели на две области: Лужницу, у којој је уобичајена „детерминација заменичким постпозицијама” и анафорском употребом демонстратива, и лужничко Заплање, у коме се искључиво појављује други облик упућивања, дакле, без одређеног члана. „Системом постпозитивних морфема (...) изражава се и демонстративна функција (...) али то, релативно, ретко бива у конкретној говорној ситуацији. Чешћа је, и то несразмерно, чланска функција (...)” (ЋИРИЋ 1983: 80). Ћирић оцењује да чланску функцију има скоро искључиво постпозиција *-ат*.

„Кад нпр. Лужничанин каже: испи си *ређијуту* да ти не истине (...) он мисли на ракију која је заиста ближа саговорнику, него њему, тј. говорном лицу. Или: малко

¹⁶ Када је у питању семантичка дистинкција између двеју форми (*големијат* и *големити*), односно став Маринка Станојевића (1911) да први облик представља неодређени, а други одређени вид придева, сагласни смо са оценом Богдановића да је међу њима немогуће утврдити „разлику у значењу“ (БОГДАНОВИЋ 1979: 76).

¹⁷ У одговарајућем окружењу употреба неодређених детерминатора је обавезна и у српском језику (в. STANKOVIĆ 2017).

ли се појавиш одовде до *шумакан* ДС, реч је о шумарку који је заиста просторно поједнако удаљен и од говорника и од саговорника. То исто имамо и у примеру: ајде да одведемо *девојчево* у Ваву Рад, *девојчево* (= ово девојче) је просторно најближе говорном лицу. У овим примерима се, дакле, огледа демонстративна функција чланске морфеме. Међутим, у примерима: оне научиле, научиле *овцете*; на бабу купи кожив *момчето*; па препрегне *волатога* ДС и сл. – свуда се ради о већ спомињаним појмовима, познатим а неприсутним. Или, још бољи примери за чланску употребу *т, та, то*: првњо дете ми е тој *Милата*; а тога *Војуту* неје попуштала тај штого умре Рад. И Мила и Воја (властите именице, уз које по правилу не стоји члан, јер су самим тим што су властите довољно и детерминисане) су пре тога спомињани, али не и присутни.” (ЋИРИЋ 1983: 80)

Ово је најдеталнија и, чини се, најпрецизнија анализа¹⁸ употребе демонстратива и постпозитивног члана у досадашњој литератури. Оваква се оцена, нажалост, не би могла дати за опис употребе одређеног члана који у раду „Говор Црне Траве и Власине” нуди Вилотије Вукадиновић. У њему аутор спомиње Белићеве (1905) налазе о географској дистрибуцији одређеног члана, а потом пише да ова категорија „у говору Црне Траве и Власине има двоструку функцију: одређивање присутности/одсутности¹⁹ и удаљености од говорног лица, односно *демонстративну* и *чланску* функцију.” (ВУКАДИНОВИЋ 1996: 197). Након навођења бројних примера у којима је забележен члан (без ширег контекста, што је мањкавост свих наших дијалектолошких радова), аутор само констатује како „ово показује колико су демонстративне нијансе живе у ‘члану’” (ВУКАДИНОВИЋ 1996: 203).

Станислав Станковић (2008) у монографији „Границе призренско-тимочких говора у власотиначкоме крају” објашњава да, попут локалног јужноморавског идиома, власотиначки запањски говор „не зна за постпозитивну употребу демонстративних заменица”, те да су „чланске морфеме забележене на подручју власотиначког ЗГ [запањског говора] (...) у којему се пак, у поређењу са суседним лужничким говорима, само спорадично чују”. (СТАНКОВИЋ 2008: 71–72). Ове су тврдње поткрепљене и одговарајућом картом, на којој су представљене области у којима се употребљава само члан, или само демонстративне заменице, поред граничних области у којима се паралелно користе и једна и друга категорија (ибид.: 96).

¹⁸ Занимљива је тврдња да се употребом члана иза властитих именица маркира поменуто, тј. старост у дискурсу номиналног референта, јер би ово значило да се члан не може употребити приликом њиховог увођења у дискурс. Пуно је језика у којима се члан регуларно појављује и уз *nomina propria* – такав је случај са новогрчким, те колоквијалним немачким и италијанским, између осталог – те уколико је тачно горепоменуто, имали бисмо занимљив случај да је употреба члана уз властите именице регулисана помоћу тзв. јаке и слабе одређености (strong and weak definiteness) (POESIO 1994; CARLSON & SUSSMAN 2005). Аномни рецензент рада напоменуо нам је да се одређени члан употребљава уз властита имена и у ромском језику, на шта се посебно захваљујемо.

¹⁹ Није јасно како то „одсутност” може утицати на употребу чланова, ни када су у питању демонстративне, нити, пак, дефинитне (одређене) интерпретације.

На послетку, у раду „Просторна расподела фреквенције постпозитивног члана у тимочком говору” Теодора Вуковић и Тања Самарцић напомињу да постоји велика просторна варијација у употреби члана у тимочком говору: „Говорници неких села члан користе врло учестало, док га неки говорници не користе уопште.” (ВУКОВИЋ И САМАРЦИЋ 2018: 183). Оне објашњавају да нема података који се од трију облика и колико често јавља у савременом говору, „а још мање о начину његове употребе. За разумевање природе члана неопходно је испитати у којим се условима он јавља, тим пре што се он у тимочким говорима јавља са израженом варијабилношћу чији степен и узроци до сада нису испитивани.” (ибид: 182). Дакле, за разлику од нашег истраживања, у фокусу монографије Станислава Станковића и рада Вуковић и Самарцић је **просторна расподела** фреквенције употребе члана (и показних заменица, код Станковића), а не конкретни **типови контекста** у којима говорници користе искључиво постпозитивни члан или само демонстративе.

Овим је исцрпљен кратки списак радова у домаћој дијалектологији који се, између осталог, баве описом и анализом употребе одређеног члана и демонстратива у говорима тимочколужничке и сврљишкозаплањске зоне. У централном, петом поглављу рада представићемо резултате нашег истраживања, који ће показати да се у урбаном пиротском идиому постпозитивним чланом мармирају старост у дискурсу референта релационих именица, те јединственост, асоцијативна анафора и генеричке именичке синтагме, док се демонстративне заменице редовно појављују приликом просторног упућивања у контрастивним и емфатичким неепитетским контекстима. Пре тога ћемо ћемо образложити на каквој се говорној и лингвистичкој интуицији заснива наше истраживање, те описати примењену методологију.

4.1. Интуиција иза истраживања

Полазна интуиција у истраживању јесте идеја да постоји значајна семантичка разлика између одређеног члана, са једне стране, и демонстратива, са друге. Наиме, два најзначајнија приступа дефинисању одређеног члана у формалносемантичкој литератури крећу или од познатости/поменутог/старости у дискурсу референта именичке синтагме (CHRISTOPHERSEN 1939), или од јединствености номиналног референта у датом физичком или језичком контексту (RUSSELL 1905) (о обама приступима детаљније ће бити речи у потпоглављима 5.1 и 5.2). Суштина и једне и друге групе дефиниција је идеја да се употребом одређеног члана мармира да постоји **један и само један именички референт**, који је стар у дискурсу, једини у датом окружењу саговорника или је на неки други начин могуће закључити шта чини укупни номинални денотат. Из тих разлога логично је очекивати да у овим и сродним контекстима, попут генеричких именичких синтагми и асоцијативне анафоре, говорници преферирају одређени члан уместо показ-

них заменица. Са друге стране, када су у питању демонстративи (нарочито у случају показних заменица *овај* и *онај*), неретко у физичком или језичком контексту постоји **више од једног потенцијалног референта**, па се употребом демонстратива обележава (топикална или фокална) контрастивност (о контрастивности в. више у подсекцији 5.5). Из тих разлога очекујемо да ће се говорници у контрастивном окружењу пре одлучити за показну заменицу, него за постпозитивни члан. Разуме се, овим не искључујемо ни могућност постојања случајева који не представљају ни један ни други крај претпостављеног континуума, што дозвољава говорницима да у истом контексту подесно²⁰ употребе и демонстратив и одређени члан, те о чему ће такође више речи бити у наредном поглављу.

4.2. Методологија истраживања

Наше истраживање заснива се на два метода, корпусној и експерименталној. У првој фази испитивања употребе постпозитивних чланова и демонстратива прегледали смо сву транскрибовану грађу доступну у дијалектолошкој литератури (БЕЛИЋ 1905; СТАНОЈЕВИЋ 1911; БОГДАНОВИЋ 1979; ЋИРИЋ 1983; ЗЛАТКОВИЋ 1988; ВУКАДИНОВИЋ 1996; СТАНКОВИЋ 2008), те досад транскрибовани корпус забележен у оквиру пројекта „Чувари нематеријалне баштине тимочких говора” (2015–2017), финансиран од стране Министарства образовања, науке и технолошког развоја Републике Србије (ЋИРКОВИЋ 2018). Из дијалектолошке грађе ексцерпирано је 127, а из транскрибованог тимочког корпуса нешто више од 850 реченица у којима се појављују постпозитивни чланови и демонстративне заменице. Како смо већ поменули, примери које наши дијалектолози анализирају приликом описа стања у анализираним говорима никада нису дати у ширем језичком контексту (најчешће су ексцерпирани као именичка синтагма или клауза), те је немогуће изводити икакве закључке о томе зашто се говорник одлучио за употребу једне или друге језичке јединице. Кад су у питању транскрибовани текстови, истраживач је у могућности да идентификује услове под којима се јавља неки језички израз, али не и да испита да ли би у истом контексту могао бити у употребљен други, алтернативни језички израз. Према томе, на основу корпусне методе могли смо да проверимо нашу полазну интуицију, описану у претходном потпоглављу, али не и да изнесемо децидиране тврдње о искључивој подесности коришћења одређене категорије у датом контексту.²¹

²⁰ Ово би био најближи превод прагматичког термина *felicity (conditions)* Џона Л. Остина (Jonh L. Austin), творца теорије говорних чинова, којим овај аутор оперише у серији универзитетских и јавних предавања постхумно објављених под насловом „How to do things with words” (AUSTIN 1962: 14).

²¹ Примери из ексцерпиране грађе су коришћени у оригиналу или су адаптирани приликом формулисања задатака (в. објашњење дато у наставку потпоглавља).

Из тих разлога смо у другој фази истраживања применили експерименталну методу, прецизније, методу процене прихватљивости језичког исказа у датом контексту на скали Ликертовог типа са вредностима од -1 до 1 , при чему вредност „ -1 ” означава став „неприхватљиво”, оцена „ 0 ” исказ „полуприхватљиво”, док се вредношћу „ 1 ” изриче став „прихватљиво”. У истраживању је учествовало тридесеторо испитаника (по 15 припадника оба пола), особа млађих од 50 година које су становници Пирота²². Определили смо се за субјекте ове старости, те житеље урбаних градских зона само због сложене природе експеримента, у којој испитаник треба да замисли одређени физички или језички контекст, а затим процени да ли би и у којој мери било подесно употребити неки језички израз. Овакав ниво апстраховања није уобичајена пракса за говорнике, па их може збунити, што води неуспелом експерименту или неадекватном оцењивању прагматичке прихватљивости. Поред овог недостатка, те чињенице да се од испитаника тражи да користе језик „под вештачким условима”, велики проблем у оваквим испитавањима представља факт да један број говорника није навикао на то да сопствени дијалекат види у писаној форми, јер се, под утицајем ригидног прескриптивизма домаће језичке политике (FILIPOVIĆ 2011; FILIPOVIĆ & VUČO 2012; STANKOVIĆ & STEFANOVIĆ 2019), употреба локалног дијалекта своди на неформалну усмену комуникацију. Из истих разлога је врло честа појава беспотребан страх од истраживања, бојазан код испитаника да ће бити исмејани, те да се оцењује њихов степен „непознавања језичке норме”, што неретко води хиперкорекцији (СТАНКОВИЋ 2016).

За сваки од шест типова анализираних контекста (старост у дискурсу, јединственост, генеричност, асоцијативна анафора, контрастивност, емфатичност), припремљено је по шест примера који укључују демонстративе и члан (дакле, по 12 примера). Ово у укупном збиру даје 72 примера, чему треба додати и једнак број филера, резултујући бројком од 144 рандомизирана задатка. Пилот-истраживање са пет субјеката показало је да овако велики број задатака није могуће урадити без замора испитаника, што без сумње води нерелевантним резултатима. Из тих разлога је истраживање реализовано у две сесије, при чему је између двеју сесија направљена пауза од 30 дана. Сви испитаници су изашли у сусрет нашој молби да два пута раде (различито) истраживање, чиме смо, надамо се, добили релевантне резултате, без бојазни да је дошло до евентуалног примовања.

Напоменућемо да циљне реченице представљају адаптације примера из литературе или реченице специјално конструисане за потребе истражи-

²² Из тих разлога се емпиријска сазнања у раду односе, пре свега, на урбани говор Пирота, али би се могло претпоставити да важе за читаву тимочко-лужничку зону, под условом да, када је у питању подесност употребе члана и демонстратива у различитим типовима контекста, не постоји значајна разлика у говорној интуицији међу испитаницима који припадају различитим генерацијама или говорним варијететима, што је у значајној мери потврђено упоређивањем доступне дијалекатске грађе и резултатâ наших експеримената.

вања, те да су све претходно проверене код изворних говорника који нису учествовали у испитивању. Под адаптацијом подразумевамо замену аутентичних чланованих форми синтагмама са показним заменицама (нпр. козата → тај коза) и обрнуто. Сви примери које ћемо представити у петом поглављу рада били су оцењивани од стране наших субјеката. У наредном одељку презентоваћемо добијене резултате и понудити одговарајућу интерпретацију података.

5.1. Старост у дискурсу

Како је већ било речи, у формалносемантичкој литератури се питању дефинисања одређености најчешће приступа из угла поменутиости (познато-сти, старости у дискурсу) или категорије јединствености. Паул Кристоферсен (Paul Christophersen) је дански лингвиста који је први употребу одређеног члана у енглеском повезивао са познатошћу (*familiarity*), објашњавајући је следећим речима: „Говорник мора знати на коју индивидуу мисли; интересантно је да *the*-форме подразумевају да и саговорник то зна, такође.” (CHRISTOPHERSEN 1939: 28). Ову је идеју Ирен Хајм (Irene Heim) касније формализовала у својој семантици промене фајла (File Change Semantics) (HEIM 1983; 1988). И у домаћој литератури се употреба одређеног придевског вида стандардно објашњава појмовима познатости и поменутиости (MARETIĆ 1899; ФЕКЕТЕ 1969/73; СТЕВАНОВИЋ 1986). Иста је ситуација и са употребом одређеног члана у дијалектолошким радовима о тимочколуужничком и сврљишкозаплањском, како је већ представљено у трећем поглављу рада.

Излишно је објашњавати да се старост у дискурсу увек може маркирати и анафорском употребом демонстратива, што важи и за анализиране говоре (на шта је указивао и Ћирић (1983), в. треће поглавље), али и за остале српске дијалекте. Оно што до сада није примећено јесте чињеница да овакво дискурсно понашање, за разлику од апсолутних именица, не показују тзв. релационе именице (*relational nouns*). Себастијан Лебнер (Sebastian Löbner) релационе именице дефинише као именице које имају један референцијални аргумент и један или више релационих аргумената, што их битно разликује од концепта апсолутних именица, које описују своје потенцијалне референте независно од било којих корелата које треба спецификовати (LÖBNER 2015: 3). Тако, на пример, иако именичка синтаagma „женска особа” (која у свом саставу има апсолутну заједничку именицу *особа* и придев изведен од апсолутне заједничке именице *жена*) и релациона именица „ћерка” имају (или могу имати) исту екстензију, „женска особа” је особа женског пола захваљујући особинама (*properties*) којих је носилац по себи, док концепт „ћерка” увек подразумева и релациони однос „дете–родитељ” у својој структури. Релациони односи, поред сродства, подразумевају и концепте

неодвојивог дела (*глава*), друштвеног односа (*шеф*), догађаја (*рођење*), особине (*узраст*), затим апстрактне корелате попут „име” и др. (ибид.).

Реферисање на релационе именице које су уведене у дискурс по правилу се врши помоћу постпозитивног члана. Као илустрација ће нам послужити део из Белићеве (1905) грађе прикупљене у Пироту, забележене према казивању девојке Милке из Тијабаре:

(4) Тетка_[j] си позва царевотога сина у њи, на госје. Он дошэ_а л. Она че га послужи (девоћа). Облекла пембелију, узела такэ_а в послужевник, пембелију. Частила га сэ_а с ракију. Соблекла пембелију, востан, облече плав-модар (востан), па узе плав-модар послужевник, па га послужи сэ_а с кафе [...] Она се изнасадила носад та падла чашата, те се строшила, а тетката_[j] ока по измићаркуту: „буди су ти отпадле рукете, а ти неси ћорава, што не држиш.” (БЕЛИЋ 1905: 425–426) (дискурс-старо)

Говорница прво у дискурс уводи релациону именицу *тетка*, да би потом, у каснијем развоју дискурса, поново реферисала на њу постпозитивним чланом *тетката* (што је у тексту маркирано индексом *i*). У потпуно истом окружењу, за изворне говорнике је прагматички неприхватљиво да анафорски употребе демонстративну заменицу. Наиме, свих 30-оро наших испитаника је оценило потпуно депласираним показне заменице у оваквом контексту (обележено симболом „#”) уколико језички израз нема експресивну интерпретацију (в. објашњење у потпоглављу 5.6):

(5) Тетка_[j] си позва царевотога сина у њи, на госје. Он дошэ_а л. Она че га послужи (девоћа). Облекла пембелију, узела такэ_а в послужевник, пембелију. Частила га сэ_а с ракију. Соблекла пембелију, востан, облече плав-модар (востан), па узе плав-модар послужевник, па га послужи сэ_а с кафе [...] Она се изнасадила носад та падла чашата, те се строшила, а #{ова(ј) тетка}_[j] / {#гај тетка}_[j] / {#она(ј) тетка}_[j] ока по измићаркуту: „буди су ти отпадле рукете, а ти неси ћорава, што не држиш.”

Према томе, (емфатички неутрално) маркирање дискурс-старих референата релационих именица врши се искључиво помоћу постпозитивног члана, а никада анализираним анафорским заменицама. Као што ћемо показати у последњем потпоглављу овог дела рада, анафорске заменице у овом окружењу увек имају и додатно експресивно читање.

5.2. Јединственост

Описујући употребу одређеног члана у енглеском језику, енглески филозоф и математичар Берtrand Расел (Bertrand Russell) препознаје један занимљив феномен, а то је чињеница да се одређеним чланом имплицира јединственост денотата у космосу (RUSSELL 1905), односно, у релевантном контексту, о чему се изводе прагматичке импликације (SZABÓ 2000: 3), и то независно од дискурсног статуса референта, тј. да ли је претходно помнут или не. Илустроваћемо ово на примеру суперлатива, који пресупонира

постојање најмање три именичка референта, међу којима је само један носилац придевом денотиране особине у највећој мери²³. Без обзира на то што укупни номинални денотат није део дискурса, у урбаном пиротском варијетету његова јединственост може бити маркирана постпозитивним чланом, што показује следећа реченица²⁴:

(6) За попа се удала најубавата девојћа у село. (јединствено)

У другом поглављу рада већ смо поменули да се одређени члан у анализиралим говорима не употребљава доследно, те је одатле логично очекивати да ће у истом контексту испитаницима у потпуности бити прихватљива и нечланована синтагма:

(7) За попа се удала најубава девојћа у село. (јединствено)

Међутим, у овом окружењу прагматички је потпуно депласирано употребити неки од демонстратива, тј. анафорских заменица, будући да би се њима маркирала поменутост:

(8) За попа се удала {#овај / #гај / #онај} најубава девојћа у село. (јединствено)

Свих тридесет испитаника је исказ у (8) вредновало оценом –1 у задатом окружењу. Према томе, у урбаном пиротском варијетету јединственост дискурсновог номиналног референта може бити обележена само постпозитивним чланом, а никако и анафорски употребљеном показном заменицом, будући да би она пресупонирала да је укупни денотат већ уведен у дискурс. Приметимо да је у примерима (6)–(8) употребљена апсолутна именица *девојћа*. Дакле, за разлику од поменутости, код које постоји ограничење о оваквој употреби само у скупу релационих именица, приказана веза категорије јединствености и постпозитивног члана односи се и на апсолутне и релационе именице.

5.3. Генеричност

У другом поглављу рада већ смо говорили о Гринберговим (1978) трима етапама граматикализације демонстратива у одређени члан. Како овај аутор описује, након етапе у којој демонстратив постаје члан, следи његова граматикализација у негенерички маркер, да би коначно постао обичан маркер припадности класи именица. Из овога се може извући закључак да су генеричке именичке синтагме маркиране одређеним чланом за време чита-

²³ Из истих разлога синтетички суперлатив и компаратив придева у српском језику имају само облик одређеног вида, без обзира на то да ли је укупни денотат део дискурса.

²⁴ Сви примери за које није наведен извор представљају адаптације примера из литературе или су конструисани за потребе спроведеног истраживања и проверени су код изворних говорника.

вог првог циклуса граматикализације. Постоји и логична позадина овом феномену, а то је чињеница да се генеричним изразима максимизовано упућује на све представнике врсте, па се подскуп јединственог денотата проширује на читав скуп истоврсних референата. И заиста, у језицима са чланом који је и даље у првој фази граматикализације одређени члан је обавезан у генеричким изразима, нарочито када се ради о једнини бројивих именица²⁵:

- (9) L'ordinateur a changé nos vies. (генеричко) (фра.)
ОДР.ЧЛАН компјутер ПОМ.ГЛА.²⁶ променио наши животи
„Компјутер је променио наше животе”

Иако употреба члана није обавезна у тимочко-лужничком, забележено је доста примера у којима се генеричност маркира постпозитивним чланом, што је и очекивано, с обзиром на то да је граматикализација члана из демонстратива и даље у првој фази. Ограничени простором, ову појаву ћемо илустровати двама ексцерпираним примерима:

- (10) Ако быши козата, не быше роговети. (ЗЛАТКОВИЋ 1988) (генеричко)
(11) Бугарите ни брајћа. (СТАНОЈЕВИЋ 1911) (генеричко)

Разуме се, у истом окружењу је потпуно прихватљиво употребити и нечланован израз:

- (12) Ако быши коза, не быше рогове. (генеричко)
(13) Бугари ни брајћа. (генеричко)

Међутим, у генеричким контекстима је потпуно прагматички депласирано употребити демонстративноанафорску заменицу, јер би читава синтагма добила или дефинитну (одређену), или демонстративну интерпретацију, али никако не би могла имати и генеричко читање:

- (14) Ако быши #{тај коза}, не быше #{тиј рогове}. (генеричко)
(15) #{Тиј Бугари} ни брајћа. (генеричко)

Као и у случају јединствености денотата, и примере са генеричким номиналним изразима су сви изворни говорници урбаног пиротског варијетета оценили најнижом оценом –1, пошто би присуство показне/анафорске заменице имплицирало присуство/поменутог референта у физичком или језичком контексту.

25 Небројиве масене именице и множинске форме бројивих именица прве показују тенденцију губљења члана у генеричким изразима. Први случај илустроваћемо примером из немачког, а други примером из енглеског језика:

(1)	Wasser	ist	wertvoll.	(генеричко)	(нем.)
	вода	је	драгоцен		
(2)	Animals	are	precious.	(генеричко)	(енг.)
	животиње	су	драгоцене		

²⁶ ПОМ.ГЛА. = помоћни глагол

5.4. Асоцијативна анафора

Асоцијативна анафора је специфичан облик анафорског реферишућег израза, који има следећа својства:

- „(А) упућује на објекат (референта) који је нов у дискурсу, тј. није експлицитно поменут у претходном контексту;
- (Б) у потпуности може бити интерпретиран референцијално само на основу информација које су уведене у дискурс у ранијим фазама комуникације (...), што оправдава употребу термина *анафора*. Асоцијативна анафора, према томе, јавља се када је реферишући израз интерпретативно зависан од специфичних информација пружених у претходном језичком контексту, а које нису кореференцијалне са неким другим језичким изразом.” (APOTHÉLOZ & REICHLER-BÉGUELIN 1999: 365)

У језицима са чланом асоцијативна анафора је увек праћена употребом одређеног члана. Занимљиво је да исто понашање показује и придевски вид у српском језику. У следећем примеру прво се у дискурс уводи кућа, а затим се говори о крову као делу истог објекта, што је обележено одређеним придевским видом модификатора (асоцијативна анафора маркирана је симболом „iA” у индексу). Употребом неодређеног вида у истом окружењу неопходно би се упућивало на неки други, дискурсни референт одговарајућег израза, који није партитивно везан за реферишуће изразе из претходног контекста:

- (16) [Кућа Петровића]_{iA} била је веома стара. [{Влажни / #Влажан} кров]_{iA} био је прекривен маховином.

Иста је ситуација и са дистрибуцијом одређеног члана, који се мора појавити уз асоцијативноанафорске изразе, јер би у противном израз партитивно имао дискурс-ново читање. Пример (16) на македонском језику глаго би овако:

- (17) [Куката на Петровиќ]_{iA} беше многу стара. [{Влажниот / #Влажен} кров]_{iA} беше прекриен со мов. (мак.)

Потпуно је иста ситуација и са тимочколужничким дијалектом, уз ту разлику да би факултативност члана дозволила да номинална фраза не буде чланована. Ипак, у оваквим окружењима увек би се појавио одређени вид придева, баш као и у остатку српског језичког простора:

- (18) [Кучата на Петровичи]_{iA} била је много стара. [{Влажнити / Влажни / #Влажан} кров]_{iA} бил је прекри(ј)ен сѧс маховину.

У грађи смо наишли на занимљив пример асоцијативне анафоре, у коме се прво помиње брашно, а потом израз *вречете* („вреће”, у којима се брашно складишти), маркиран постпозитивним чланом:

(19) Ако немаш брашно_{иА}, истреси вречете_{иА}. (ЗЛАТКОВИЋ 1988)

Разуме се, асоцијативноанафорски израз могао би стајати и без члана (20), али се никако не би могао маркирати демонстративом/анафорском заменицом (21).

(20) Ако немаш брашно_{иА}, истреси врече_{иА}.

(21) Ако немаш брашно_{иА}, истреси [{#овеј / #теј / #онеј} врече]_{иА}.

Приликом нашег истраживања претпоставка да се асоцијативна анафора може обележити само постпозитивним чланом је у потпуности потврђена за демонстративе *овај* и *онај*, који су редом били оцењивани најнижом оценом. Међутим, у случају демонстратива *тај* шесторо испитаника дало је највишу оцену, 1, док су сви остали испитаници овакву употребу одбацили, оценивши је оценом –1. Разлог овако драстично различитој евалуацији је могућност да се у емфатичким контекстима добије и додатна експресивна интерпретација, што је већ поменуто у потпоглављу 5.1, те о чему ће више бити речи у последњем потпоглављу овог дела рада, 5.6. Пре тога осврнућемо се на феномен искључиве употребе демонстратива у контрастивном окружењу.

5.5. Контрастивност

Контрастивност је појава везана за информацијску структуру исказа, појам који одговара значењу термина *aktuální členění větné* Виљема Матезијуса (Vilém Mathesius) или *Satzperspektive*, тј. функционална реченична перспектива Јана Фирбаса (Jan Firbas). У лингвистичкој литератури се барата већим бројем, мање или више поклапајућих, парова термина којима се дефинише артикулација целокупног исказа – тема:рема, тема:коментар, тема:фокус, пресупозиција:фокус, позадина:фокус, дато:ново, појмовни субјекат:појмовни предикат – при чему се сви они могу класификовати с обзиром на то да ли се информативност неког исказа одређује у односу на реченично/текстуално окружење или у односу на дискурс. Највећи број аутора слаже у погледу употребе појма *контрастни*, који је у лингвистику увео Волис Чејф (Wallace Chafe) (CHAFE 1976). „Појам контрастивног фокуса зависи (а) од неког домена дискурса који већ постоји или који одређује сам оператор фокуса, или (б) од скупа могућности, од којих фокализирани елемент бира један.” (HALUPKA-REŠETAR 2011: 13). Тако, постоји разлика у погледу контрастираног скупа могућности у следећим двама исказима:

(22) Марија је обукла црвену хаљину. (контрастивно)

(23) Марија је обукла црвену хаљину. (контрастивно)

Док се у (22) црвена хаљина контрастира у односу на друге црвене одевне предмете, у примеру (23) контрастира се црвена према хаљинама друге боје.

У пододељку 4.1 већ смо помињали да неретко у физичком или језичком контексту постоји више од једног потенцијалног референта, да се употребом демонстратива може обележавати (топикална или фокална) контрастивност, те да очекујемо да ће се говорници у контрастивном окружењу пре одлучити за показну заменицу, него за постпозитивни члан. Наиме, употреба тзв. логичког акцента на демонстративу увек изазива контрастивне ефекте, што важи за већину језика света, па тако и српски. Било би прагматички потпуно депласирано да у просторији у којој постоји само једна књига изговоримо (24), будући да би контрастивни фокус на демонстративу пресупонирао да постоји макар још један номинални референт:

(24) [у физичком контексту са само једном видљивом књигом]
#Додај му ту књигу. (контрастивно)

Имајући у виду речено, сасвим је логично очекивати да ће се фокализовани демонстративи природно јавити у контрастивним окружењима, што, разуме се, у потпуности важи и за пиротски варијетет:

(25) Додај ми ђу онуј, а не туј праску. (контрастивно)

(26) Додај ми ђу овуј, а не туј праску. (контрастивно)

(27) Додај ми ђу онуј, а не овуј праску. (контрастивно)

Оно што, међутим, није прихватљиво интуицији изворних говорника јесте да се у контрастираном контексту употреби постпозитивни члан:

(28) #Додај ми ђу праस्कуну, а не праскуту. (контрастивно)

(29) #Додај ми ђу праскуву, а не праскуту. (контрастивно)

(30) #Додај ми ђу праस्कуну, а не праскуву. (контрастивно)

Свих 30 испитаника оценило је примере попут (28)–(30) најнижом оценом, –1. Међутим, треба нагласити да употреба постпозитивних чланова није депласирана када се контрастирају разноврсни објекти чија је позиција другачија у односу на учеснике у комуникацији:

(31) Додај ми ђу праस्कуну, а не сливуту. (контрастивно)

(32) Додај ми ђу праскуву, а не сливуту. (контрастивно)

(33) Додај ми ђу праस्कуну, а не сливуву. (контрастивно)

Очигледно је, дакле, да постпозитивни члан нема контрастивну снагу демонстратива у домену читаве синтагме, већ само у уском домену показне заменице, тј. *праस्कуну* ≠ *онуј праску*, али *праस्कуну* = *онуј праску*. Из тих разлога се одређени члан не може појавити у контрастираним окружењима када се пресупонира скуп истоврсних референата, али је прихватљив када се контрастира скуп разноврсних ентитета.

5.6. Емфатичност

На крају потпоглавља 5.1 констатовали смо да се емфатички неутрално маркирање дискурс-старих референата релационих именица врши искључиво помоћу постпозитивног члана, а никада анафорским заменицама. Постоје, ипак, ситуације у којима се анафорски употребљеним демонстративом може маркирати старост у дискурсу, али увек уз додатно експресивно читање, које постпозитивни члан не може добити. Погледајмо следећи пример:

- (34) А: Леле, измићарката, строшила чашуту!
Б: А, море више, {овај / тај / онај измићарка}_i / #измићарката_i...
(експресивно)

Све тридесеторо консултованих испитаника дели интуицију да се у емфатичким контекстима не може појавити чланована именичка синтаagma да има и додатно, експресивно читање, оцењујући овакву употребу оценом –1. Ова додатна нијанса у интерпретацији добија се искључиво анафорском заменицом. У овом смислу постоји паралела и са неодређеним детерминаторима *један* и *неки*. Тако, у одговарајућем окружењу, индетерминација може бити праћена и експресивном, негативном евалуацијом и/или дистанцом (36)–(37), које нема у одсуству детерминатора (35).

- (35) Иван је филозоф.
(36) Иван је један филозоф.
(37) Иван је неки филозоф.

За разлику од стандардне, дискурс-старе анафоре, експресивно читање се у случају тзв. епитета (тј. псеудоанафоре) може добити и чланом и анафорском заменицом:

- (38) Леле, измићарката_i строшила чашуту, јер {будалата_i / [тај будала]_i}
неје видела столицу(ту)!

Конечно, треба приметити да експресивно читање псеудоанафоре произилази не само из употребе демонстратива/анафорика или постпозитивног члана, већ првенствено из евалуативне лексичке семантике самог епитета. Са друге стране, евалуативно неутрални именички референт у примеру (34) (*измићарка*) добија експресивно читање тек када се употреби анафорска заменица, што, као што смо показали, није случај и са чланованом синтагмом.

5.7. Резиме

Ради веће прегледности, у Табели I дати су резултати спроведеног експерименталног истраживања. У одговарајућем пољу наведене су просечне вредности оцена испитаника. Као што можемо приметити, осим асоцијативне анафоре, која може имати и додатну експресивну компоненту приликом

употребе показне заменице *тај* (због чега је, супротно нашој претпоставци, оцењена као потпуно прихватљива од стране шест испитаника), резултати недвосмислено потврђују наше полазне хипотезе.

	Постпозитивни члан	<i>тај</i>	<i>овај</i>	<i>онај</i>
Старост у дискурсу релационих именица	1	-1	-1	-1
Јединственост	1	-1	-1	-1
Генеричност	1	-1	-1	-1
Асоцијативна анафора	1	-0.6	-1	-1
Контрастивност	-1	1	1	1
Емфатичност	-1	1	1	1

Табела I. Резултати спроведеног експерименталног истраживања

6. Закључак

Предмет рада били су физички и језички контексти у којима говорници урбаног пиротског варијетета користе искључиво демонстративе/анафорске заменице, односно, постпозитивне одређене чланове. Након што смо представили кратку историју истраживања члана у балканистици, осврнули смо се на третман ове категорије и демонстратива у домаћој дијалектолошкој литератури. Указали смо на чињеницу да је уобичајена оцена како се демонстративна семантика и даље чува у чланској морфемима, нарочито када су у питању чланови *џв* и *џн*. Представили смо потом интуицију и методологију нашег истраживања. Претпоставили смо да ће се члан првенствено појављивати у типовима окружења који подразумевају јединственост номиналног референта, док би демонстратив изворним говорницима био прихватљивији у случајевима када потенцијални денотат чини већи број истоверних ентитета. Дефинисали смо потом појединачне врсте контекста за које смо хипотетизирали да изискују искључиву употребу једне или друге категорије. Резултати истраживања потврдили су наше претпоставке. Показали смо да је, за разлику од демонстратива/анафорских заменица, постпозитивни одређени члан прагматички прихватљив у дискурс-старом окружењу (и то, само када су у питању релационе именице), у случају јединствености, асоцијативне анафоре и у генеричким контекстима. Са друге стране, указали смо на то да се приликом контрастирања истоверних ентитета користе само демонстративи, те да је њихова употреба искључива у емфатичким контекстима, када добијају експресивну интерпретацију.

Цитирана литература

- АСЕНОВА, Петја. *Балканско езикознание*. Велико Търново: Фабер.
- БЕЛИЋ, Александар. *Дијалекти источне и јужне Србије*. Београд, 1905. Београд: ЗУНС, 1999.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Говори Бучума и Белог Потока”. Српски дијалектолошки зборник 25. 1979. 1–175.
- ВУКАДИНОВИЋ, Вилотије. „Говор Црне Траве и Власине”. Српски дијалектолошки зборник 42. 1996. 1–317.
- ВУКОВИЋ, Теодора и Тања САМАРЦИЋ. „Просторна расподела фреквенције постпозитивног члана у тимочком говору”. У: Светлана Ћирковић (ур.). *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка теренска истраживања 2015–2017*. Књажевац: Народна библиотека „Његош”, Београд: Удружење фолклориста Србије, 2018. 181–199.
- ЗЛАТКОВИЋ, Драгољуб. „Пословице и поређења у пиротском говору”. Српски дијалектолошки зборник 34,613–684. 1988.
- ИВИЋ, Павле. „О пореклу и особинама пиротског говора (и осталих говора српског југоистока)”. Пиротски зборник VIII–IX. Пирот, 1979. Ниш: Просвета, 1991. 191–2014.
- КОНЕСКИ, Блаже. *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Kultura. 1986.
- СТАНКОВИЋ, Бранимир. *Синтакса и семантика одређеног и неодређеног придевског вида*. Докторска дисертација одбрањена на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, 2015а.
- СТАНКОВИЋ, Бранимир. „Одређени члан у говору Пирота”. Реферат са научног скупа „Александар Белић – 110 година од појаве *Српског дијалектолошког зборника*”, одржаног Филозофском факултету у Нишу, 2015б.
- СТАНКОВИЋ, Бранимир. „Корелација професије и хиперкорекције код говорника српског језика”, Годишњак за српски језик, година XXVII, бр. 14, Ниш: Филозофски факултет, 2016. 227–244.
- СТАНКОВИЋ, Станислав. *Границе призренско-тимочких говора у власотиначкоме крају*. Серија Монографије 5. Институт за српски језик САНУ. Београд: Чигоја штампа. 2008.
- СТАНОЈЕВИЋ, Маринко. „Северно-тимочки дијалекат”. Српски дијалектолошки зборник 2. 1911. 360–464.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик 1 (Грамматички системи и књижевнोजезичка норма)*. Београд: Научна књига, 1986.
- ЋИРИЋ, Љубисав. „Говор Лужнице”. Српски дијалектолошки зборник 29. 1983. 1–190.
- ЋИРКОВИЋ, Светлана. 2018. „Увод” у: ЋИРКОВИЋ, Светлана (ур.) *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка теренска истраживања 2015–2017*. Књажевац: Народна библиотека „Његош”, Београд: Удружење фолклориста Србије.

- ФЕКЕТЕ, Егон. „Облик, значење и употреба одређеног и неодређеног придевског вида у српскохрватском језику”, 1. део у: Јужнословенски филолог 28/1,2, Београд, 1969, 321–386 и 2. део у: Јужнословенски филолог, 29/3,4, Београд, 1973, 339–523.
- APOTHÉLOZ, Denis & Marie-José Reichler-Béguelin. „Interpretations and functions of demonstrative NPs in indirect anaphora.” *Journal of Pragmatics* 31, 1999. 363–397.
- AUSTIN, John. *How to do things with words*. Oxford University Press, 1962.
- BIRNBAUM, Henrich. “Balkanslavisch und Südslavisch. Zur Reichweite der Balkanismen im südslavischen Sprachraum”. *Zeitschrift für Balkanologie* III. 1965. 12–65.
- BIRNBAUM, Henrich. “Tiefen- und Oberflächstrukturen balkanlinguistischer Erscheinungen”. In (ed. Norbert Reiter) „Ziele und Wege der Balkanlinguistik. Beiträge zur Tagung”, 2.–6. März 1981 in Berlin. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1983. 40–58.
- CARLSON, G. and Sussman, R. “Seemingly indefinite definite.” In: (ed. S. Kepser, M. Reis) “Linguistic Evidence: Empirical, Theoretical, and Computational Perspectives.” Mouton de Gruyter. 2005. 71–86.
- CHAFE, Wallace. “Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics, and point of view.” In (ed. Charles N. Li) “Subject and topic.” New York: Academic Press, 1976. 25–55.
- CHRISTOPHERSEN, Paul. *The Articles: A Study of Their Theory and Use in English*. Copenhagen: Einar Munksgaard. 1939.
- CIPARIU, Timotei. 1855. *De latinitate linguae valachicae*. Blasii. (Schulprogramm)
- DIESSEL, Holger. *Demonstratives*. Amsterdam: John Benjamins. 1999.
- FILIPOVIĆ, Jelena. “Language policy and planning in standard language cultures: An alternative approach.” In: “Language in Use (Applied Linguistics in Honour of Ranko Bugarski)”. Novi Sad: Serbian Association of Applied Linguistics, 2011. 121–136.
- FILIPOVIĆ, Jelena & Jelena Vučo. “Language policy and planning in Serbia: Language management and language leadership”. *Beograd: Anali Filološkog Fakulteta* 24, sv. 2, 2012. 9–32.
- GREENBERG, Joseph. “How does a language acquire gender markers”. In: (ed. Joseph Greenberg) *Universals of human language*, vol. 3, Stanford: Stanford University Press. 1978. 47–82.
- HALUPKA-REŠETAR, Sabina. *Rečenični fokus u engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2011.
- HARRIS, Martin. “The marking of definiteness in Romance.” In: (ed. J. Fisiak) “Historical Morphology”. The Hague: Mouton. 1980. 141–156.
- HAWKINS, John. *A performance theory of order and constituency*. Cambridge: Cambridge University Press. 1994.
- HEIM, Irene. *The Semantics of Definite and Indefinite Noun Phrases*. PhD. Dissertation, University of Massachusetts at Amherst. 1982. Garland Publishing Inc. 1988.

- HEIM, Irene. "File-Change Semantics and the Familiarity Theory of Definiteness." In: (ed. R. Bäuerle et al.) "Meaning, Use and Interpretation of Language", Berlin: de Gruyter, 1983. 164–190.
- HINDRICH, Uwe. *Handbuch der Südeuropa-Linguistik*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1999.
- JOSEPH, Brian. *The Synchrony and Diachrony of the Balkan Infinitive – A Study in Areal, General and Historical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press. 1983.
- KOPITAR, Jernej. "Albanische, walachische und bulgarische Sprache". *Jahrbücher der Literatur*, Band 46. Wien, 1829. 59–106.
- LEKAKOU, Marika & Petros Karatsareas. "The two faces of modern Greek determiner spreading." Paper presented at (12th ICGL) Workshop on modern Greek dialects, organized at Freie Universität Berlin, 16–19 September 2015.
- LYONS, Christopher. *Definiteness*. Cambridge: Cambridge University Press. 1999.
- LÖBNER, Sebastian. "The semantics of nominals". In: (ed. Nick Riemer) "The Routledge Handbook of Semantics." London, New York: Routledge. 2015.
- MARETIĆ, Tomo. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb, 1899. III izdanje (bez stilistike), Zagreb: Matica hrvatska, 1963.
- MIKLOSICH, Franyo. "Die slavischen Elemente im Rumunischen". *Denkschriften der Wiener Akad. Phil.-hist. Cl.* Vol. 12, 1861. 1–70.
- MIŠESKA TOMIĆ, Olga. *Balkan Sprachbund morpho-syntactic features*. Dordrecht: Springer, 2006.
- POESIO, M. "Weak definites." *Proceedings of Semantics and Linguistic Theory (SALT) 4*, 1994. 282–299.
- REITER, Norbert. *Grundzüge der Balkanologie. Ein Schritt in die Eurolinguistik*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz. 1994.
- RUSSELL, Bertrand. "On denoting". *Mind*, Volume XIV, Issue 4, 1905. 479–493.
- SANDEFELD, Kristian. *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris, 1930. Paris, 1968.
- SCHALLER, Helmut Wilhelm. *Die Balkansprachen. Eine Einführung in die Balkanphilologie*. Heidelberg. 1975.
- SCHROEDER, C. "Articles and article systems in some areas of Europe." In: (ed. Dahl, Ö., Koptjevskaja-Tamm, M.) "The circum-baltic languages." Amsterdam: John Benjamins. 2006. 545–615.
- SOBOLEV, Andrej. "On the areal distribution of syntactic properties in the languages of the Balkans". In (ed. Olga Tomić) "Balkan Syntax and Semantics." Amsterdam: John Benjamins, 2004. 59–100.
- SOLTA, Georg Renatus. *Einführung in die Balkanlinguistik mit besonderer Berücksichtigung des Substrats und des Balkanlateinischen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 1980.
- STANKOVIĆ, Branimir. „DP and mandatory determiners in article-less Serbo-Croatian”, *Acta Linguistica Academica* Volume 64, Issue 2, Budapest: Akadémiai Kiadó, 2017. 257–279.

- STANKOVIĆ, Branimir & Marija Stefanović. “Peeling the onion top-down: Language policy in Serbia between power and myth.” *Aegean Working Papers in Ethnographic Linguistics* 2(1), 2019, 17–41.
- SZABÓ, Zoltán Gendler. Descriptions and uniqueness. *Philosophical Studies* 101, 2000. 29–57.
- TRUBETZKOY, Nikolai. “Proposition 16”. In: “Actes du premier congrès international des linguistes” Leiden, 1928. 17–18.
- WENKER, Georg. *Sprachatlas des Deutschen Reiches*. Laut- und Formenatlas. 1888–1923.
- WEINREICH, Uriel. *Languages in Contact*. The Hague: Mouton. 1953.
- WEINREICH, Uriel. “On the compatibility of genetic relationship and convergent development”. *Word* 14, 1958. 374–379.

Branimir Stanković

POSTPOSITIVE DEFINITE ARTICLE AND DEMONSTRATIVE PRONOUNS IN TIMOK-LUŽNICE DIALECT

The paper investigates the semantic and pragmatic properties of the postpositive definite article and demonstratives in Serbian TimokLužnice dialect. In the literature, there is a consensus on the evaluation that the definite article morpheme functions both as a demonstrative and an article (BELIĆ 1905; STANOJEVIĆ 1911; BOGDANOVIĆ 1979; ĆIRIĆ 1893) and that “the demonstrative nuances still exist in the article” (VUKADINOVIĆ 1996: 203), without a thorough analysis in what conditions the utterance receives a demonstrative or a definite interpretation. We will show that there are contexts in which either the article or the demonstrative is pragmatically acceptable for native speakers. Namely, the results of a conducted research in which the speakers evaluated the pragmatic acceptability of an utterance in a given context on a 3point Likert scale unequivocally show that the definite article is used to mark discourse-old relational nouns’ referents, uniqueness, associative anaphora and generic noun phrases, while demonstratives regularly appear with contrastive deictic referential phrases and in emphatic nonepithetic contexts.

Keywords: definite article, demonstratives, TimokLužnice dialect, discourse-old NPs, uniqueness, associative anaphora, generic NPs, contractiveness, emphatic interpretation.

СЛОЖЕНИ ПРИДЕВИ У МАРЕТИЋЕВОМ ПРЕВОДУ ХОМЕРОВОГ СПЕВА *ИЛИЈАДА*

Рад се бави творбеном и семантичком анализом сложених придева које употребљава Томо Маретић преводећи од 12. до 15. певања Хомеров спев *Илијада*. Циљ овог истраживања јесте да се утврди мотивација, грађење и фреквентност ових придева, као и да се одреди доминантан поступак преводиоца. Очекује се да ће централна поглавља спева пуна догађаја и ликова обилovati и разноврсним придевским сложеницама. Ексерпиран је укупно 51 пример. Ради прецизније анализе сви придеви су класификовани у четири групе према врсти речи којој припада прва саставница сложенице. Најбројнији су сложени придеви у којима је на првом месту придевска основа. Доминантан је спојни вокал *-о-*, а и суфикси се неретко срећу (*-о* и *-ан/-ни*), те су многи придеви из грађе добијени сложено-суфиксалном творбом. У погледу значења највише примера описује јунаке и богове из *Илијаде*. Поједини сложени придеви добијају лексикализовано значење (нпр. *ветроног*), док већина чува семантику својих саставница. Испитивање фреквентности показује понављање анализираних примера током Хомеровог спева (*брзоног* је забележен 110 пута). Анализом је уочен и Маретићев поступак да придевску сложеницу веже за одређену именицу, па да их тако као синтагму понавља.

Кључне речи: сложени придеви, слагање, сложено-суфиксална творба, *Илијада*.

1. Увод

Монументално дело античке књижевности *Илијада* оставило је значајан траг у историји књижевности и привлачи пажњу бројних проучавалаца књижевне речи, али и преводилаца. Томо Маретић један је од оних који су превели Хомерову *Илијаду* на наш језик. Његов превод је карактеристичан по језичком богатству, које се огледа у специфичним лексичким јединицама проистеклим из ауторовог пера. Оно што посебно Маретићев стил чини препознатљивим јесте честа употреба сложених придева које углавном преводилац сам твори слажући речи домаћег порекла. Придевске сложенице у овом преводу Хомеровог спева *Илијада* доприносе снажнијем утиску чи-

¹ dj.sunjevaric-15757@filfak.ni.ac.rs

талачке публике откривајући јој дубљи смисао упечатљивим дочаравањем света књижевног дела. Разноврсношћу и учесталом употребом сложених придева, Т. Маретић нуди добар материјал за језичка истраживања.

Сложени придеви у српском језику посматрани су и дефинисани у до- садашњој литератури на различите начине (JOVANOVIĆ 2002). И. Клајн у својој *Творби речи у савременом српском језику* полази од Стевановићевог одређења сложеница², које се заснива на „идеји о настанку сложеница од синтагми” (2002: 22). На тај начин уводи се синтаксички план у проучавање сложеница, са посебном освртом на међусобни однос саставних делова. Да се сложенице управо перципирају на синтагматском нивоу потврђује истраживање помоћу упитника које је спровео В. Ж. Јовановић (2014). Испитаници су сложенице доживљавали као синтагме или скраћене реченице, а уместо тих облика радије би употребили две речи или целу реченицу. Семантика такође има важну улогу у перципирању ових лексема. „Reči које sadrže korene које су познате govornicima су обично prihvatljivije i lakše за препознавање и razumevanje” (JOVANOVIĆ 2014: 260–261). Говорници једног језика при првом сусрету са неком сложеницом могу парафразирати њено значење на основу саставних елемената који је чине. Међутим, значење сложенице није увек једнако простом споју значења мотивних речи од којих је настала. Придевска сложеница може бити лексикализована (нпр. *тврдоглав* ’који упорно остаје при своме, који не уважава никакве разлоге и доказе сем својих, задрт, својеглав’³; *широкогруд* ’који има много разумевања за друге, увиђаван, стрпљив’). Тако настају егзоцентричне сложенице, које имају потпуно независно значење од семантике њихових саставница, те богате речник једног језика.

Говорећи о слагању, Клајн истиче да словенски језици „нису нарочито склони композицији” (2002: 15). Томе умногоме доприноси систем српског језика кога одликују бројни падежни облици, али и категорије придева као што су вид или степен поређења. Типови усложњавања придева у српском језику нису продуктивни, јер настају „polisilabične i polimorfemske leksičke kreacije sa jedinstvenim akcentom” (JOVANOVIĆ 2007: 65). У грађењу сложених придева учествују основе двеју речи које слагањем творе нову лексему. На првом месту сложенице може се наћи основа именице, придева, заменице, броја, глагола или прилога, док је у другом делу поред именичке и глаголске основе могуће наићи на цео придев. Типичан је случај са придевским сложеницама које означавају неку нијансу, где се на другом месту обавезно јавља придев за боју (нпр. *светлоплав*, *тамносмеђ*). Прва компонента оваквих сложеница служи да модификује придев у другом делу. У српском језику

² „Сложенице су речи које су постале срастањем двеју или више посебних речи у једну” (СТЕВАНОВИЋ 1986: 399).

³ Значења примера утврђена су на основу *Речника српскохрватскога књижевног језика* (РМС).

сложенице се пишу састављено. Обично долази до спајања основе речи из првог дела са придевом из другог. Међутим, много је чешћа ситуација када се између тих саставница нађе спојни вокал. Улога спојног вокала у творби сложених придева је чисто везивна, али он и олакшава изговор сложенице разбијањем сугласничке групе у средини речи. Доминантан је спојни вокал *-o-*. Поред њега јавља се *-e-*, а и други вокали којима се не може потврдити статус спојног вокала (КЛАЈН 2002: 25). Ова појава карактеристична је и за друге словенске и суседне језике (NEHRING 2006). Сложени придеви настају и сложено-суфиксалном творбом. Када је друго место придевске сложенице предвиђено за неку именицу или глагол, обавезно се на њихову основу додаје придевски суфикс. „Суфиксалне морфеме сложених придева остварују њихово морфолошко обликовање као одређену врсту речи (на основу чега ми их сврставамо у придеве), али оне не сигнализују ништа више” (ЈАШКОВА 1987: 140). Као суфикс код таквих придева најчешће се може јавити *-ан/-ни, -ски*, али и нулта морфема.

Предмет истраживања у овом раду чине сложени придеви који се јављају од 12. до 15. певања Хомерове *Илијаде* у Маретићевом преводу. Грађа је ексцерпирана из централних поглавља Хомеровог спева, јер се у њима приказују борбе, односи међу боговима, а присутно је мноштво јунака. Очекује се да је баш то дало доста повода преводиоцу за креативност и уношење сложених придева. Циљ анализе јесте да се утврди како су добијене издвојене сложенице и шта их је мотивисало, као и да се одреди доминантан поступак Тома Маретића у њиховом стварању. Пажња ће бити усмерена и на фреквентност употребе тих лексема у целом делу, које обухвата 24 певања.

2. Анализа грађе

Грађу чини 51 сложени придев које је Томо Маретић користио преводити од 12. до 15. певања Хомерову *Илијаду*. Готово да не може проћи ни сто стихова, а да се не наиђе на макар једну придевску сложеницу. Ради детаљније творбене и семантичке анализе ексцерпираних примера, класификоваћемо их у четири групе према првој компоненти која улази у састав сложенице: сложени придеви са именицом, придевом, прилогом и бројем на првом месту.

2.1. Сложени придеви са именицом у првом делу

Када се као прва компонента сложеног придева нађе именичка основа, на другом месту јавља се цео придев или именичка/глаголска основа са суфиксом. Све ово потврђује и корпус, у коме се проналази чак 19 примера овог типа, што чини 37% издвојених сложеница.

Пример *громогласан* састављен је од именичке основе *гром-*, спојног вокала *-o-* и придева *гласан*. Значење ове сложенице изводи се на основу

семантике мотивних речи: 'гласан као гром'. Маретић је овим придевом описао бога Зевса, бога громава и муње, те се само при његовом помену употребљава та придевска сложеница.

Више примера настаје сложено-суфиксалном творбом по моделу $I_0^c + I_0 + \text{суфикс}$.⁴ У српском језику нема много оваквих сложених придева, а обично се јављају они са саставницом *-лик* на другом месту. Извор бележи пример *боголик*⁵, а као и остале придевске сложенице које имају овакав други део, означава да је нешто по изгледу слично (налик) некоме/нечему (у овом случају богу). Овај придев има спојни вокал *-о-* који повезује две именичке основе, а у саставу сложенице налази се и нулти суфикс. Придеви грађени по овом моделу у свом другом делу могу садржати основу именице са значењем неког дела тела. Такви су примери *волоок*, *ветроног*, *медоног* и *коњогриван*. Другу саставницу ових сложеница чине творбене основе именица *око*, *нога* и *грива*. Све имају спојни вокал *-о-*, док, када је реч о суфиксу, придев *коњогриван* садржи суфиксалну морфему *-ан/-ни*, за разлику од осталих сложено-суфиксалних твореница са нултим суфиксом. Придевом *волоок* описане су жене у Хомеровом спеву, међу којима се посебно истиче Хера као главни носилац тог епитета. Преводаца је коришћењем ове сложенице имао намеру да дочара крупне, прелепе Херине очи поредећи их са воловским. Сложеним придевом *ветроног* сугерише се брзина попут ветра која карактерише Ириду, те се Маретић послужио метафором и сложио именице *ветар* и *нога*. Понеки коњ се у делу описује као *медоног*, што је позитивно, јер има ноге 'од меда⁶, од бакра, бронзе'. Придевска сложеница чија друга компонента означава део тела животиње је *коњогриван* и односи се на шлем. На основу њега можемо замислити изглед тог шлема који је украшен гривом коња. У грађи постоји још један пример сложеног придева који има две именчке основе, спојни вокал и суфикс. То је *златотрон*, а пупује на Херу и Артемиду. Први део ове сложенице може се тумачити и као редукована придевска основа, јер је њихов трон 'од злата' и 'златан'. Спојни вокал је *-о-*, а на именичку основу *трон-* додат је нулти суфикс. Према речима И. Клајна, сложени придеви настали по овом моделу представљају „двоименичке сложенице у придевској функцији” (2002: 92).

Све остале придевске сложенице из корпуса са именицом у првом делу имају глаголску другу компоненту. Најчешће се јавља редукована основа глагола *носити*, као у примерима *копљоносан* и *штитоносан*. Оба ова придева одређују јунаке-ратнике, племена и чете, који у бојевима носе оружје

⁴ Творбени модели дати су по узору на оне које наводи И. Клајн (2002).

⁵ Т. Маретић сложеним придевом *боголик* одређује чак 28 јунака у целом спеву. То су: Дејфоб, Сарпедон, Александро, Полифет, Радамант, Трасимед, Арет, Хромиј, Неоптолем, Ганимед, Полидор, Феникс, Пријам, Местор, Политем, Еуријал, Поликсен, Мигдон, Пандар, Махаон, Полиник, Ереуталион, Ликофонт, Ајас, Одисеј, Молион, Сок и Патрокло.

⁶ Лексема *мѣд* има значење 'бакар; легура бакра и цинка, месинг' (РМС).

попут копља или штита. Суфикс *-ан/-ни* је најпродуктивнији у творби ових сложених придева. Улогу спојног вокала и овде преузима *-о-*. Са истим првим делом као сложени придев *копљоносан* јавља се лексема *копљометан*. Њоме се означава јунак који је 'вешт бацању копља'. Други део овог придева чини редукована основа глагола *метати* ('бацати'). По овом моделу настала је и сложеница *ветрородан*. Маретић овај придев употребљава уз именицу *вал* чиме наглашава да га је ветар створио ('рођен је од ветра').⁷ Још два примера из грађе издвајају се по истом првом делу: *земљомичан* и *земљотресан*. И један и други придев користе се само када је реч о богу мора Посејдону, јер се веровало да сви потреси долазе баш из мора. Глаголи *мицати* и *трести* који су учествовали у мотивацији ових сложених придева указују на померање Земље. Коње у спеву описује и придевска сложеница *коловозан*, а односи се на оне коње који вуку (возе) кола. У централним певањима *Илијаде* помињу се и Трачани, па пошто су они познати по добром узгајању и храњењу коња, окарактерисани су придевом *коњогојан*. Ова сложено-суфиксална твореница грађена је од именичке основе, спојног вокала *-о-*, редуковане глаголске основе и суфикса *-ан/-ни*. На исти начин настао је и придев *људогубан* од мотивних речи *људи* и *губити*. Овом сложеницом одређује се бој, јер тада највише страдају људи ('погубан је за људе'). Уместо синтаксичке конструкције 'лађа која плови морем', Т. Маретић уноси сложени придев *мороплован* да би описао ту лађу. Још један од придева насталих по истом моделу ($I_0^c + \Gamma_0 +$ суфикс) јесте *мукопан*. Овај придев је синониман лексеми *мукотран*, с тим што се место глагола *трпети* у другом делу јавља *патити*. Преводилац се определио за експресивнији глагол како би нагласио да јунаци и бојници с муком пате. Заједничка карактеристика придева са именичком основом у првом и редукованом глаголском у другом делу је исти спојни вокал *-о-* и суфикс *-ан/-ни*. Једина придевска сложеница која се мало разликује од претходних је *медокован*. Поред именичке основе и спојног вокала *-о-*, ова лексема садржи трпни придев глагола *ковати* у другом делу. Њоме се означава копље које је ковано од меда (бакра).

Сложени придеви са именицом у првом делу заузимају више од трећине целокупне грађе. Сви анализирани примери садрже спојни вокал *-о-* који именичку основу из првог дела повезује са другом компонентом сложенице. На другом месту два примера имају придев, од којих је један глаголског порекла. Остали су добијени сложено-суфиксалном творбом, те у састав придева улази и суфикс (5 примера има *-ø*, а 12 суфикс *-ан/-ни*). Значења придевских сложеница проистичу из самих саставница, а једино се у примеру *ветроног* уочава лексикализовано значење 'брз'.

⁷ Занимљиво је да придев *ветрородан* преводилац користи и уз *копље* са напоменом да је то копље направљено од дрвета са врха планине где су јаки ветрови.

2.2. Сложени придеви са придевом на првом месту

Другу групу ексцерпираних примера чине придевске сложенице које у првом делу имају придевску основу. Таквих је 22, те тиме обухватају 43% целокупног корпуса. Грађа показује да се обично код таквих сложеница у другом делу налази цео придев или именичка основа са суфиксом.

Само два сложена придева са придевском основном у првом делу имају придев и на другом месту. То су *злопак* и *крвавоцрвен*. Први пример представља напоредну (координативну) сложеницу, јер су оба мотивна придева равноправна. Пошто се односи на Херину превару, сложени придев се може парафразирати на следећи начин: зла и опака превара. Насупрот њој, друга сложеница је одредбена (субординативна) и представља једну боју. Први део модификује други и служи да означи нијансу, па *црвен* постаје додатно спецификован лексемом *крвав*. Маретић овим примером боји змију која је тако црвена као да је крвава. У процесу слагања придева *крвавоцрвен* учествовао је и спојни вокал *-о-*, док он изостаје у примеру *злопак*.

Већина придевских сложеница добијена је по моделу $P_0^C + I_0 + \text{суфикс}$. Придев одређује именицу и стоји испред ње, а управо је такав поредак њихових основа у сложеницама овог типа. Стога је ово и најпродуктивнији творбени тип за грађење сложених придева у српском језику.⁸ Чак четири примера има исти први део: *дуговрат*, *дугогрив*, *дугокрил* и *дугосен*. Придевска основа *дуг-* налази се на првом месту, док други део после спојног вокала *-о-* чине основе именица *врат*, *грива*, *крило* и *сен*. Прва три сложена придева, чији други део именује део тела, служе за описивање животиња. Тако је птица са дугим вратом лабуд, а соко има дуга крила. Дугу гриву поседује лав, те и носи епитет *дугогрив*. Сложеница *дугосен* упућује на копље које је толико дугачко да, када се баца, оставља велику сен(ку) на земљи. Наведена четири придева садрже и нулти суфикс који се додаје именичкој основи. Сложеница са антонимом придева *дуг* у првом делу јесте *кратковечан*. Међутим, овде придев из првог дела нема просторно значење, већ је цела сложеница лексикализована и односи се на проток времена. Поред придевске основе, у састав овог сложеног придева улази спојни вокал *-о-*, именичка основа *век-* и суфикс *-ан/-ни*.⁹ Епитет *кратковечан* у делу носи Хектор, коме се не предвиђа дуг живот.

Посебну групу чине сложенице чији придев у првом делу означава неку боју. Такви су примери *белозуб*, *белорук*, *мрковлас*, *мркокљун* и *црнооблачан*. Придеви у саставу наведених сложеница су контрастни – *бео* : *црн/мрк*. Прве три сложенице са придевом за боју у првом делу имају на другом месту основе именица које значе део тела човека или животиње. Према

⁸ Овим придевима посебну пажњу посветио је С. Ракић у својој студији *О придевским сложеницама типа придев + именица* (1998).

⁹ Придев *кратковечан* има и дублетни облик *кратковек*, који садржи нулти суфикс. Међутим, лексема *кратковек* није забележена у проучаваном извору.

томе, јасна је жеља аутора да скрене пажњу на конкретну појединост на телу одређених људи или животиња. Сложени придев *белозуб* описује три животиње: пса, свињу и вепра. Жене у спеву попут Хере, Андромахе и Хелене добијају епитет *белорука*. Поред саме боје руку, овај придев упућује на особе које имају 'господске, нерадничке руке'. Бог Посејдон се, осим већ истакнутом особином да потреса Земљу, одликује и придевом *мрковлас*. Тиме се скреће пажња на изразито црну Посејдонову косу. Придевска сложеница *мркокљун* ван контекста би свакако могла означавати неку птицу са тамним кљуном. Друга компонента ове сложенице из дела јесте основа именице *кљун*, али са њеним секундарним значењем: 'шиљаста подводна избочина бродског прамца који је служио за пробијање непријатељског брода; предњи, истурени део прамца брода, лађе'. Стога се овим придевом у спеву описује лађа са тамним предњим делом. Бог Зевс као бог громава и муње долази из црних облака, па и носи епитет *црнооблачан*. Овај придев има у другом делу именичку основу *облак-* и суфикс *-ан/-ни*. Сви претходни примери са придевом за боју као првом саставницом имају нулти суфикс, а спојни вокал *-о-* је неизоставан.

Именичке основе *грив-* и *кос-* већ су учествовале у творби других придева овог типа. Али, ове основе јављају се у саставу сложених придева и са другачијом првом компонентом. Примери *лепогрив* и *лепокос* на првом месту имају придевску основу *леп-*, а у њихов састав улазе и спојни вокал *-о-* и нулти суфикс. За коње и кобиле наводи се да су лепогриви, док су лепокосе бројне Хомерове јунакиње¹⁰. Семантика ових придева проистиче из саставница сложенице. Синонимне лексеме *брз* и *хитар* део су сложених придева на месту прве компоненте. Јављају се у примерима *брзоног* и *хитрокрил*. Други део сложеница заузимају основе именица које значе део тела.¹¹ У Хомеровом делу брзе ноге имају коњи, али и понеки јунаци попут Ахилеја, Ајаса и сл. Хитрим крилима одликује се јастреб. Пошто су и ови примери добијени сложено-суфиксалном творбом, основе повезује спојни вокал, а додат је и нулти суфикс. Са неким делом животињског тела у другом делу сложенице грађене по истом моделу јављају се и следећи примери: *густогрив* и *криворог*. Придевом *густогрив* описује се шлем¹² или кацига. Ова заштита за главу представљена у *Илијади* украшена је густом гривом коња. Животиње са кривим роговима обично су описане придевом *криворог*, а као такве помињу се говедо, во и крава. Још две придевске сложенице овог типа са спојним вокалом *-о-* и нултим суфиксом јесу *драгоцен* и *слав-*

¹⁰ Сложени придев *лепокос* описује 10 јунакиња у Маретићевом преводу: Лета, Хелена, Тетида, Атена, Хера, Хекамеда, Деметра, Аматеја, Аријадна и Ниоба.

¹¹ Основе *ног-* и *крил-* садрже и већ анализирани сложени придеви *ветроног*, *медоног* и *дугокрил*.

¹² Као што смо видели током анализе, шлемови су у извору описани и као коњогривни, што је идентично придевској сложеници *густогрив*.

нолу. Лексема *драгоцен* користи се уз именицу *злато*, јер је оно скупочено (‘има велику цену’). Придев *драг* који учествује у грађењу ове сложенице по значењу се изједначава са придевом *скуп*. Бог Аполон представља се са луком и стрелом, па му зато и припада епитет *славнолуц*. Први део ове сложенице чини основа придева *славан*. Корпус обухвата и сложене придеве који уз придевску и именичку основу не бележе спојни вокал или садрже суфикс *-ан/-ни*. Примери *румендлак* и *широкобродан* срећу се у обрађеном извору. Прва сложеница мотивисана је придевом *румен* (‘који има тонове, нијансе црвене боје, црвенкаст, ружичаст’) и именицом *длака*. У њен састав улази и нулти суфикс, али нема спојног вокала. Длаку црвенкасте боје има во у Хомеровом делу. Море је описано као широкобродно, јер ту могу да плове велики, широки бродови. Овај сложени придев има спојни вокал *-о-*, а додата је и суфиксална морфема *-ан/-ни*.

Скоро половина целокупне грађе у свом првом делу има придевску основу. Други део ових сложеница најчешће је именичког порекла, док се у два примера јавља цео придев на другом месту. Спојни вокал *-о-* доминантан је и у овој групи примера, изузев лексема *злопак* и *румендлак*. У већини анализираних придевских сложеница позицију суфикса заузима нулта морфема, док три примера бележе суфикс *-ан/-ни*. Готово сви сложени придеви су семантички прозирни, осим неколико примера који су лексикализовани и захтевају увид у контекст (нпр. *кратковечан*).

2.3. Сложени придеви са бројем као првом саставницом

Сви примери који су мотивисани бројем настали су сложено-суфиксалном творбом. На другом месту налази се именичка или глаголска основа. У корпусу се издвајају само два придева (4%) чија је прва саставница број.

Придевска сложеница *четворострук* потиче од збирног броја *четворо* и именице *струк*. Често се покрећу полемике поводом ове друге саставнице, те Клајн истиче да је она прилично „мутно мотивисана” (2002: 112). Најчешће се *струк* као друга саставница сложеница користи у значењу увећања. Пример *четворострук* служи да дочара изглед штита који је састављен од четири слоја, а можда и четири пута већи од стандардног. Лексема садржи и нулти суфикс.

Сложени придев *дворезан* састављен је од основе броја *два*, спојног вокала *-о-*, редуковане основе глагола *резати* и суфикса *-ан/-ни*. Овим придевом описује се посебна врста копља које има оштрице на оба своја краја, тј. двапут реже.

Иако се срећу само два придева са бројем у првом делу, њихов састав се прилично разликује: један има именичку основу на другом месту, а други глаголску, један садржи спојни вокал, други не, код једног се јавља нулти суфикс, а код другог *-ан/-ни*. Оно што их повезује јесте да се оба користе као одређење неког дела опреме ратника, нпр. штита или копља.

2.4. Сложени придеви са прилошким првим делом

Преостали део грађе чине придевске сложенице које имају прилог на првом месту. Свих 8 ексцерпираних сложених придева са прилошким првим делом (16%) има глаголски други део.

Три сложенице јављају се са прилогом *брзо* у првом делу: *брзолет*¹³, *брзоморан* и *брзоплован*. Други део ових придева чине редуковане основе глагола *летети*, *морити* и *пловити*. Сложени придев *брзолет* има нулти суфикс, а односи се на кобиле и коње који су веома брзи, па лете као птице. Уз стреле је придодат придев *брзоморан* и означава да су изузетно смртоносне ('брзо море, убијају'), док лађе које брзо плове дефинише лексема *брзоплован*. Ови сложени придеви садрже суфикс *-ан/-ни*. Антонимни прилог *споро* присутан је у сложеници *спороходан*. Грађен је по истом моделу (прилог + Г_о + суфикс), а њиме су одређене животиње попут краве, говеда и вола, које се полако крећу, тј. споро ходају. Следећи пример јесте *даљнометан*. Ова сложеница мотивисна је прилогом *даљно* ('далеко') и глаголом *метати*¹⁴. Њоме се карактерише добар стрелач који далеко баца оружје, као и бог Аполон. Са нултим суфиксом у свом саставу издвајају се примери *лепотек* и *многохран*. Прва сложеница садржи прилог *лепо* и аористну основу глагола *тећи*. Према саставницама лексеме *лепотек* јасно је да се односи на неку воду, извор или реку. Епитет *многохран* резервисан је само за земљу, а састављен је од количинског прилога и редуковане основе глагола *хранити*. Придевска сложеница *дугосекли* грађена је од прилога *дуго* и радног придева глагола *сећи*. Овим примером описује се мач у *Илијади* који задаје велике посекоштине непријатељима.

Сложени придеви који у првом делу имају неки прилог немају спојни вокал у свом саставу. Други део је најчешће глаголска основа са суфиксом, али јавља се и партицип (радни глаголски придев). Овакав модел грађења придевских сложеница у српском језику је веома продуктиван, јер се прилог налази у својој примарној функцији, а то је одређивање глагола испред кога стоји.

3. Фреквентност употребе сложених придева у спеву

Томо Маретић, превodeћи Хомерову *Илијаду*, користио је постојеће сложенице, али и склапао нове како би сликовито дочарао богове, људе, животиње и оружја. Ти придеви обично су типски везивани за неке јунаке или богове, па су се при свакој њиховој појави и понављали. Фреквентност

¹³ Поред придева *брзолет*, преводилац употребљава и лексему са другачијим суфиксом – *брзолетан*.

¹⁴ Овај глагол учествовао је и у мотивацији сложеног придева *копљометан*.

анализираних придевских сложеница испитана је електронском претрагом у целом спеву сваког од ексцерпираних примера.

Најфреквентнија придевска сложеница је *брзоног*, јер се у Маретићевом преводу понавља чак 110 пута. Настала је по најпродуктивнијем творбеном типу за грађење сложених придева, а описује Ахилеја и друге значајне јунаке. У томе лежи узрок толике фреквентности ове лексеме. Придев *боголик* забележен је 57 пута и одређује читав каталог Хомерових јунака. Уз низ женских ликова употребљавају се сложенице *белорук* и *лепосок*, а обе се срећу по 30 пута. Остали сложени придеви са већом фреквентношћу у целом спеву су: Зевсови епитети *громогласан* (18) и *црнооблачан* (13), Херин епитет *волоок* (16), *лепогрив* (16), *штитоносан* (14), *ветроног* (13), *лепотек* (11), *мороплован* (11) и *коњогојан* (10). Дублетни пар *брзолет* : *брзолетан* није подједнако фреквентан. Чешћи је облик са нултим суфиксом који се појављује два пута, док је други забележен само једанпут. Једном се јављају и придеви *брзоморан*, *злопак* и *хитрокрил*. Неке од других нискофреквентних сложеница су: *ветрородан* (2), *дуговрат* (2), *дугогрив* (2), *дугокрил* (2), *земљотресан* (2), *коловозан* (2), *медоног* (2), *мукопатан* (2), *копљоносан* (3), *мрковлас* (3) и *мркокљун* (3). Наведени придеви уврштени су у *Речник српскохрватскога књижевног језика* (РМС) са кратком одредницом и примером баш из Маретићевог превода *Илијаде*. Уз неке од њих наглашено је да се ради о кованици (нпр. *брзоморан*, *густогрив*).

Од укупно 51 примера колико је пронађено од 12. до 15. певања, 11 сложених придева не налази своје место у Речнику: *брзоплован* (3), *даљнометан* (17), *дугосен* (23), *дугосекли* (2), *земљомичан* (8), *златотрон* (4), *крвавоцрвен* (2), *многохран* (17), *румендлак* (1), *славнолук* (3) и *широкобродан* (1). И међу овим лексемама има високофреквентних примера. Придев *дугосен* понавља се 23 пута и увек описује копље, а нешто мање *многохран*, који стоји уз именицу *земља*.

Скоро сви анализирани сложени придеви понављају се у преводу Хомеровог спева. Укупно 6 примера забележено је једанпут (12%), а пронађени су баш у централним певањима *Илијаде*. Ипак, само 16 придевских сложеница јавља се више од 10 пута, што чини 31% корпуса. Остали примери су мање заступљени, што сведочи о невеликој фреквентности Маретићевих придева у спеву.

4. Закључак

Творбеном и семантичком анализом сложених придева уочена је разноврсност поступака Тома Маретића у њиховом стварању. У првом делу сложеница налазе се именице (19), придеви (22), прилози (8) и бројеви (2), док су на месту друге саставнице именице (27), придеви (3), глаголи (19) и

партиципи (2). Од именица које се јављају на другом месту сложених придева чак 18 означава неки део тела човека или животиње. У састав 40 сложених придева улази и спојни вокал *-o-*, а то чини 78% целокупне грађе. Суфиксалну морфему садржи 46 примера (90%), а од тога 26 има нулти суфикс, док је 20 са суфиксом *-ан/-ни*. Укупно 51 придевска сложеница гради се на основу 12 следећих творбених типова:

• $I_o^c + I_o + \text{суфикс}$	6
• $I_o^c + \text{П}$	1
• $I_o^c + \Gamma_o + \text{суфикс}$	11
• $I_o^c + \text{партицип}$	1
• $\text{П}_o^c + I_o + \text{суфикс}$	19
• $\text{П}_o + I_o + \text{суфикс}$	1
• $\text{П}_o^c + \text{П}$	1
• $\text{П}_o + \text{П}$	1
• збирни број + $I_o + \text{суфикс}$	1
• $K_o^c + \Gamma_o + \text{суфикс}$	1
• прилог + $\Gamma_o + \text{суфикс}$	7
• прилог + партицип	1

Прегледом свих творбених типова по којима су настали ексцерпирани примери уочен је доминантан модел њиховог грађења. Највише сложених придева (37%) добијено је од придевске и именичке основе, спојног вокала и суфикса, што је и очекивано с обзиром на функцију придева као врсте речи. Већа група примера настала је и од именичке и глаголске основе са спојним вокалом и нултим суфиксом. Ово потврђује да је Маретић бирао придевске сложенице настале најпродуктивнијим типом творбе и по њима стварао нове. Анализирани придеви настали су сложено-суфиксалном творбом, док су ретки примери слагања (10%). Познавањем њихових саставница лако се долази до значења сложеног придева. Само неколико сложеница процесом лексикализације стиче ново значење (нпр. *ветроног*, *кратковечан*). Аутор превода описује животиње користећи 13 придева из грађе, док уз помоћ других 9 одређује неко оружје или део опреме ратника. Остали примери упућују на богове, јунаке и др.

Испитиване лексичке јединице показале су да се у већини случајева понављају током дела. Сложени придев *брзонаг* је најфреквентнији у делу, док се чак 6 примера јавља само једанпут. Приметан је и Маретићев поступак да извесну придевску сложеницу веже за одређену именицу, па да их тако као синтагму понавља. Ту спадају Зевсови и Посејдонови епитети, одређење лађе (*брзопловна*, *моропловна* и *мркокљуна*), описи копља (*дугосено* и *медоковно*) и сл.

На основу четири певања *Илијаде* извојено је доста разноврсних придева како у погледу грађења тако и у значењу којим се карактеришу број-

не појединости Хомеровог света. Остала певања чувају још материјала за језичка истраживања. Томо Маретић је свакако обогатио домаћу лексичку стварањем придева који доприносе сликовитости Хомеровог дела и улазе у једнојезичне речнике. Овим својим преводом створио је ново уметничко дело украшавајући га пажљиво бираним спојевима домаће лексике, чиме је на најбољи начин дочаран један свет књижевног дела.

Цитирана литература

- КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику*. Део 1, *Слагање и префиксација*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска, 2002.
- ЛАШКОВА, Лили. „Из творбе придевских сложеница у српскохрватском и бугарском књижевном језику”. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 16/1 (1987): 139–147.
- ПИПЕР, Предраг и Иван Клајн. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2014.
- РАКИЋ, Станимир. „О конверзији сложених придева у именице”. *Наш језик* XXXIV 1/2 (2001): 141–144.
- РАТКОВИЋ, Драгана. „Чисте придевске сложенице са интерфиксом -o/e- у савременом српском језику”. *Српски језик: студије српске и словенске* XV 1/2 (2010): 481–488.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин. „Есоцентричне придевске сложенице у српскохрватском књижевном језику”. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 27–28/1 (1984–1985): 727–732.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик*. Део 1. Београд: Научна књига, 1986.
- БАБИЋ, Стјепан. *Творба riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1991.
- JOVANOVIĆ, Vladimir Ž. „Ograničenja i produktivnost u tvorbi pridevskih složenica”. *Interkatedarska konferencija anglističkih katedri* (2007): 57–77.
- JOVANOVIĆ, Vladimir Ž. „Percepcija pridevskih složenica kod govornika srpskog jezika”. *Jezici u kulturi u vremenu i prostoru* IV/2 (2014): 251–262.
- JOVANOVIĆ, Vladimir Ž. „Problemi određivanja složenih prideva u engleskom i srpskom jeziku”. *Примењена лингвистика* 3 (2002): 102–110.
- МАКИŠOVA, Ana. „Pridevske složenice u slovačkom i srpskom jeziku”. *Славистика* XI (2007): 274–283.

NEHRING, Gerd-Dieter. „Српски сложени придеви у поређењу са суседним језицима”. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 35/1 (2006): 339–352.

RAKIĆ, Stanimir. „О pridevskim složenicama tipa pridev + imenica”. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 41/1 (1998): 107–127.

Извори

HOMER. *Ilijada*. Preveo i protumačio Tomo Maretić. Zagreb: Matica hrvatska, 1948.

HOMER. *Ilijada*. Preveo i protumačio Tomo Maretić. <http://gimnazija-sb.com/portal/wp-content/uploads/2015/02/homer_ilijada.pdf> 30. 07. 2018.

Đorđe V. Šunjevarić

COMPOUND ADJECTIVES IN MARETIĆ'S TRANSLATION OF HOMER'S POEM *ILIAD*

The main concern of this paper is a word-formation and semantic analysis of compound adjectives used by Tomo Maretić in his translation of the 12. to 15. part of Homer's poem *Iliad*. The aim of this research is to determine the motivation, formation and frequency of these adjectives as well as to determine the dominant procedure of the translator. The central chapters, rich in events and characters, are expected to be abound in various adjectival compounds as well. 51 example has been excerpted. In order for the analysis to be more precise, all adjectives have been classified in four groups on the basis of the type of the word the first constituent of the compound belongs to. Compound adjectives where the adjectival base occupies the first place are the most numerous, then the ones whose base is nominal, and then those that contain an adverb, while only two adjectives in the first part have number. Connecting vowel *-o-* is dominant, but the suffixes are also not rarely found (*-ø* and *-an/-ni*). For this reason, 90% of the material has been obtained by compound-suffixal formation, and only five adjectives by composition (for example *gromoglasan, krvavocrven*). With regard to the meaning, most adjectives describe heroes and gods from *Iliad*. Some compound adjectives obtain lexicalized meaning (for example *vetronog*), whereas the majority retains the semantics of its constituents. The research of frequency indicates the repetition of the analyzed examples within Homer's poem (*brzonog* has been found 110 times). The analysis has also shown Maretić's process of connecting an adjectival compound to a certain noun, and in this way repeating them as a syntagm.

Keywords: compound adjectives, composition, compound-suffixal formation, *Iliad*

ПРИКАЗИ

БОШКО СУВАЈЦИЋ

Књига о вуку. Београд: издавачко предузеће
Албатрос плус, 2018.

Књига о Вуку објављена на двестагодишњицу Вуковог *Рјечника* на симболичних двестотинак страна складишти предговор и још петнаест одељака као одговор на једнак број тврдњи предочених у *Плелоајеу* (5–11), од којих свака наглашава ауторов јасан став: *за и за Вука*. Бошко Сувајцић поново сучељава Вука и нас, Вука и свет, нас и с(а)ве(с)т. О *Рјечнику*, пак, пише као песник о књизи, *самониклој и свезнадарној*. *Са крошњом у апстрактним појмовима, са кореном у предметном језику. Стабло јој је чворновато и квргаво, опсцено и жилаво, упрегнуто у плуг језика, препуно звекета материјалних појмова, покућства речи, ларме обичаја и веровања, силовитог струјања народног живота.*

Први одељак *Српска народна поезија у свету – свет у српској народној поезији* (12–22) сведочи о Вуковом представљању Европе Србији и Србије Европи, предочавајући преводе нашег народног стваралаштва на италијански, немачки, француски, енглески, руски, украјински, пољски, чешки, мађарски и бугарски језик, и наводећи бројне разлоге због којих су научници из разних земаља посвећивали пажњу нашем језику и нашој књижевности, култури и историји. О истом Бошко Сувајцић наставља да пише и у следећем одељку *Вук и предвуковски записи* (23–38) наглашавајући да је Вуку одговарало да се мисли о њему као о првом баштинику нематеријалног културног наслеђа. Вуков однос према традицији и претходећим и савременим изворницима осветљен је и расветљен. Ова два одељка као у огледалу пишу о рецепцији српске народне поезије у европском културном контексту. О утицајима *Ерлангенског рукописа* и рукописних зборника српске грађанске лирике на постанак и обликовање Вукове *Пјесарице* из 1814. године аутор пише у одељцима *Вукова Пјесарица као канон* (39–53) и *Вукова Пјесарица као отворено дело* (54–70). Бошко Сувајцић сагледава бројна истраживања грађе у *Пјесарици* и њене подударности са поменутиим изворницима, и кроз дијалог који успоставља, долази до закључака да Вук није био без пређашње лектире, али да му је неопходна даровитост помогла да већ у првом свом делу успостави *канон целокупној будућој делатности* и да тај *канон* и сам постане *изворник*, који ће привући интересовања романтичарске Европе. Одељак *Обликовање немуштог – Српски рјечник (1818) у Вуковој Преписци* (71–90) указује на настајање и рецепцију Вуковог *Српског рјечника* у српској културној средини и међу Словенима и у западној Европи. Вукова

сабрана преписка незаобилазан је извор за анализу и тумачење његовог дела и најбоља и најсадржајнија хроника српског културног и политичког живота прве половине XIX века, *открива живе и целовите људе [...] у свој својој биографској и аутобиографској пуноћи*, како пише Сувајдић. На основу примера кореспонденције са великим бројем значајних руских научника и књижевника, у одељку *Вук и Руси* (91–112) пружају се и потврде Вукових блиских и сложених односа са Русима и Русијом, који су почели да се формирају и пре његовог одласка међу источне Словене. Бошко Сувајдић подсећа колики је значај имала руска песмарица народног стваралаштва у формирању Вука као књижевног посленика. Према сопственим сведочењима из 1814. године, њега је та песмарица, коју је у пртљагу донео из устаничке Србије у Беч, подстакла на размишљање и о сакупљању српских народних песама. У овом одељку аутор пребројава сва Вукова драгоцену књижевна и научна руска познанства и износи најзначајнија сведочанства у виду преписке. У одељку *Вук и Французи* (113–118) Сувајдић нам приближава Вукова интересовања за француске културне и политичке прилике, али и примере прихватања и интересовања за Вука у Француској. Одељак *Срби сви и свуда* (119–126) прати објављивање фототипског издања Вуковог *Ковчежића* из 1849. године са предговором Наде Милошевић-Ђорђевић и књиге *Вук Стефановић Караџић, Срби сви и свуда: о књижевности и језику (предговори, критике, полемике, чланци, писма)*, коју је приредио Душан Иванић. У тексту се истиче да је Вук својим делом *бранио духовно и језичко пространство Срба ма где се они налазили, што је неретко изазивало и велике политичке буре и скандале*, јер је Вук језик сматрао најстаријим и најважнијим чиниоцем идентитета једног народа. Тридесетогодишња историја Вуковог превођења *Новог завјета* изнета је у одељку *Вук и 1847* (126–145). Вукова преписка као доказ допуњена је аустријским полицијским и судским извештајима. Забрана и цензура на превод у Бечу је укинута следеће 1848. године, забране у Србији су укинуте тек двадест година после. Вукова преписка представља један од најважнијих извора за познавање порекла и историјата сакупљаног и објављиваног Вуковог материјала, као и биографија Вукових певача и приповедача. Одељак *Вукови певачи у Вуковој Преписци* (146–164) издваја преписку са Вуковим сарадницима – Вуком Поповићем, Вуком Врчевићем и Савом Мартиновићем. Ова преписка открива податаке о мање познатим певачима и приповедачима из Црне Горе. У одељку *Вук и Његош* (165–183) Сувајдић пише о пријатељским и плодним књижевним односима ове двојице првака XIX века. То чини поново завирујући у Вукову преписку и издвајајући репрезентативне примере њихове блискости и оданости, особито на пословима око Вукових *Пословица* и превода *Новог завјета* и Његошевог *Огледала српског* и *Горског вијенца*. Одељак *Андрић о Вуку* (184–195) анализира Андрићеву есејистику о Вуку Караџићу, писану, како наводи Сувајдић, увек *с поводом*. При крају одељка наглашено је и

присуство Вуковог стила и језика у основи Андрићевог, ипак, самосвојног стваралачког израза.

Коначно се појавио аутор достојан чашице разговора са Мешом Селимовићем, двеста година пошто је Вук Стефановић Караџић својим *Рјечником откључао тамни вилајет народних предања и легенди и пустио најлепше приче да колају светом*. Бошко Сувајџић у *Књизи о Вуку*, или у књизи о нама самима, аргументовано и надахнуто подржава идеју Вуковог представљања српског народа као *књижевног* и увођења српске литературе у *европску литературу, једновремено чувајући самобитност* Срба и *инсистирајући свагда на појмовима народно и српско*. Сувајџићев резон *за и за Вука* предвиђа широк круг адресата и јасну мисију. Петнаест теза *Пледоајеа*, као и равно петнаест одељака *Књиге о Вуку*, садрже аргументе који иду у прилог Вуковом поступку у научно-стручном и социјалном смислу. Последњи одељци *Књиге о Вуку* биће први за даља трагања за *знаменима Вуковог дела*, како свој критички осврт на књигу насловљава позвани рецензент, историчар књижевности Миодраг Матицки. Надахнуто и присно дата су нам изворишта будућих *чарања речима*, која нас враћају *ширинама мисли нашег народа и очовечавању света*.

Кристина Р. Митић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Депарتمان за србистику

---

¹ kristina.mitic@fifak.ni.ac.rs

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

1. Часопис *Годишњак за српски језик* објављује оригиналне и прегледне радове из свих области истраживања језика и књижевности, грађу и приказе. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Годишњаку за српски језик*. Уколико је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе потребно је да буде наведен у посебној напомени, по правилу при дну прве странице чланка.

2. Радови се објављују на српском језику, екавским или ијекавским књижевним изговором, ћирилицом. Уколико аутор жели да му рад буде штампан латиницом, треба то посебно да нагласи. По договору са Уређивачким одбором, рад може бити објављен на руском и другим словенским језицима, на енглеском, француском или немачком језику.

Рукопис мора бити правописно, граматички и стилски коректан. У *Годишњаку за српски језик* за радове на српском језику примењује се *Правопис српскога језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурице (Матица српска: Нови Сад 2010).

Поред правописних норми утврђених тим правописом, аутори би требало да се у припреми рукописа за штампу придржавају и следећих правила:

а) Наслови посебних публикација (монографија, зборника, часописа, речника и сл.) који се помињу у раду штампају се курзивом на језику и писму на којем је публикација која се цитира објављена, било да је реч о оригиналу или о преводу.

б) Пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу) и писму. Уколико се цитира преведени рад, треба у одговарајућој напомени навести библиографске податке о оригиналу.

в) Страна имена пишу се транскрибовано (прилагођено српском језику) према правилима *Правописа српскога језика*, а када се стране име први пут наведе, у загради се даје изворно писање, осим ако је име широко познато (нпр. Ноам Чомски), или ако се изворно пише исто као у српском језику (нпр. Филип Ф. Фортунатов).

г) У уметнутим библиографским скраћеницама (парентезама) презиме аутора наводи се у изворном облику и писму, нпр. (БЕЛИЋ 1941), (КАРОЛАК 2004).

д) Цитати из дела на страном језику, у зависности од функције коју имају, могу се наводити на изворном језику или у преводу, али је потребно доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања.

3. Рукопис треба да има следеће елементе: а) име, средње слово, презиме, назив установе у којој је аутор запослен, б) наслов рада, в) сажетак, г) кључне речи, д) текст рада, њ) литературу и изворе, е) резиме, ж) прилоге. Редослед елемената мора се поштовати.

4. Име, средње слово и презиме аутора у студијама и чланцима штампају се изнад наслова уз леву маргину, а у приказима испод текста уз десну маргину, курсивом. Имена и презимена домаћих аутора увек се наводе у оригиналном облику, независно од језика рада. Назив и седиште установе у којој је аутор запослен наводи се испод имена, средњег слова и презимена аутора. Називи сложених организација би требало да одражавају хијерархију њихове структуре (нпр. Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Департман за српски језик). Уколико има више аутора, мора се назначити из које установе потиче сваки од наведених аутора.

Функција и звање аутора се не наводе. Службена адреса и / или електронска адреса аутора даје се у подбелешци, која је звездицом везана за презиме аутора. Ако је аутора више, даје се само адреса првог аутора. Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру којег је чланак настао, као и назив институције која је финансирала пројекат или програм, наводи се у посебној подбелешци, која је двома звездицама везана за назив установе у којој је аутор запослен.

5. Наслов рада би требало да што верније и сажетије изражава садржај рада. У интересу је аутора да се користе речи прикладне за индексирање и претраживање. Уколико таквих речи нема у наслову, пожељно је да се наслову дода поднаслов. Наслов (и поднаслов) штампају се на средини странице, верзалним словима.

6. У сажетку, који мора да буде на језику на којем је написан рад, потребно је сажето представити проблем, циљ, методологију и резултате научног истраживања. Препоручује се да сажетак има од 100 до 250 речи. Сажетак мора да се налази испод наслова рада, без ознаке *Сажетак*, и то тако да му је лева маргина увучена 1,5 цм у односу на основни текст (тј. једнако увучена као први ред основног текста).

7. Кључне речи су термини или изрази којима се указује на целокупну проблематику истраживања, а не може их бити више од десет. Кључне речи дају се на језику на којем је написан сажетак, те на језику на којем је напи-

сан резиме рада. Кључне речи се наводе испод сажетка и испод резимеа са одговарајућом ознаком *Кључне речи*, односно *Keywords* и сл., и то тако што им је лева маргина уравната с левом маргином сажетка, односно резимеа.

8. Библиографска парентеза, као уметнута скраћеница у тексту која упућује на потпуни библиографски податак о делу које се цитира, наведен на крају рада, састоји се од отворене заграде, презимена аутора датог верзалом, године објављивања рада који се цитира, размака, те ознаке странице са које је цитат преузет и затворене заграде; на пример: (ИВИЋ 1986: 128) за библиографску јединицу: ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. — 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.

Када се цитира више суседних страница истог рада, дају се цифре које се односе на прву и последњу страницу која се цитира, а између њих ставља се средња црта, на пример: (ИВИЋ 1986: 128–130) за библиографску јединицу: ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. — 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.

Уколико се цитира више несуседних страница истог рада, цифре које се односе на странице у цитираном раду одвајају се запетом; на пример (ИВИЋ 1986: 128, 130) за библиографску јединицу: ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. — 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.

Уколико је реч о страном аутору, презиме је изван парентезе пожељно транскрибовати на језик на којем је написан основни текст рада, као нпр. Х. Марфи за Јамес Ј. Мурпу, али у парентези презиме треба давати према изворном облику и писму; нпр. (MURPHY 1974: 95) за библиографску јединицу: MURPHY, James J. *Rhetoric in the Middle Ages: A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*. Berkley: University of California Press, 1974.

Када се у раду помиње више студија које је један аутор публиковао исте године, у парентези је потребно одговарајућим азбучним словом прецизирати о којој се библиографској одредници из коначног списка литературе ради; нпр. (MURPHY 1974a: 12).

Уколико библиографски извор има више аутора, у парентези се наводе презимена прва два аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом и др.; нпр. (ИВИЋ, КЛАЈН и др. 2007) за библиографску јединицу: ИВИЋ, Павле и Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић. *Српски језички приручник*. 4. изд. Београд: Београдска књига, 2007.

Уколико је из контекста јасно који је аутор цитиран или парафразиран, у парентези није потребно наводити презиме аутора.

Када се у парентези упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду треба одвојити тачком и запетом; нпр. (БЕЛИЋ 1958; СТЕВАНОВИЋ 1968).

9. Подбелешке (подножне напомене, фусноте), обележене арапским цифрама (иза правописног знака, без тачке или заграде) дају се при дну странице у којој се налази део текста на који се подбелешка односи. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења и сл. Подбелешке се не користе за навођење библиографских извора цитата или парафраза датих у основном тексту, будући да за то служе библиографске парентезе, које — будући да су повезане с пописом литературе и извора датих на крају рада — олакшавају праћење цитираности у научним часописима.

10. Прилози којима је илустровано научно излагање (табеларни и графички прикази, факсимили, слике и сл.) обележавају се римским цифрама, прилажу се на крају текста рукописа, а њихово место у тексту означава се одговарајућом цифром.

11. Цитирана литература даје се у засебном одељку насловљеном *Цитирана литература*. У том одељку разрешавају се библиографске парентезе скраћено наведене у тексту. Библиографске јединице (референце) наводе се по азбучном или абecedном реду презимена првог или јединог аутора, онако како је оно наведено у парентези у тексту. Најпре се описују азбучним редом презимена првог или јединог аутора радови објављени ћирилицом, а затим се описују абecedним редом презимена првог или јединог аутора радови објављени латиницом. Ако опис библиографске јединице обухвата неколико редова, сви редови осим првог увучени су удесно за 1,5 цм употребом тзв. „висећег” параграфа.

Свака библиографска јединица представља засебан пасус који је организован на различите начине у зависности од врсте цитираног извора. У *Годишњаку за српски језик*, у библиографском опису цитиране литературе примењује се МЛЈА начин библиографског цитирања (*Modern Language Association's Style — Works cited*), измењеним утолико што се презиме аутора наводи верзалом, а наслов посебне публикације наводи се курзивом.

Примери таквог начина библиографског цитирања:

Монографска публикација:

ПРЕЗИМЕ, име аутора и име и презиме другог аутора. *Наслов књиге*. Податак о имену преводиоца, приређивача, или о некој другој врсти ауторства. Податак о издању или броју томова. Место издавања: издавач, година издавања.

Пример:

БЕЛИЋ, Александар. *О језичкој природи и језичком развоју: лингвистичка испитивања*. Књ. 1. — 2. изд. Београд: Нолит, 1958.

МИЛЕТИЋ, Светозар. *О српском питању*. Избор и предговор Чедомир Попов. Нови Сад: Градска библиотека, 2001.

Фототипско издање:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. *Наслов књиге*. Место првог издања, година првог издања. Место поновљеног, фототипског издања: издавач, година репринт издања.

Пример:

СОЛАРИЋ, Павле. *Поминак књижески*. Венеција 1810. Инђија: Народна библиотека „Др Ђорђе Натшевић”, 2003.

Секундарно ауторство:

Зборници научних радова описују се према имену уредника или приређивача. ПРЕЗИМЕ, име уредника (или приређивача). *Наслов дела*. Место издавања: издавач, година издавања.

Пример:

БУГАРСКИ Ранко (ед.). *Language Planning in Yugoslavia*. Columbus: Slavica Publishers, 1992.

РАДОВАНОВИЋ, Милорад (ур.). *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ — Службени гласник, 1996.

Рукописна грађа:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. *Наслов рукописа* (ако постоји или ако је у науци добио општеприхваћено име). Место настанка: Институција у којој се налази, сигнатура, година настанка. Пример:

НИКОЛИЋ, Јован. *Песмарица*. Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780–1783.

Рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

Прилог у серијској публикацији:

Прилог у часопису:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста у публикацији“. *Наслов часописа* број свеске или тома (година или потпун датум): стране на којима се текст налази. Пример:

РИБНИКАР, Јара. „Нова стара прича“. *Летопис Матице српске* књ. 473, св. 3 (март 2004): стр. 265–269.

Прилог у новинама:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста“. *Наслов новина* датум: број страна. Пример:

КЉАКИЋ, Слободан. „Черчиллов рат звезда против Хитлера“. *Политика* 21. 12. 2004: 5.

Монографска публикација доступна онлајн:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. *Наслов књиге*. <адреса са Интернета>. Датум преузимања.

Пример:

VELTMAN, K. N. *Augmented Books, knowledge and culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/bd/bd>> 02. 02. 2002.

Прилог у серијској публикацији доступан онлајн:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста“. *Наслов периодичне публикације*. Датум периодичне публикације. Име базе података. Датум преузимања. Пример:

ТОИТ, А. „Teaching Info-preneurship: students’ perspective“. *ASLIB Proceedings* February 2000. Proquest. 21. 02. 2000.

Прилог у енциклопедији доступан онлајн:

„НАЗИВ ОДРЕДНИЦЕ“. *Наслов енциклопедије*. <адреса са Интернета>. Датум преузимања. Пример: „WILDE, Oscar“. *Enciklopedia Americana*. <...> 15. 12. 2008.

12. Извори се дају под насловом *Извори* у засебном одељку, после одељка *Цитирана литература*, по истим принципима библиографског описа који се примењују у одељку *Цитирана литература*.

13. Резиме не би требало да прелази 10% дужине текста, а потребно је да буде на једном од светских језика (руском, енглеском, немачком, француском). Уколико је рад написан на страном језику, резиме мора бити написан на српском језику. Уколико аутор није у могућности да обезбеди резиме на српском језику, потребно је да напише резиме на језику на којем је написан рад, а уредништво ће обезбедити превод резимеа на српски језик.

14. Текст рада за *Годишњак за српски језик* пише се електронски на страници А4 формата (21 x 29,5 cm), са маргинама од 2,5 cm, увлачењем првог реда новог пасуса 1,5 cm, и без размака између редова. Текст је потребно писати у фонту *Times New Roman*, словима величине 12 pt, а сажетак, кључне речи и подножне напомене словима величине 10 pt. Друге фонтове употребљене у тексту треба послати као посебан фајл. Обим текста: за ауторске радове и грађу – до 36.000 словних знакова (са размаком); за приказе – до 14.000 словних знакова (са размаком).

15. Уређивачки одбор у року од недељу дана по пријему рада, узимајући у обзир тему и опсег истраживања, одлучује да ли рад одговара про-

филу часописа и да ли ће бити послат на рецензирање. Радове рецензирају два квалификована рецензента, а поступак рецензирања је анониман у оба смера. Уређивачки одбор на основу рецензија доноси одлуку о томе да ли се рад одбија, да ли се прихвата за објављивање, или се прихвата уколико аутор изврши неопходне измене и преправке рада, у складу са примедбама рецензента / рецензента. Уколико се две рецензије разликују, Уређивачки одбор може затражити и мишљење трећег рецензента. Ревидирана верзија рада шаље се рецензенту / рецензентима на поновни увид и оцену, или је у случају мањих исправки прегледа уредник, након чега Уређивачки одбор доноси одлуку о објављивању.

Електронску верзију рукописа у Word формату потребно је послати на следеће електронске адресе: godisnjak.srbistika@filfak.ni.ac.rs, tatjana.trajkovic@filfak.ni.ac.rs или ivana.mitic@filfak.ni.ac.rs, са назнаком да се ради о рукопису за *Годишњак за српски језик*. Поред електронске верзије рукописа, потребно је послати и штампану верзију рукописа на следећу адресу: Уређивачки одбор *Годишњака за српски језик*, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Тирила и Методија 2, 18.000 Ниш. Штампана верзија рукописа може бити замењена електронском верзијом у PD формату.

Уређивачки одбор *Годишњака за српски језик*

ГОДИШЊАК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

Издавач

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

За издавача

Проф. др Наталија Јовановић, декан

Лектура / коректура

Аутори

Корице

Дарко Јовановић

Прелом

Милан Д. Ранђеловић

Формат

17 x 24 cm

Штампа

SCERO PRINT

Тираж

25 примерака

Ниш, 2020.

ISSN 2334-6922

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41

ГОДИШЊАК за српски језик / уредник Татјана
Трајковић. - Год. 25, бр. 12 (2012)- . - Ниш :
Филозофски факултет, 2012- (Ниш : Scero print).
- 24 cm

Годишње. - Је наставак: Годишњак за српски језик
и књижевност = ISSN 1451-5415
ISSN 2334-6922 = Годишњак за српски језик
COBISS.SR-ID 195610124